

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНЕ СТУДИЈЕ ПРИ УНИВЕРЗИТЕТУ
ИСТОРИЈА И ФИЛОЗОФИЈА ПРИРОДНИХ НАУКА И ТЕХНОЛОГИЈЕ

Мирко К. Дрманац

**ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ АСПЕКТИ РАЗВОЈА
СПЕЦИЈАЛНИХ ИНДУСТРИЈСКИХ БИБЛИОТЕКА У
НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКОМ И ИНОВАЦИОНОМ
СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ
СОЦИЈАЛИЗМА И ТРАНЗИЦИЈЕ**

докторска дисертација

Београд, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE
MULTIDISCIPLINARY STUDIES AT THE UNIVERSITY
HISTORY AND PHILOSOPHY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

Mirko K. Drmanac

**SOCIAL AND HISTORICAL ASPECTS OF THE
DEVELOPMENT OF SPECIAL INDUSTRIAL LIBRARIES IN
THE SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION SYSTEM
OF THE REPUBLIC OF SERBIA DURING THE PERIOD OF
SOCIALISM AND TRANSITION**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024.

МЕНТОРИ:

Проф. др Бојан Ђорђевић, редовни професор,
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Проф. др Ђуро Кутлача, научни саветник,
Институт „Михајло Пупин“, Београд

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Проф. др Милош Ковић, редовни професор,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Проф. др Зоран Николић, редовни професор,
Физички факултет Универзитета у Београду

Доц. др Предраг Милосављевић, доцент,
Факултет за образовање учитеља и васпитача Универзитета у Београду

др Снежана Кирић, научни саветник,
Иновациони центар Машинског факултета Универзитета у Београду

Датум одбране:

Изражавам искрену захвалност великом броју појединаца који су дали допринос овом истраживању. Посебну захвалност бих желео да упутим менторима, проф. др Бојану Ђорђевићу и проф. др Ђуру Кутлачи на свесрдној помоћи и разумевању коју су ми пружали током вишегодишњег рада на овој дисертацији. Драгоцену подршку добио сам од чланова Комисије проф. др Милоша Ковића, проф. др Зорана Николића, доц. др Предрага Милосављевића и др Снежане Кирић. Велику захвалност дугујем руководиоцу студијског смера Историја и филозофија природних наука и технологије проф. др Александру Петровићу, као и координатору студијског одсека Јасмини Крајиновић Јокић.

Захвалан сам и управнику Народне библиотеке Србије Владимиру Пишталу, колегама из Одељења за матичне послове, образовање, истраживање и развој библиотечно-информационог система НБС, колегама из Секције за матичне библиотеке БДС-а, као и својим најближим колегама из Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“ који су увек били уз мене.

Захваљујем се супрузи Јелени за подршку, разумевање и стрпљење, као и нашој деци Бошку и Арсенију који су ми били инспирација и мотивација у остварењу циља.

ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ АСПЕКТИ РАЗВОЈА СПЕЦИЈАЛНИХ ИНДУСТРИЈСКИХ
БИБЛИОТЕКА У НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКОМ И ИНОВАЦИОНОМ СИСТЕМУ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ СОЦИЈАЛИЗМА И ТРАНЗИЦИЈЕ

Сажетак

У данашње време, када се посебно вреднују научна истраживања која имају примењени аспект, друштвено-хуманистичке науке се налазе пред великим изазовом да задрже традиционални значај и допринос општем развоју друштва. Као и остале друштвене или научне делатности, библиотекарство је под утицајем техничко-технолошке револуције доживело дубоке промене и трансформисало се у библиотечно-информациону науку, која представља карактеристичан спој хуманистичких вредности и достигнућа информационо-комуникационе технологије и аутоматизације. Са друге стране, историјска наука се суочава са сумњама у вези са адекватним доприносом разумевању савремених друштвених токова и феномена, посебно када је у питању интеракција човека и технологије. Истраживање на тему „Специјалне индустријске библиотеке у научно-истраживачком и иновационом систему Републике Србије у периоду социјализма и транзиције” омогућава епистемолошко повезивање друштвених и примењених наука на начин који пружа видљив допринос и примену постигнутих резултата.

Специјалне библиотеке представљају посебан тип библиотека које нису самосталне установе, већ зависне организационе јединице у оквиру удружења, установа или организација које су их основале. Мултидисциплинарно истраживање специјалних библиотека које послују у индустријском сектору Републике Србије извршено је повезивањем библиотечно-информационе науке, историјске науке, поља научно-технолошког развоја, индустријског и оперативног менаџмента.

Комплементарност друштвено-хуманистичких и техничко-технолошких аспеката истраживања у овом раду је постигнута кроз спрегу, односно комбиновање различитих концепата и метода истраживања, што је довело до обухвата и увида у развој специјалних индустријских библиотека у Републици Србији. Та методолошка синтеза уједно чини и јединствени истраживачки оквир који је омогућио да се превазиђу баријере својствене истраживањима реализованим у оквиру засебних научних области/дисциплина. Као таква, она је омогућила целовитији увид у развој библиотека које су функционисале у оквиру индустријских предузећа, што представља и једну од основних замисли и задатака овог истраживања. Међу методама

истраживања коришћеним у овом раду, између осталих се налазе статистичка метода, метод анализе садржаја, метод студије случаја, историјски и компаративни метод.

Теоријски оквир истраживања је заснован на системском приступу чиме су специјалне индустријске библиотеке проучаване као део привредно-индустријског, библиотечно-информационог и националног иновационог система. Идентификовани су најважнији системски чиниоци који су утицали на рад специјалних индустријских библиотека, као и релације које су оне успостављале са окружењем.

Према постављеним циљевима истраживања, утврђен је утицај политичког система СФРЈ на развој науке и технологије, са посебним освртом на специјалне индустријске библиотеке. У намери да се постигну што општији и научно релевантнији резултати, истраживање је проширено анализом података о раду специјалних индустријских библиотека у библиотечно-информационом систему Савезне Републике Немачке. Кроз компарацију студија случаја и специфичности библиотечно-информационог система у Савезној Републици Немачкој и Републици Србији, остварени су увиди о организационим предностима и недостацима система у којима су специјалне индустријске библиотеке оствариле своју информациону функцију. Бољим разумевањем начина рада специјалних индустријских библиотека истакнуте су особености две националне стратегије научно-технолошког развоја.

У складу са постављеним циљевима и задацима истраживања утврђени су најважнији чиниоци који су утицали на рад специјалних библиотека у индустрији Републике Србије. Предочени резултати истраживања дају увид у проблеме и етапе развоја овог типа библиотека, чиме су пружене и смернице за њихово даље истраживање. Мултидисциплинарно повезивање друштвено-хуманистичких и техничко-технолошких аспеката, концепата и метода истраживања показало се као неизбежан и сврсисходан приступ целовитијем сагледавању историјата и функција специјалних индустријских библиотека, тј. развоја информационог менаџмента у индустрији Републике Србије.

Резултати мултидисциплинарног истраживања специјалних индустријских библиотека представљају прилог бољем разумевању и решавању комплексних друштвених питања – нарочито када је реч о све присутнијој интеракцији друштва и технологије, као и изазовима њихове синтезе.

Кључне речи: специјалне библиотеке, библиотечко-информациони систем, ИНДОК центри, Систем научно-технолошких информација, Национални иновациони систем

Научна област: мултидисциплинарне студије, историја и филозофија природних наука и технологије

Ужа научна област: библиотечко-информациона наука, информациони менаџмент, индустријски менаџмент, операциона истраживања

SOCIAL AND HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SPECIAL INDUSTRIAL LIBRARIES IN THE SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA DURING THE PERIOD OF SOCIALISM AND TRANSITION

Abstract

In these times, when scientific research that has an applied aspect is especially valued, social sciences and humanities are faced with a great challenge to maintain their traditional importance and contribution to the general development of society. Just like other social or scientific activities, librarianship underwent profound changes under the influence of the technical and technological revolution and ultimately was transformed into Library and Information science, which is a sort of combination of humanistic values and achievements in the fields of information and communication technology and automation. On the other hand, historical science faces doubts regarding its adequate contribution to the understanding of contemporary social trends and phenomena, especially when it comes to the interaction of man and technology. The research titled *Special industrial libraries in the scientific research and innovation system of the Republic of Serbia during the period of socialism and transition* enables the epistemological connection of social and applied sciences in a way that provides a visible contribution and application of the achieved results.

Special libraries are a special type of libraries that are not independent institutions, but dependent organizational units within the associations, institutions or organizations that founded them. Multidisciplinary research of special libraries operating in the industrial sector of the Republic of Serbia was conducted by connecting library and information science, historical science, the field of scientific and technological development, industrial and operations management.

The complementarity of social, humanistic, technical and technological aspects of research in this work was achieved through joining, namely, combining different research concepts and methods, which led to the inclusion and insight into the development of special industrial libraries in the Republic of Serbia. This methodological synthesis also forms a unique research framework that enabled overcoming the barriers inherent in the research carried out within separate scientific areas/disciplines. As such, it enabled a more complete insight into the development of libraries that functioned within industrial enterprises, which is one of the basic ideas and tasks of this research. Several research methods were used in this paper, such as statistical method, content analysis method, case study method, historical and comparative method.

The theoretical framework of the research is based on a systemic approach whereby special industrial libraries are studied as part of the economic, industrial, library, information and national innovation system. The most important systemic factors that influenced the work of special industrial libraries were identified, as well as the relations they established with the environment.

According to the set objectives of the research, the influence of the political system of the SFRY on the development of science and technology was determined, with particular reference to special industrial libraries. In order to achieve the most general and scientifically relevant results, the research was expanded by analyzing data on the work of special industrial libraries in the library and information system of the Federal Republic of Germany. Through the comparison of case studies and the specifics of the library and information system in the Federal Republic of Germany and the Republic of Serbia, insights were gained about the organizational advantages and disadvantages of the system in which special industrial libraries performed their information function. With a better understanding of the working methods of special industrial libraries, the peculiarities of the two national strategies of scientific and technological development were highlighted.

In accordance with the set goals and tasks of the research, the most important factors that influenced the work of special libraries in the industry of the Republic of Serbia were determined. The presented research results provide an insight into the problems and stages of the development of this type of library, thus providing guidelines for their further research. Multidisciplinary linking of social and humanistic together with technical and technological aspects, concepts and research methods proved to be an inevitable and expedient approach to a more complete overview of the history and functions of special industrial libraries, that is, development of information management in the industry of the Republic of Serbia.

The results of multidisciplinary research of special industrial libraries represent a contribution to better understanding and solving complex social issues, especially when it comes to the increasingly present interaction of society and technology, as well as the challenges of their synthesis.

Keywords: special libraries, Library and Information system, INDOK centers, Scientific and Technological Information System, National Innovation System

Scientific field: multidisciplinary studies, history and philosophy of natural sciences and technology

Scientific subfield: Library and Information science, information management, industrial management, operations research

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	1
1.2 Проблем истраживања	3
1.3 Обухват истраживања	6
1.4 Стање истраживања.....	6
1.5 Формулисање полазних хипотеза	8
1.5.1 Општа хипотеза	8
1.5.2 Посебне хипотезе.....	8
1.6 Методе истраживања	9
1.7 Општи и посебни циљеви истраживања	10
1.8 Сврха истраживања	11
2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	12
2.1 Онтолошка и епистемолошка позиција истраживања	12
2.2 Специјално библиотекарство	14
2.2.1 Појмовно одређење специјалних индустријских библиотека	16
2.2.2 Примена архивистике и документалистике у раду специјалних библиотека.....	21
2.2.3 Селективна дисеминација информација (SDI) и Услуга текућег обавештавања (CAS).....	33
2.3 Теорија система: интердисциплинарне релације сложених целина	35
3. СИСТЕМСКЕ РЕЛАЦИЈЕ СПЕЦИЈАЛНИХ ИНДУСТРИЈСКИХ БИБЛИОТЕКА : ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ИСТОРИЈСКИ ДИСКУРСИ.....	39
3.1 Привредно-индустријски систем Републике Србије у периоду социјализма.....	40
3.1.1 Утицај производних односа на развој индустрије.....	44
3.1.2 Индустрија у транзиционој Србији.....	47
3.2 Специјалне библиотеке у БИС-у Републике Србије	57
3.2.1 Настанак и развој специјалних библиотека у Србији	58
3.2.2 Систем матичних библиотека	62
3.2.3 Специјалне индустријске библиотеке у периоду транзиције.....	66
3.3 Научно-истраживачки и иновациони систем Републике Србије.....	70
3.3.1 Систем научно-техничких информација Југославије (СНТИЈ)	73
3.3.3 Улога библиотека у Систему научно-техничких информација Југославије.....	78
4. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ	82
4.1 Методологија	82
4.1.1 Анализа података МБС базе	82
4.1.2 Анализа података DBS базе.....	84

4.1.3 Начини процене пословања специјалних индустријских библиотека	85
4.1.4 Специфична оперативна ефикасност.....	89
4.1.5 Компарација студија случаја	91
4.2 Преглед пословања специјалних библиотека у индустрији Републике Србије	92
4.2.1 Фондови књига и часописа	94
4.2.2 Коришћење фондова према врсти грађе.....	97
4.2.3 Кретање броја запослених	99
4.3 Проблеми матичних служби јавних библиотека у вршењу надзора над радом специјалних библиотека и ИНДОК центара у индустрији.....	103
4.3.1 Упитник о надзору над радом специјалних индустријских библиотека.....	106
4.3.2 Студија случаја: Компанија САРТИД а.д. Смедерево.....	109
4.4 Специјалне библиотеке у индустрији Савезне Републике Немачке.....	114
4.4.1 Систем централних специјалних библиотека	116
4.4.2 ТИВ (Technische Informationsbibliothek)	118
4.4.3 Студија случаја: Компанија Тисенкруп.....	119
4.5 Статистичке анализе	123
4.5.1 ДЕА анализа оперативне ефикасности специјалне библиотеке Центар НСПИ САРТИД 1913 и Техничке библиотеке компаније Тисенкруп Челик.....	124
4.5.2 Корелациона анализа пословног успеха и коришћења фондова специјалних библиотека .	129
5. ДИСКУСИЈА	136
6. ЗАКЉУЧАК.....	149
6.1 Научни допринос рада и правци будућих истраживања	156
ПРИЛОЗИ	158
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	195

1. УВОД

Често се, и с разлогом, истиче да живимо у времену када освајање, акумулација и примена научних знања постају кључни покретачи развоја друштва. Питер Дракер (Peter Drucker, 1909-2005), отац савременог менаџмента, видео је знање као кључни економски ресурс. Научни и технолошки прогрес су чиниоци који на макроекономском нивоу најзначајније утичу на пораст друштвеног производа и квалитета живота. Повратан утицај привредног успеха ствара финансијске, образовне и друге предуслове за нови циклус научног развоја.

У научној заједници увржено је мишљење да се основе савремене науке јављају у освит ренесансе, упоредо са појавом првих универзитета у Европи. Тада се научни рад почео одвајати од седам слободних вештина, схоластике и природне филозофије. Међутим, често се превиђа чињеница да су први историјски центри бављења научним радом биле библиотеке, доста векова пре појаве универзитета. Неоспоран интелектуални центар Старог века била је знаменита Александријска библиотека. У тој библиотеци су постављене основе библиотечке каталогизације и научне класификације на основу којих је библиотекар Калимах сачинио знаменити „Пинакес” (попис књига). Александријска библиотека је вековима била станица научника античког доба као што су: астроном и математичар Аристарх, први заговорник хелиоцентричног система, пуних 1800 година пре Коперника; Ератостен (Ερατοσθένης, 276. п. н. е. – 194. п. н. е.), географ који је доказао лоптаст облик земље и израчунао њен обим са тачношћу од приближно 99%; затим „отац геометрије” Еуклид (Εὐκλείδης, око 323 – 283. п. н. е.); лекар и „отац анатомије” Херофил (Ἡρόφιλος, 335. п. н. е. – 280. п. н. е.); као и највећи математичар антике Архимед (Αρχιμήδης, 287. п. н. е. – 212. п. н. е.).

Све врсте библиотека имају услужну информативну функцију у друштву, међутим библиотеке које су најближе центрима научно-истраживачког рада и које имају најдиректнији утицај на научни развој су универзитетске библиотеке, специјалне библиотеке при институтима и специјалне библиотеке у привреди. Научни саветник инж. др Ђуро Кутлача, водећи истраживач научног и иновационог система Републике Србије, тврди да научна истраживања и развојне активности треба вршити у индустрији, а не за индустрију.¹ Научна и

¹Ђуро Кутлача and Душица Семенченко, 'Критички преглед развоја односа према истраживачкој и иновационој политици у Југославији у периоду 1945-1991. = A Critical Review of the Development of the Research and Innovation Policy

развојна активност која се налази у производњи има бржу примену, динамичнија је и економски ефикаснија. Пошто у свакој организацији која се бави индустријском производњом мора да постоји нека врста библиотеке, односно ИНДОК центра, ово мишљење посредно истиче научни значај и фаворизује специјалне библиотеке у индустрији у односу на оне које послују у оквиру високошколског система и при институтима. Поменуто гледиште др Ђура Кутлаче, иако примарно усмерено на област индустријског менаџмента, отвара више важних питања која се могу довести у везу са библиотечко-информационим системом.

Реферална делатност у науци је нераздвајни део научно-истраживачког рада и неопходан услов за њен напредак. Темпо развитка науке и њена употреба били су предуслов појаве научно-информативних служби као посебног вида научне делатности. Савремена научно-информативна делатност обезбеђује прикупљање и аналитичко-синтетичку прераду документалистичке информације, затим дугорочно чување документалистичке информације са могућношћу да се брзо дође до оне потребне, као и прераду информација са циљем добијања нових. Пример научно-информативне службе су специјалне библиотеке које постоје као део организација, предузећа или удружења. Предмет истраживања у овом раду су друштвени и историјски аспекти развоја специјалних индустријских библиотека у Републици Србији у периоду социјализма (1945-1991), као и раздобљу привредне и друштвене транзиције (од 1989). Под термином специјалне библиотеке означава се посебан тип библиотека које послују у оквиру организација којима библиотечко-информациона делатност није примарна, односно које представљају организационе јединице других установа, организација и удружења уколико испуњавају прописане услове. Према типу организације у чијем су саставу, специјалне индустријске библиотеке припадају групи специјалних библиотека у привредним субјектима (предузећима) различитих делатности. У циљу бољег одређења предмета истраживања, потребно је истаћи разлику између термина „индустријске” и „фабричке” библиотеке. Фабричке библиотеке су настале на трагу предратних радничких читаоница и синдикалних библиотека. Као такве, оне се углавном означавају као библиотеке општег типа у фабрикама, а не као специјалне библиотеке. Каква ће библиотека бити одређује састав фонда. У библиотекама општег типа преовлађује белетристика, забавна и популарна литература. У специјалним библиотекама претежни део фонда представља стручна и научна литература, као и документација.

Специјалне библиотеке у индустрији представљају спој библиотеке и техничког бироа. Централни појмови у раду специјалне библиотеке су специфична документација и информација

од важности за област којом се матична организација бави и која је производ њеног рада. Дужност специјалне библиотеке је да прикупља релевантне информације за потребе стручњака матичне организације. Извори информација су најчешће референсна дела као: техничке енциклопедије и приручници, стручне монографије и посебно важни специјализовани научни и стручни часописи. Данас су часописе заменила електронска издања, комерцијалне базе података и репозиторијуми научних информација.

Посебно важан аспект рада специјалних индустријских библиотека односи се и на системски приступ и примену архивистичке и документалистичке делатности, што уз библиотечки систем сређивања грађе чини неопходан сегмент организације фонда овог типа библиотека. Најважнија документација настала у процесу рада су патенти, пројекти или извештаји. Рад са документацијом подразумева планирање смештаја и организовање грађе, заштиту и чување према оперативним, законским, финансијским и истраживачким потребама организације. Рад у специјалним библиотекама значи и планирање набавке стручно и научно релевантне литературе, обраду и анализу података као вид подршке развоју и пословању организације. У специјалним библиотекама, које служе научно-техничком развоју, циљ је брзина и квалитет информације. Обезбедити ефикасну рефералну службу је од највеће важности за сваку организацију која у свом саставу има специјалну библиотеку.

Међутим, у периоду социо-економске транзиције у Републици Србији престало је са радом 98% индустријских предузећа у којима је радило око милион запослених.² Тај процес је пратио постепени престанак рада специјалних индустријских библиотека који није зауставила промена власничке структуре. Проблем истраживања се огледа у непостојању увида у чиниоце због којих су специјалне индустријске библиотеке изгубиле значај за индустријска предузећа, као и разлоге због којих оне до данас нису постале инфраструктурни део националног научно-истраживачког и иновационог система.

1.2 Проблем истраживања

Према једној од дефиниција, национални иновациони систем (НИС) представља „скуп институција и организација, њихових односа и веза, токова знања и новца у одређеној земљи, који ствара и/или преноси и примењује ново знање са основним циљем економског развоја

²Marija Obradović, *Hronika tranzicijskog groblja: privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989-2012: ekonomsko-istorijska analiza* (Beograd: Nova srpska politička misao; Institut za noviju istoriju Srbije, 2017), 11.

и/или унапређења квалитета живота“.³ Према функцији коју обављају у друштву, библиотеке су незаобилазан део процеса друштвеног развоја. Библиотеке од појаве првих цивилизација представљају место друштвене акумулације и дисеминације знања и важан подстицај појави иновација. Постоји много типова библиотека које се разврставају на основу више критеријума, међутим најближе местима где се врше истраживања и остварује производња јесу специјалне библиотеке. Специјалне библиотеке постоје у академском сектору, при институтима или у оквиру привредних предузећа различитих делатности. У том погледу су посебно важне специјалне библиотеке које послују у саставу индустријских предузећа.

Према *Концепту Националног иновационог система* инфраструктурне институције су:

- 1) Образовне: школе, универзитети и друге,
- 2) Заводи за: стандарде, мере, патенте и сл,
- 3) Професионална и струковна удружења,
- 4) Информациони сервиси и музеји науке и технике,
- 5) Фондови за финансирање иновативне делатности,
- 6) Остале непрофитне и профитне организације, које пружају услуге у оквиру НИС:

трансферне, инкубационе (научно-технолошки паркови), консултантске, пословни иновациони центри, итд.⁴

Иако се обично не разматрају као типични иновациони субјекти попут лабораторија или истраживачких центара, библиотеке пружају ресурсе, информације и подршку која је од суштинског значаја за иновативност и развој. Међутим, прегледом извора из последње две деценије, установљено је да се специјалне индустријске библиотеке као субјект или иновациона инфраструктура не помињу ни у једном стратешком документу који се односи на изградњу и развој националног иновационог система Републике Србије. То се пре свега односи на *Закон о иновационој делатности*,⁵ затим *Стратегију научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020. године – Истраживања за иновације*⁶,

³Đuro Kutlača i Dušica Semenčenko, *Nacionalni inovacioni sistem u Srbiji: prošlost, sadašnjost, budućnost* (Beograd: Institut „Mihajlo Pupin“, Centar za istraživanje razvoja nauke i tehnologije, 2015), 4.

⁴Đuro Kutlača i Dušica Semenčenko, *Koncept nacionalnog inovacionog sistema* (Institut “Mihajlo Pupin”, 2005), 19, https://www.researchgate.net/publication/274953418_Koncept_nacionalnog_inovacionog_sistema.

⁵„Закон о иновационој делатности“, *Службени гласник РС* број 129 (2021), преузето 12. 9. 2023, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/129/1/reg>.

⁶„Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020. године – Истраживања за иновације“, *Службени гласник РС* број 25 (2016), преузето 14. 10. 2023, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2016/25/1>.

*Стратегију научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2021. до 2025. године – Моћ знања*⁷, и др.

У јуну 2017. године извршен је преглед података електронске апликације Мрежа библиотека Србије (МБС база) и документације Централног регистра библиотека Србије у Одељењу за истраживање и развој библиотечког система Народне библиотеке Србије. Утврђено је да је активност специјалних библиотека у индустрији потпуно престала. Општинске матичне службе задужене за стручни надзор су регистровале гашење већине некадашњих библиотека у индустрији, неке су биле у том процесу, а за мањи број матичне службе нису могле доћи до релевантних података, с оправданом сумњом да више не постоје. Према документацији Централног регистра библиотека Србије, специјалне библиотеке у индустрији су нестајале из библиотечко-информационог система упоредо са гашењем или власничком трансформацијом предузећа у оквиру којих су постојале. Процес који је покренут са почетком привредне транзиције, посебно је убрзан након доношења *Закона о приватизацији* 2001.⁸

Подаци МБС базе и Централног регистра библиотека Србије су отворили следеће проблеме истраживања:

- Основно питање је зашто специјалне библиотеке у индустрији нису прихваћене као део националног научно-истраживачког и иновационог система у Републици Србији?
- Зашто је престала пословна активност специјалних индустријских библиотека?
- Да ли су специјалне библиотеке које су пословале у саставу српских индустријских предузећа биле успешне у остваривању информационе функције?
- Да ли је губитак значаја специјалних индустријских библиотека последица фактора из окружења, односно у системима вишег нивоа којима припадају: друштвено-политичком, библиотечко-информационом и привредно-индустријском?
- Какво је искуство у економски развијенијим државама и да ли постоје позитивни примери рада специјалних библиотека у индустрији?

⁷„Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2021. до 2025. године - Моћ знања“, *Службени гласник РС* број 10 (2021), преузето 20. 6. 2023, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/10/1/reg>.

⁸„Закон о приватизацији“, *Службени гласник РС* број 38 (2001), 18 (2003), 45 (2005) и 123 (2007), преузето 15. 9. 2023, http://www.kss.org.rs/doc/zakon_o_privatizaciji.pdf.

1.3 Обухват истраживања

Истраживањем су обухваћене специјалне библиотеке привредних друштава у индустрији које су уписане у Централни регистар библиотека Србије, специјалне библиотеке у МБС бази и немачке специјалне библиотеке чији су подаци доступни у бази DBS (нем. Die Deutsche Bibliotheksstatistik)⁹. Нису разматране библиотеке при институтима, јавним предузећима, заводима и службама, здравственим установама и струковним удружењима, већ искључиво библиотеке чија је матична радна организација у индустријском сектору оснивач и финансијер. Српске библиотеке у привреди су по класификацији МБС условно сврстане у групе 03 (библиотека општег типа у предузећу) и 07 (специјална библиотека).

У претходној фази истраживања прегледани су документација и статистички подаци за 45 специјалних привредних библиотека из базе МБС за библиотеке индустријских предузећа класификације типа 03 и типа 07. Немачке компаније и пословна удружења нису по закону обавезни да дају податке о пословању својих инфо-центара, али у истраживању су коришћени доступни подаци DBS базе. Географски опсег истраживања укључује специјалне библиотеке са подручја Централне Србије и Војводине, као и територије Савезне Републике Немачке. Хронолошки опсег истраживања обухвата период од краја Другог светског рата до 2020. године.

1.4 Стање истраживања

У претходној фази истраживања извршена је селекција извора и одабир адекватне литературе чиме је проверено стање истраживања типа специјалних библиотека, и подтипа специјалних библиотека у индустрији. Провера стања истраживања започела је прегледом опште и стручне референсне литературе. Коришћени су значајнији наслови настали у периоду југословенског библиотекарства: *Енциклопедијски лексикон библиотекарства* Косте Грубачића (1964), *Библиотекарски лексикон* (1984) и *Мала југословенска енциклопедија библиотекарства* (1988) групе аутора. Преглед домаће монографске литературе започео је од најзначајније публикације која се односи на све типове специјалних библиотека, односно монографије Бранка Кнежевића *Специјално библиотекарство* (2002). На жалост, са изузетком одбрањене докторске дисертације Јелене Добриловић-Драговић под насловом *Модел за изградњу система квалитета у специјалним библиотекама* (2017), нема довољно новијих монографских публикација које се баве темом домаћих специјалних библиотека. Један број

⁹Variable Auswertung, Die Deutsche Bibliotheksstatistik (DBS), <https://www.bibliotheksstatistik.de/#maincontent>.

радова је пронађен у зборницима са домаћих стручних скупова: *Библиотекарство на крају века* (1996), *Економска улога библиотека у савременом друштву* (2004), *Лидерство у библиотекама - спона науке, културе и привреде* (2006), *Темељне вредности савременог библиотекарства* (2009) и *Стандардизација и квалитет библиотечких услуга* (2010).

Коришћене су најзначајније домаће стручне серијске публикације, од којих су за истраживање посебно важна старија годишта *Библиотекара* и *Заједнице библиотеке*, а од новијих наслова то су *Читалиште*, *Инфортека*, *Гласник Народне библиотеке Србије* и *Глас библиотеке*. Пронађен је већи број радова који садрже релевантне податке о специјалним библиотекама у индустрији и документационој служби у периоду пре распада социјалистичке Југославије. Аутори тих радова су: Нера Ђ. Прикелмајер и Рајко В. Андрејић, затим Јеремија Митровић, Драго Видовић, Милева Милев, Богомила Живковић, Лидија Суботин и други. Најзначајнији домаћи аутори који су се у последње две деценије бавили темом специјалних библиотека су: Бранко Кнежевић, Александра Вранеш, Бојан Ђорђевић, Драгана Милуновић, Владимир Шекуларец, Марина Митрић, Бојана Вукотић, и други.

Услед важности специјалних индустријских библиотека за пословни сектор у иностраној публицистици из области библиотекарства, информационог и индустријског менаџмента пронађено је много више информација. Поред монографских публикација које обрађују ову тему, посебно драгоцен извор информација су радови у часописима као што су *Library Trends*, *Special Libraries*, *Library Journal*, *Journal of Education for Librarianship*, *Information Outlook* и др. Прегледом стране литературе пронађено је више стотина библиографских јединица које се односе на корпоративни информациони менаџмент. Најзначајнији страни аутори који су се бавили овом темом су: Џејмс Матарацио (James M. Matarazzo), Лоренс Прузак (Laurence Prusak), Тоби Перлштајн (Toby Pearlstein), Томас Девенпорт (Thomas H. Davenport), Тефко Сарачевић, Констанс Ард (Constance Ard) и други.

Теми специјалних библиотека у индустрији Републике Србије није посвећена довољна пажња и постоји значајна празнина у њиховом познавању. Такође, овај предмет истраживања никада није обрађен у виду посебне монографске публикације. Радови о корпоративним инфо-центарима су врло актуелни у иностраној стручној литератури и велики број резултата претходних научних истраживања је коришћен у истраживању специјалних библиотека које послују у области индустрије Републике Србије.

1.5 Формулисање полазних хипотеза

У складу са постављеним предметом и проблемом истраживања, као и са до сада обављеном анализом података и оствареним увидима (стање истраживања), постављене су једна општа и четири посебне хипотезе. Понуђене претпоставке ће бити логички и емпиријски проверене методолошким поступцима који би требало да објасне утицај друштвено-политичког, научно-истраживачког, привредно-индустријског и библиотечно-информационог система на формирање и развој специјалних индустријских библиотека у Републици Србији, а затим да испитају како се тај утицај манифестовао на улогу и положај датих библиотека у оквиру матичних радних организација.

1.5.1 Општа хипотеза

Културни чиниоци утичу на функционисање друштва у целини, као и на непосредну пословну политику на нивоу радних организација. Тај утицај је препознат у теорији организације и менаџмента. Национални друштвено-политички систем и подређени библиотечно-информациони, научно-истраживачки и привредно-индустријски системи узрочно-последично су повезани: аналошки, промене у једном систему врше ефекат на надређен или подређен систем.

1.5.2 Посебне хипотезе

1. Владајућа идеологија политичког система социјалистичког самоуправљања у СФРЈ је утицала на дефинисање улоге специјалних индустријских библиотека у националном научно-истраживачком, библиотечно-информационом и привредно-индустријском систему, а затим у оквиру матичних радних организација.

2. Улога и задаци специјалних индустријских библиотека су неадекватно законски нормирани, што је за последицу имало незадовољавајућ третман у оквиру матичних предузећа и неодговарајуће приоритете, доводећи до лоших резултата рада и нефункционалности.

3. Матичне службе јавних библиотека нису биле у могућности да испуне прописану законску обавезу ефикасног стручног надзора над радом специјалних индустријских библиотека у подручјима своје матичности.

4. Пословно оријентисана и организована служба техничких информација бележи позитивне и мерљиве ефекте рада корпоративних инфо-центра.

1.6 Методе истраживања

Сложеност проблема истраживања захтева интердисциплинарни, квалитативни и квантитативни, односно мешовити методолошки приступ. Прва и најважнија метода која ће бити коришћена је, према предмету и пољу истраживања, историјска метода. Постављене хипотезе ће бити теоријски и емпиријски проверене. Општи методолошки поступак може се укратко представити:

1. Из хипотезе дедуктивно изводимо последице које се односе и утичу на конкретан предмет истраживања, односно специјалне библиотеке у индустрији.

2. Посматрањем и анализом документарних и статистичких података о специјалним библиотекама у индустрији покушаћемо да утврдимо њихова својства.

3. Резултате посматрања и анализе рада специјалних индустријских библиотека ћемо упоредити са предвиђеним последицама хипотезе, након чега ћемо хипотезу прихватити, одбацити или изменити.

Предмет истраживања се посматра кроз дужи временски период, од средине 20. до почетка 21. века и у том смислу је важна историјска метода којом ће се размотрити и тумачити утицај историјских околности на појаву и развој специјалних индустријских библиотека. Кроз временски оквир посматра се интеракција више сложених система, а то су: друштвено-политички, библиотечко-информациони и привредно-индустријски. Из тог разлога потребно је користити и системску аналитичку методологију, односно рашчланити системе на битне функционалне делове или процесе, а затим препознати њихове међусобне везе, како би их могли разумети принципом каузалности. Истраживање специјалних индустријских библиотека је емпиријског карактера, али ће бити образложено у складу са одговарајућим теоријским сазнањима.

Истраживање специјалних библиотека у индустрији теоријски је базирано на системском приступу проучавању утицаја националне културе на структуре, системе и процесе у организацијама. Системски приступ као начин размишљања темељи се на теорији система као филозофском концепту о повезаности појава. Пошто проучавамо комплетан друштвени систем, са привредом и библиотекарством као подсистемима, а циљ је спознаја целине, ово истраживање представља пример макро методологије. Према системском приступу, специјалне библиотеке у радним организацијама нису део само непосредног, матичног окружења, већ пресек више система. Теорија система је методолошки оквир помоћу којег анализирамо објекте, од највишег нивоа друштвеног система, преко библиотечког и привредног подсистема, до нивоа појединих радних организација и њима подређених специјалних библиотека. Системска анализа као општа дедуктивна методологија истраживања

треба да идентификује битне делове друштвеног, индустријског и библиотечног система и системске процесе који могу имати утицај на решење проблема истраживања. Битни системски процеси ће потом бити конкретизовани путем синтетичке методе.

Операционализација и тестирање радних хипотеза ће се извршити анализом документарних и статистичких података. Мада су истраживања у библиотечно-информационој науци углавном квалитативног типа, према мишљењу значајног теоретичара Џесија Шере (Jesse Hawk Shera, 1903–1982) у библиотекарству постоје вредности које су квантитативно мерљиве. Те вредности су број корисника, величина фонда, број издатих публикација, итд. У циљу тестирања постављених хипотеза, користиће се и статистички метод као саставни део аналитичке методе. Временске серије података које се односе на рад специјалних индустријских библиотека и њихових матичних предузећа биће анализирани коришћењем DEA методе и методе корелације. Економске појаве се анализирају и тумаче на макроекономском нивоу, употребом билансне и компаративне статистичке методе. Уколико су хипотезе исправно постављене, упоређене вредности ће кореспондирати.

Сумирајући наведено, у истраживању ће бити коришћене индуктивне и дедуктивне научне методе, а као методе истраживања статистичка метода, метода студије случаја, метода анализе садржаја, историјска и компаративна метода.

1.7 Општи и посебни циљеви истраживања

Остварењем општих и посебних циљева у овом раду биће омогућено обухватније сагледавање утицаја који је доминантни политички систем самоуправног друштва СФРЈ, у периоду од Другог светског рата до савременог раздобља, имао на развој науке и технологије, посебно када је реч о улози специјалних библиотека у индустрији и области библиотечно-информационе науке.

Општи циљеви истраживања ће установити: 1) историјски аспект појаве и развоја специјалних библиотека које послују као део привредних друштава у области индустрије на територији Републике Србије; као и 2) контекст и услове у коме су те библиотеке радиле, а кроз специфичност њихових функција у индустријском радном окружењу.

Посебни циљеви истраживања ће утврдити: 1) утицај идеолошких премиса савремене друштвено-политичке парадигме на рад специјалних библиотека у индустрији СФРЈ; као и 2) најважније проблеме интеграције специјалних индустријских библиотека у библиотечно-информациони систем Србије.

Постављени циљеви истраживања су у међусобно зависном односу.

1.8 Сврха истраживања

Сврха овог истраживања је да укаже на значај специјалних библиотека, њихов потенцијал и нужност постојања у функцији системског прикупљања и организације података у оквиру привредних друштава у индустрији. Неопходност индустријских специјалних библиотека и ИНДОК центара огледа се у праћењу научно-техничких достигнућа, а посебно у усавршавању кадрова и унапређењу производних процеса. Урушавање индустријских радних организација у периоду привредне транзиције одразило се и на однос према специјалним библиотекама и занемаривању њихових функција. Губитком систематског приступа развоју библиотека које су радиле у саставу индустријских организација, изгубила се и могућност да оне постану део реалне развојне базе у Републици Србији.

Такође, сврха овог рада је да ревитализује однос према специјалним индустријским библиотекама као специфичној спони између библиотечко-информационог и научно-технолошког система у Републици Србији. Утврђивање историјских аспеката њихове појаве и развоја јасније ће усмерити ка проблемима и противуречностима које су довеле до престанка њихове пословне активности. Тежња је да резултати овог истраживања омогуће целовитији увид у улогу и значај савремене организације информација и библиотечко-информационог система у привреди, као и важност категорије специјалних библиотека у националном научно-истраживачком и иновационом систему. У складу са тим, у оквиру истраживања ће бити установљени проблеми у раду поменутих библиотека и уједно понуђен алтернативни модел организације специјалних библиотека у индустрији.

Са практичне стране, у плану је да резултати истраживања буду релевантни за планирање и контролу рада, као и организовање и руковођење индустријским ИНДОК центрима. Нови увиди и правилно схватање функције кооперативних информационих центара допринеће побољшању квалитета и убрзању протока информација, као и рационалнијем коришћењу финансијских, техничких и људских ресурса. Резултати истраживања такође могу послужити и као аргумент у погледу унапређења правне заштите, модела боље организације пословања, као и оправдања финансијских улагања у обнову или отварање нових библиотечко-информационих центара у области индустрије.

Специјалне индустријске библиотеке би пружањем квалитетних информационих услуга у матичним радним организацијама (индустријским предузећима) допринеле побољшању квалитета научно-истраживачког рада. На тај начин, посредовале би у расту националне економије и животног стандарда грађана Републике Србије.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Пошто је као основни проблем истраживања одређено питање зашто специјалне библиотеке у индустрији нису прихваћене као део националног иновационог система, потребно је одредити теоријски оквир, односно, у оквиру којих теорија ће се истраживачка питања обликовати, образлагати и користити у интерпретацији резултата. У теоријском оквиру је прво и неопходно формулисати онтолошку и епистемолошку позицију истраживања, затим дати појмовно одређење специјалног библиотекаштва, односно специјалних библиотека у индустрији као предмета овог истраживања. Основни теоријски концепт у оквиру кога ће се разматрати тема истраживања је теорија друштвеног система. Према постављеном теоријском оквиру вршиће се апстракције, тумачити резултати анализа података и формулисати закључци.

2.1 Онтолошка и епистемолошка позиција истраживања

Према постављеном проблему истраживања потребно је утврдити и објаснити системске везе специјалних библиотека у индустрији Републике Србије са матичном радном организацијом у чијем саставу су пословале, као и са свим другим системима који су утицали на њихов рад. Из тог разлога посебно битан аспект истраживања представља разумевање утицаја социјалистичког друштвено-политичког система до 1989. године. Социјалистички друштвени поредак је у свом теоријском моделу сажимао готово све претходне филозофије. Та револуционарна идеологија је већ из своје основне тезе да Хегелову дијалектику „поставља на ноге уместо на главу”¹⁰ објективно историјско кретање, као и све друштвене идеје, политику, право, просвету и културу, изводила из друштвено-економских производних односа.

Са развојем начина производње мењали су се друштвено-економски односи, а са развојем природних наука и научних открића индиректно и сва друштвена наука. Зато је социјалистичка идеологија била јако везана за мерљива и доказива научна сазнања из области природних наука. И као што су тадашњи друштвено-економски производни односи одређивали владајући политички систем, тако је и владајућа политичка идеологија детерминисала читаву духовну надоградњу. У таквим околностима, било је неминовно да се систем друштвених вредности владајуће политичке идеологије пројектује на све ниже системе, обликује их и условљава. Механизам тог „преноса” је спровођен кроз законе и норме

¹⁰Karl Marx, *Prilog kritici političke ekonomije*, 3. izd., Biblioteka Marksizam i njegovi izvori (Beograd: Kultura, 1969), 8.

понашања, а онда практично примењиван кроз све подсистеме социјалистичке државе, не само кроз нове економско-политичке моделе, него и све социјалне институције, васпитање, обазовање и културу.

Онтолошка позиција истраживања специјалних индустријских библиотека у времену социјалистичке Југославије је одређена конструктивизмом марксистичке филозофије која је према својим идејним смерницама вршила утицај и обликовала све друштвене делатности. Библиотеке као друштвена делатност представљају интегрални део многих друштвених институција у области науке, привреде, просвете и културе. Са најшире теоријске стране, анализи литературе и документације сваке врсте, с којом се приступа разумевању друштвених феномена у њиховом историјском контексту, примарна епистемолошка позиција је историзам.

Библиотечко-информациони систем бележи и оставља податке о свом текућем раду, информационе услуге библиотека су квантитативно мерљиве и тако добијени подаци се могу користити за истраживања. Приликом практичног приступа конкретним подацима и информацијама, користиће се метода статистичке анализе. Из тог разлога епистемолошку позицију истраживања чине емпиризам и критички реализам као синтеза почетне теоријске основе и сваке даље практичне анализе информација и података, од почетних до завршних ставова, ка коначном закључку.

Коначна сврха истраживања је побољшање положаја и рада специјалних библиотека у индустрији у оквиру националног иновационог система, као битан чинилац друштвене и економске добробити. Из тог разлога се може рећи да епистемолошку позицију допуњује и прагматизам. Важно је истаћи да епистемолошке позиције нису међусобно искључиве и примењују се упоредо или у одређеним контекстима.

Овакав приступ истраживању има следеће три карактеристике:

- Објективност, у смислу тежње ка објективној анализи друштвено-политичког утицаја на развој библиотечко-информационих система у индустрији,
- Верификованост, јер ће закључци истраживања бити поткрепљени емпиријским доказима,
- Релевантност, јер истраживање доприноси разумевању потреба савременог научно-истраживачког рада који захтева да данашње библиотеке у примању и обради статистичких и свих осталих релевантих информација и података буду усклађене са новим информационим технологијама и свим осталим научним и иновационим системима у Србији.

2.2 Специјално библиотекарство

Специјалне библиотеке и специјално библиотекарство имају дугу и богату историју која се развијала у складу са потребама и изазовима различитих друштвених и научних области. Прве специјалне библиотеке јављају се током 19. века у САД, Немачкој, Великој Британији, Белгији, Холандији и Француској. Разне врсте организација, као државна и јавна администрација, организације у привреди, научне установе, формирале су специјалне библиотеке са циљем да се на једном месту прикупи и организује материјал који се налазио у оквиру саме установе. Специјалне библиотеке су од настанка морале бити функционално место сусрета библиотекарства и подручја рада установе која их је основала.

Према ревизији међународног стандарда ISO-2789 из 2022. године, специјална библиотека је „независна библиотека која покрива једну дисциплину или одређену област знања или посебан регионални интерес уз напомену да термин обухвата библиотеке које првенствено служе специфичној категорији корисника, или су првенствено посвећене специфичном облику документа и библиотеке које спонзорише организација да би служиле сопственим циљевима у вези са радом.”¹¹ Ипак, одређење феномена специјалног библиотекарства је врло сложено питање и свако разматрање започиње избором критеријума по којем се „специјално” библиотекарство разликује од, условно речено, „општег” библиотекарства.

У једној од најранијих дискусија о природи специјалних библиотека, одржаној 27. јуна 1912. у оквиру америчке Заједнице специјалних библиотека (енг. SLA – Special Libraries Association), примећене су и истакнуте неке основне разлике које су се, у мањој или већој мери, одржале до данас. Како је, између осталог, истакао Аксел Џозефсон (Aksel Gustav Salomon Josephson, 1860–1944), то су „библиотеке које покривају јединствену одређену тему, или одређену групу повезаних тема као што је градско планирање или социологија”.¹² Џозефсон прихвата документалистички приступ и терминологију коју је 1903. године увео Пол Отле (Paul Marie Ghislain Otlet, 1868–1944). Врло блиско ставовима Пола Отлеа, додаје: „Специјална библиотека мора, на пример, много више користити оно што је постало познато као документација него општа библиотека.”¹³ Јозефсон је још пророчки наговестио: „Можемо доћи до тачке када специјалне библиотеке неће чак ни имати целе књиге, него само делове

¹¹International Organization for Standardization, “ISO 2789:2022(en) Information and documentation — International library statistics”, preuzeto 22. 04. 2024, <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:2789:ed-6:v1:en>.

¹²SLA Meeting Summary, „What Is a Special Library?”, *Special libraries* 3, no. 7 (1912.): 145.

¹³Summary, 146.

многих књига према потреби, третирајући књиге као и периодичку по принципу документације.”¹⁴

Амерички библиотекари су испрва били уздржани од коришћења придева „специјално” (библиотекарство) или „специјалне” (библиотеке) јер је један део сматрао да се тиме прави вештачка и неоправдана подела библиотекарства.¹⁵ За Џесија Шеру специјално библиотекарство у америчкој терминологији је исто што и документалистика у европској.¹⁶ Сматрао је да је америчко библиотекарство било пола века у предности у односу на европско, што је свој израз нашло и у преузимању Дјуијевог децималног система (енг. Dewey Decimal Classification – DDC) и његову модификацију у виду Универзалне децималне класификације (енг. Universal Decimal Classification – UDC).¹⁷ Такође, Шера је схватио да је развој специјалног библиотекарства уско повезан са немоћи традиционалних библиотечких техника да обраде изузетно комплексне информационе потребе пословног менаџмента и индустрије.¹⁸ Међутим, Шерино инсистирање на употребној вредности информације које је карактеристично за специјалне библиотеке „садржи пренаглашен технолошки аспект који фаворизује информацију у односу на медијум, односно садржај у односу на физички објекат на коме се одређена информација налази“, што је оставило последице на метатеоријску целовитост библиотечко-информационе науке.¹⁹

Ширење знања и развој технологије утицали су на промене у специјалним библиотекама и библиотекарству. У првобитним облицима, специјалне библиотеке су биле фокусиране на сакупљање и чување рукописа, књига и других медија који су били релевантни за одређену професионалну или академску заједницу. Последњих деценија, развој информационо-комуникационих технологија направио је радикалне промене у начинима на који специјалне библиотеке врше функције. Дигитални ресурси, електронске базе података, онлајн каталози и други нови алати постали су неопходни за ефикасно пружање услуга у

¹⁴Ibid.

¹⁵Richard. H. Johnston, „The special library vs. the special collection“, *Special libraries* 15, no. 6 (1924.): 130.

¹⁶Jesse Hauk Shera, „Special Librarianship and Documentation“, *Library Trends* 1, no. 2 (1952.): 189.

¹⁷Shera: 191.

¹⁸Shera: 195.

¹⁹ Mirko Drmanac, „Uticaj koncepta socijalne epistemologije na metateoriju bibliotekarstva = Influence of the Concept of Social Epistemology on the Metatheory of Librarianship“, *Sociološki pregled* 57, izd. 4 (2023.): 1457, doi:10.5937/socpreg57-46210.

савременом окружењу. Ове технологије омогућавају специјалним библиотекама да ефикасно селекују и обраде релевантне информације и брзо их доставе корисницима.

2.2.1 Појмовно одређење специјалних индустријских библиотека

Специјалне индустријске библиотеке, или другачије, специјалне библиотеке привредних друштава у области индустрије, нису универзално прихваћене под тим називом. Ипак, ове библиотеке имају одређене особености које их издвајају међу осталим типовима и категоријама специјалних библиотека. Важећи *Закон о библиотечко-информационој делатности* Републике Србије не препознаје специјалне индустријске библиотеке као посебан тип библиотека. Према чл. 13, сврставају се у „информационе центре при другим установама, организацијама или удружењима”.²⁰ У стручној библиотечкој литератури ове библиотеке се такође помињу у оквиру „специјалних библиотека у привредним субјектима (предузећима) различитих делатности”. Ипак и ова класификација је шира и обухвата, поред предузећа која послују у области индустрије, још и саобраћај, енергетику и финансије. Међутим, југословенски библиотекарски су били свесни важности ових библиотека за друштвени, научни и привредни развој. Специјалне индустријске библиотеке су под овим називом поменуте у тексту *Југословенских стандарда за специјалне библиотеке* који су донети на 6. скупштини Савеза друштава библиотекара Југославије у Сарајеву 1975. године.²¹

У стручној библиотекарској литератури, за специјалне библиотеке у индустрији користе се различити термини: специјална библиотека, стручна библиотека, техничка библиотека, ИНДОК (информационо-документациони) центар, ИНДОК служба, служба документације, итд.²² Упоредо се јављају и алтернативни термини, у зависности од тога који назив користи матична установа или организација у којој се налази одређена специјална библиотека. У странијој литератури, овај тип библиотека најчешће се назива инфо-центар или корпоративна библиотека. Специјалне библиотеке се у најопштијем смислу могу поделити на специјалне научне библиотеке (у саставу института или факултета) и стручне библиотеке (библиотеке привредних или друштвено-политичких организација и заједница).²³ У

²⁰ „Закон о библиотечко-информационој делатности“, *Службени гласник РС* број 52 (2011) и 78 (2021), члан 13, преузето 18. 2. 2022, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2011/52/1>.

²¹ „Југословенски стандарди за специјалне библиотеке“, *Bibliotekar* 27, изд. 5/6 (1975.): 585.

²² Marina Mitrić, „Specijalne biblioteke u Srbiji: kategorizacija i analiza“, *Infoteka* 10, изд. 1/2 (2009.): 35.

²³ Zorka Stanković, „Uloga i značaj osnivanja Zajednice specijalnih biblioteka Srbije“, *Bibliotekar* 31, изд. 1/3 (1979.): 146.

индустријским предузећима се могу налазити и други типови библиотека које се колоквијално могу звати „фабричке”. То су библиотеке општег типа у предузећима, које се могу означавати и као „радничке”, „синдикалне” или „белетристичке”.

Историја специјалних библиотека је одувек показивала првенствено њихову функционалну страну. Последично, ни библиотеке које послују у привреди не могу бити изван економских потреба фирми које су их основале, односно, управљане су економским прагматизмом. Прве корпоративне библиотеке су се појавиле почетком двадесетог века у контексту два велика развоја у свету пословања. Предуслови су били успостављање истраживачке инфраструктуре у великим предузећима и појава научног приступа менаџменту.²⁴ Овај процес је додатно убрзан повећањем величине корпорација, експанзијом домаћих и посебно прекоморских тржишта и брзим променама у производу и производној технологији.²⁵

Америчко библиотекарство је, вођено прагматистичком филозофијом, рано препознало вредност специјалних библиотека у научно-истраживачком развоју и остварењу пословних циљева. У Сједињеним Америчким Државама је 1909. основано прво професионално удружење које до данас окупља библиотекаре специјалних библиотека, под називом Заједница специјалних библиотека (енг. Special Libraries Association – SLA). Роберт Вилијамс (Robert V. Williams, 1938–2017) сматра да је „фокус америчких специјалних библиотекара био на целокупном информационом процесу унутар организације, са посебном пажњом на потребама корисника. Овај фокус је очигледан у већини раних дефиниција које су понудили специјални библиотекари и у многим чланцима које су они написали.”²⁶ Да су амерички библиотекари имали свест о значају библиотеке за потребе научних истраживања, може се видети у раду који је објављен 1910. године и у коме је наведено да „хемичар више не може да чека док не добије прилику да консултује јавну библиотеку или неки други спољни извор информација.”²⁷

Развој америчког специјалног библиотекарства након 1876. условила су три битна чиниоца: (1) трансформација америчке науке која је довела до дубоких промена за универзитете, истраживање, издаваштво и библиотеке; (2) раст обима пословања и индустрије;

²⁴Alistair Black i Henry Gabb, „The Value Proposition of the Corporate Library, Past and Present“, *Information & Culture* 51, изд. 2 (2016.): 194.

²⁵Ibid.

²⁶Robert V. Williams, „The documentation and special libraries movements in the United States, 1910-1960“, *Journal of the American Society for Information Science* 48, изд. 9 (01. рujan 1997.): 776, [https://doi.org/https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(199709\)48:9<775::AID-ASI2>3.0.CO;2-O](https://doi.org/https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(199709)48:9<775::AID-ASI2>3.0.CO;2-O).

²⁷Guy E. Marion, ‘The Library as an Adjunct to Industrial Laboratories.’, *The Library Journal* 35 (1910): 400.

и (3) брз развој библиотечке професије.²⁸ Америчко лидерство у погледу специјалног библиотекарства потврдило је и оснивање америчке Заједнице специјалних библиотека (SLA) у Бретон Вудсу 1909. године, коме је први председник био Џон Котон Дана (John Cotton Dana, 1856–1929). Више од шездесет година, начело те организације било је „укључити знање у посао” (енг. Putting Knowledge to Work), што доста говори и о схватању улоге специјалних библиотека у америчком библиотекарству. У периоду до 1940. године највећи број америчких специјалних библиотека отворен је у пољу пословног менаџмента, где су се показале изузетно корисним.²⁹

Развој америчких специјалних библиотека је пример успешне сарадње друштвеног, пословног и индустријског сектора. Два основна типа специјалних библиотека биле су индустријске и пословне. Већ почетком 20. века САД су постале несумњиви светски лидер у индустријској производњи, производњи гвожђа и челика, као и потрошњи енергије.³⁰ Индустријска револуција је донела невиђен раст, што је заузврат захтевало не само више основних научних знања и истраживања, већ и више и боље управљање да би се обезбедили напредак и профит.³¹ Број научних лабораторија у САД је порастао са 297 у 1920. на 2.224 у 1940. години, а упоредо се ширила и библиотечка делатност.³² Од 8.533 специјалне библиотеке у САД (1963), међу библиотекама предузећа, 68 процената је настало после 1940. а 44 процената између 1950. и 1962. године.³³

Специјалне научне библиотеке су до 1975. године означавале институтске библиотеке (укључујући заводске) и високошколске библиотеке (факултетске и библиотеке појединих одсека).³⁴ Према *Југословенским стандардима за специјалне библиотеке* то су „библиотеке са подручја свих научно-стручних делатности (осим библиотека у оквиру универзитета, високих и виших школа), као што су нпр. библиотеке у оквиру института, архива, музеја, позоришта, научних и стручних друштава, органа друштвено-политичких заједница (скупштинске

²⁸Elin B. Christianson, 'Special Libraries: Putting Knowledge To Work', *Library Trends* 25, no. 1 (1976): 400.

²⁹Christianson: 408.

³⁰Pol Kenedi, *Uspon i pad velikih sila: ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, Biblioteka Sinteze (Podgorica; Beograd: CID; Službeni list SRJ, 1999), 230.

³¹Christianson, 'Special Libraries: Putting Knowledge To Work': 401.

³²Christianson: 408.

³³Christianson: 409.

³⁴Tatjana Aparac-Gazivoda i Marina Fruk, „Pojam znanstvene biblioteke u tipologiji biblioteka“, u *Deseta skupština Saveza društava bibliotekara Jugoslavije* (Zagreb, 1985), 193.

библиотеке), здравствених установа (медицинске библиотеке), библиотеке у привреди (индустријске библиотеке) и др.”³⁵

Табела 1: Књижни фондови специјалних научних и стручних библиотека у Републици Србији 1959-1989.

Година	Укупно библиотека	Библиотеке према броју библ. јединица (књиге, часописи и новине)							Укупно библ. јединица (у хиљадама)
		51-1000	1001-5000	5001-10000	10001-50000	50001-100000	100001-500000	преко 500000	
1959	306	65	132	48	46	3	11	1	3.069
1971	397	34	148	88	100	8	14	5	5.945
1980	467	25	159	92	153	16	17	5	7.594
1989	530	18	150	97	192	43	23	7	10.328

(извор: СГС, 1991).³⁶

Специфичности одређене специјалне библиотеке највише зависе од делатности организације у којој се библиотека налази. Начин финансирања и информационе потребе оснивача посебно утичу на остварење основних функција специјалне библиотеке. Другим речима, важнији критеријум за категоризацију специјалних библиотека је делатност организације у чијем се саставу библиотека налази него доминантна стручна област у фонду одређене специјалне библиотеке.

Табела 2: Коришћење библиотечког фонда специјалних научних и стручних библиотека у Републици Србији 1959-1989.

Година	Број издатих публ. на коришћење (у хиљадама)	Број корисника (у хиљадама)	
		ван библиотека	у библиотекама
1959	336	66	472
1971	1.542	466	1.574
1980	1.892	339	2.392
1989	5.259	1.432	1.907

(извор: СГС, 1991)³⁷

Према том основном критеријуму, специјалне библиотеке се могу разврстати на:

1. Специјалне библиотеке у научним и научно-истраживачким организацијама,
2. Специјалне библиотеке у установама културе,
3. Специјалне библиотеке у државним органима,

³⁵„Jugoslovenski standardi za specijalne biblioteke“: 585.

³⁶Статистички годишњак Србије : 1991 : год.24 (Београд: Републички завод за статистику, 1991), 593.

³⁷Исто, 594.

4. Специјалне библиотеке у установама здравствене и социјалне заштите,

5. Специјалне библиотеке у привредним субјектима (предузећима) различитих делатности,

6. Специјалне библиотеке у организацијама које представљају различите облике удруживања грађана (удружења и друге невладине организације, задужбине и фондације, политичке организације),

7. Специјалне библиотеке у осталим организацијама.³⁸

Специјалне библиотеке послују у оквиру предузећа у разним врстама својине (државна, приватна, мешовита, друштвена), у различитим делатностима и различитим облицима организовања, односно правној форми.³⁹ Према *Закону о привредним друштвима*⁴⁰, постоји више правних форми: ортакчко друштво, командитно друштво, друштво са ограниченом одговорношћу и акционарско друштво – отворено или затворено. Привредне библиотеке имају сличан статус унутар својих матичних организација и зато припадају истој категорији специјалних библиотека, без обзира што та предузећа обављају различите привредне делатности.

Према чл. 14 *Закона о библиотечкој делатности*, „специјалну библиотеку као посебну организациону јединицу организује правно, односно физичко лице чија се делатност односи на неку специфичну област знања и рада”.⁴¹ Специјалне библиотеке у индустрији, као и остале врсте специјалних библиотека „нису самосталне установе, већ се налазе у саставу организација којима библиотечка делатност није примарна”.⁴² Основна улога специјалних библиотека у оквиру привредне организације је функција ИНДОК центра (централног места за чување свих врста публикација и пословне документације), уколико центар не постоји као посебна организациона јединица.

У фондовима стручних привредних библиотека не налазе се само књиге и периодика, већ и стандарди, патенти и остале врсте библиотечке грађе као извор информација. У раду привредних библиотека најбитније је пружање техничких информација, али и информација комерцијалног карактера (адресе, трговачки називи предузећа, информације о производима

³⁸Mitrić, „Specijalne biblioteke u Srbiji: kategorizacija i analiza“: 38.

³⁹Mitrić.

⁴⁰„Закон о привредним друштвима“, *Службени гласник РС* број 125 (2004) и 36 (2011), члан 18, преузето 18. 8. 2023, <https://www.arrsm.rs/files/zakoni/05.pdf>.

⁴¹„Закон о библиотечко-информационој делатности“, члан 14.

⁴² Mitrić, „Specijalne biblioteke u Srbiji: kategorizacija i analiza“, 35.

појединих привредних организација, итд.), затим статистички подаци о увозу, извозу, информације правног карактера (закони и прописи, информације о таксама), информације економског карактера (финансијски услови пословања, стање и промене у економској политици земље, стање у индустрији и сл.). За мања индустријска предузећа значајно је прикупљање и коришћење информација које ће омогућити решавање техничких и технолошких проблема и без посебних фундаменталних истраживања спроведених у том предузећу.

Према подацима Централног регистра библиотека Србије и МБС базе из 2009. највећи број, односно 77% специјалних библиотека, налазио се у саставу предузећа из области прерађивачке индустрије, 12,8% предузећа из области саобраћаја и веза, 5,1% у делатности производње и снабдевања електричном енергијом, а остатак у области финансијског посредовања.⁴³

2.2.2 Примена архивистике и документалистике у раду специјалних библиотека

Специјалне библиотеке су специфичне у односу на друге типове библиотека по томе што у својим фондовима садрже разноврсну грађу за коју је поред библиотечких знања најчешће потребно и познавање архивистике и документалистике. Мада се ради о блиским научним областима, однос библиотекарства, архивистике и документалистике може бити прилично сложен. Све три области се у начелу баве прикупљањем и обрадом информација, али основна разлика је у начину њихове употребе. Специјалне библиотеке су пример на коме се јасно може видети укрштање и допуњавање ових дисциплина и разлог зашто у струковној обуци библиотекара њихово изучавање мора бити нужно и упоредо.

Специјалне библиотеке, које се налазе унутар специфичних организација, институција или индустрија, играју кључну улогу у прикупљању, организовању и пружању приступа информацијама које су од посебног интереса за њихове кориснике, по начелу интеграције које каже да „за све медије постоји заједнички скуп правила”.⁴⁴ Из тог разлога, практична примена документалистике и архивистике је есенцијална за очување и правилно кориштење информација које се налазе у њиховим фондовима. Специјалне библиотеке често имају јединствене изазове у раду с документима и архивском грађом, јер се баве врло специфичним или осетљивим темама. То може укључивати потребу за строжом контролом приступа

⁴³Mitrić, „Specijalne biblioteke u Srbiji: kategorizacija i analiza“: 45-46.

⁴⁴Ilejn Svenonius, *Intelektualna osnova organizovanja informacija* (Beograd: Narodna biblioteka Srbije; Clio, 2007), 119.

информацијама ради заштите поверљивих података или осигуравање усклађености с регулаторним захтевима. Стога, документалистички и архивистички стручњаци унутар специјалних библиотека морају бити високостручни и оспособљени да одговоре на посебне захтеве и потребе њихове организације или индустрије.

Библиотекарство и архивистика су професионална поља која се баве организацијом, заштитом и приступом информацијама, али имају неке суштинске разлике. Основна разлика је по питању материјала који се чува у фондовима:

- Библиотеке прикупљају, каталoшки обрађују и дају на коришћење првенствено објављене публикације као што су књиге, часописи, новине у физичком и дигиталном облику,
- Архивистика се бави прикупљањем чувањем и обрадом необјављене грађе, која најчешће постоји само у једном примерку, као што су рукописи, писма, фотографије и пословно-техничка документација.

Међутим, ова разлика је условна. У библиотекама се чува и грађа са свим карактеристикама архивске, као што је некњижна грађа (нпр. писма и рукописи) која се често може наћи у легатима, баш као што се у архивима може наћи референсна и приручна литература, те она везана за грађу коју одређени архив поседује.⁴⁵ Следећа разлика је организација фонда, јер библиотеке грађу организују према неком класификационом систему (UDC – Universal Decimal Classification, DDC – Dewey Decimal Classification, ВВК – Библиотечно-библиографическая классификация и др.) док се у архивима грађа организује према провенијенцији (тј. пореклу и власништву). Међутим, ни овај принцип није универзалан, јер за потребе обраде рукописа и архивалија чак и Народна библиотека Србије користи посебан електронски каталог за унос и претрагу, АtoМ (скраћеница од „Access to Memory”). Неке разлике које постоје између библиотека и архива више приближавају специјалне библиотеке архивима него библиотекама. На првом месту, библиотеке су установе чији су фондови отворени за употребу свим корисницима, док то са архивима није случај. Архиви, као и специјалне библиотеке (посебно оне у индустријском и пословном сектору), ограничавају приступ информационој грађи у циљу очувања и заштите.

⁴⁵ Сва литература у архивима део је архивских библиотека које имају статус специјалних библиотека. О томе: Bogdan Lekić, *Arhivistika* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006), 254-255; Bojan Đorđević, *Arhivistički pojmovnik* (Beograd: Filološki fakultet, Belpak, 2010), 18-19.

Илустрација 1: Специјалне библиотеке према саставу фонда

Када је реч о документалистичком аспекту, специјалне библиотеке се баве прикупљањем и селекцијом релевантних докумената, уско повезаних с подручјем рада организације која их је основала. То може укључивати стручну литературу, извештаје, техничке спецификације и решења, патенте, или чак аудио-визуелну грађу од значаја за кориснике специјалне библиотеке. Документалисти унутар ових библиотека имају кључну улогу у идентификацији, прикупљању и класификацији релевантних извора, како би осигурали да корисници библиотеке добију приступ актуелним и употребљивим информацијама у својим подручјима интересовања.

Питањем односа специјалног библиотекарства и документалистике бавио се Џеси Шера. По његовом мишљењу „сваки покушај да се опише или дефинише њихов међусобни однос или да се идентификује њихово место у матичној дисциплини самог библиотекарства био је упадљиво неуспешан”.⁴⁶ У истом раду, Шера тврди да је реч о суштински истој научној и стручној активности, само са терминолошком разликом. Супротно, Роберт Вилијамс запажа: „специјални библиотекари су били први амерички документалисти, али су у великој мери изгубили доминацију у иновативном развоју нових приступа руковању информацијама и супериорност у познавању предмета јер су се за развој своје професије ослањали на опште библиотечко образовање [...] и покушавали су да нагласе заједничку основу између две групе”.⁴⁷

Документалистика је дисциплина која се бави прикупљањем, чувањем, описивањем, обрадом и омогућавањем приступа информацијама у циљу што ефикаснијег проналажења и употребе. Библиотекарство је посвећено истом циљу, али с разликом што се информације

⁴⁶Shera, „Special Librarianship and Documentation“: 198.

⁴⁷Williams, „The documentation and special libraries movements in the United States, 1910-1960“: 780.

посматрају из угла њихове употребе у библиотекама. Документалистика се фокусира на информације у одређеним областима знања, као што су наука, медицина, право, економија, итд. За разлику од библиотекарства, које се бави најширим спектром извора информација, документалистика се више усмерава на специфичне врсте информација које је теже каталогски обрадити, као што су списи, научни радови, технички извештаји и патенти. У том смислу, документалистика је сложенија. Библиотекарство користи традиционалне методе за организовање и описивање информација, док документалистика користи напредне методе, као што су индексирање, апстраховање, аналитички и синтетички приступ за обраду и претраживање информација.

Са друге стране, архивистика и документалистика имају додирне тачке у смислу да се упоредо користе и допуњују при организацији у управљању информацијама у специјалним библиотекама и инфо-центрима у органима јавне управе, корпорацијама, музејима и архивима. Захваљујући тој спрези, може се видети захтевност рада у специјалној библиотеци, јер најважнији део фонда може бити архивска грађа која се аналитички обрађује применом документалистике. Веза архивистике и документалистике је садржана у појму *архивске документације*, односно документа као сваке записане или на други начин забележене информације, без обзира на материјал, облик и карактеристике.⁴⁸

Документалистички и архивистички аспекти рада специјалних библиотека су од кључне важности за осигуравање правилног прикупљања, организовања, очувања и приступа информацијама које су од посебног значаја за њихове кориснике. Стручно познавање архивистике и документалистике је неопходно за подршку корисницима, ефикасност и дугорочан успех специјалних библиотека. Упоредна употреба библиотекарских, архивистичких и документалистичких знања говори о високом нивоу сложености послова и одговорности, које захтева рад у специјалним библиотекама.

2.2.2.1 Обрада архивске грађе у специјалним библиотекама

По дефиницији, архив је „управна и културно-научна државна институција општег или специјализованог карактера чији је задатак да евидентира, преузима, чува, сређује, обрађује, објављује, те држави, науци или јавности омогући коришћење докумената која су плод рада државних и друштвених органа, установа или појединаца”.⁴⁹ Реч архив пореклом је из старогрчког језика (ἀρχεῖον, палата суда, магистрат), а прва наредба о чувању судских

⁴⁸Bojan Đorđević, *Arhivistički pojmovnik* (Beograd: Filološki fakultet; Belpak, 2010), 39.

⁴⁹Đorđević, 10.

документата потиче из 6. века п. н. е. када је Ареопег (веће старца) одредио колегијум номофилака (чувара закона) да се брине о документима похрањеним у храму Метреон.⁵⁰ Праксу чувања архивске грађе при државним институцијама, дворовима и храмовима од Грка су преузели Римљани, а потом и Византија. Након пропасти Римске државе и уласком у Средњи век, јача државна и црквена власт, јављају се нови градски центри, развија се трговина и расте потреба за писаним документима.

До краја 18. века, документа која су издавале канцеларије владара, феудалаца или црквени органи првенствено су служила као правно-доказно средство за остварење одређених права, испуњење обавеза или добијања привилегија. Развој архива у модерном смислу везује се за револуционарну Француску у којој је 1790. године донет закон по коме се архив Народне скупштине проглашава за Национални архив.⁵¹ Почетак организоване архивистичке делатности у Србији везује се за доношење *Закона о државној архиви* 1898. и формирањем Државног архива Србије 1900. године.

Према одредбама *Закона о архивској грађи и архивској делатности*, поред јавних архива као установа заштите које обављају архивску делатност, стваралац архивске грађе и документарног материјала је свако правно или физичко лице чијим деловањем настаје архивска грађа и документарни материјал.⁵² То се односи и на привредна друштва чија је дужност да чувају „у сређеном и безбедном стању архивску грађу и документарни материјал у облику у којем су настали”.⁵³ Употреба архивистике и документалистике у раду специјалних библиотека почиње од процене важности различитих врста архивске документације која се обрађује, чува и даје на коришћење. Битна карактеристика архивистичког рада је да укључује знање о томе шта треба бити сачувано.⁵⁴ Архивалије, односно списи који се налазе у архивским установама, понекад имају значење и самог материјала (документи). Тај назив носе и регистратуре које воде администрације у установама (акта о постављењу службеника, евиденције о раду и организацији, итд.).

Архивска дескрипција или архивски опис, еквивалентан је каталогизацији у библиотекарству. Основни принципи архивске обраде су принцип провенијенције и

⁵⁰Dorđević.

⁵¹Dorđević.

⁵²„Закон о архивској грађи и архивској делатности“, *Службени гласник РС* број 6 (2020), чл. 2, преузето 5. 04. 2024, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2020/6/7/reg>.

⁵³Исто.

⁵⁴Eric Ketelaar, „Tacit Narratives: The Meanings of Archives“, *Archival Science* 1, izd. June (2001.): 136, <https://doi.org/10.1007/BF02435644>.

оригиналног редоследа грађе, што значи да се у опису прецизно наводи порекло, а грађа слаже оним редоследом како је и стварана. Архивистички принципи обраде грађе у специјалним индустријским библиотекама односе се углавном на документацију насталу у процесу рада саме организације. Та документација није једнаке вредности, већ приоритет има она која се може користити у погледу развоја производних процеса. Тек када се јасно утврди која врста документације има информативну вредност, приступа се поступку архивске обраде.

Сређивање архивске грађе спада у значајније и обимније послове архива. За то је неопходно познавање регистраторског система архивирања грађе. Та знања су неопходна да би се донео план о класификацији грађе према одређеном систему. На систем архивирања могу утицати законски прописи, врста регистратуре, стручност кадра, карактер докумената, итд. Темељно начело које се мора поштовати, *respect des fonds*, преузето је из француске архивистичке традиције као основа развоја архивистичке мисли и целовитог сагледавања принципа провенијенције.⁵⁵ Поред принципа провенијенције користи се и принцип слободне провенијенције, у случају недовољне количине архивске грађе, сложености или променљиве структуре фонда.

Када се утврди принцип сређивања грађе, пролази се кроз две основне фазе обраде, односно класификацију и систематизацију грађе. Класификација обухвата више радних операција и обавља се према класификационом плану, разврставањем докумената према врсти и величини организационих јединица (сектори, управе, одсеци) од виших ка нижим. Даља класификација се односи на групе и подгрупе докумената према врсти грађе (у специјалним библиотекама у индустрији то могу бити патенти, извештаји о истраживањима, стандарди, прописи, итд.), затим, класификација грађе по годинама и смештај класификоване грађе по кутијама и фасциклама.

Након класификације, приступа се систематизацији која обухвата следеће послове: обрада књига, сређивање списка, формирање предмета, проверавање и разврставање грађе кроз књиге, припреме за излучивање безвредног материјала, пописивање предмета за лечење, сређивање документа у предмету, технички послови, фолијација, печатање, сигнирање предмета, свођење шифара организационих јединица, утврђивање редоследа организационих јединица, израда унутрашње листе, израда спољашњих листа, пописивање кутија сређене грађе, ревизија сређене грађе, сређивање и убацивање накнадно пронађене или примљене грађе.⁵⁶ Посебна правила се односе на сређивање збирки докумената различите

⁵⁵Bogdan Lekić, *Arhivistika* (Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006), 117.

⁵⁶Lekić, 131-136.

провинијенције, које се формирају према врсти, облику или подлози (фотографије, филмске и магнетофонске траке, плакати, карте, итд.).

Обрада архивске грађе представља велики изазов за библиотекарe специјалних библиотека. Студија урађена 1998. за потребе америчке Асоцијације истраживачких библиотека (Association of Research Libraries – ARL) показала је да се у испитаним специјалним библиотекама налази 27 процената необрађеног рукописног материјала и 31 проценат архивског.⁵⁷ Извештаји неколико студија показали су да је проблем обраде архивског материјала у специјалним библиотекама глобалан феномен.⁵⁸

2.2.2.2 Документалистички аспект рада специјалних библиотека

Према одредбама *Југословенских стандарда за специјалне библиотеке* „специјални библиотекар и документалист могу се упоредити и изједначити с обзиром на радне и стручне поступке, те статус, када поред стручне изобразбе из библиотекарства или информатике имају високо стручно образовање одређене струке, које се односи на основну делатност организације”.⁵⁹ Библиотекар поред типичних библиотекарских послова (припрема и провођење набавне политике библиотеке, стручна обрада књижног фонда, класификација књига и периодичних публикација, вршење референтне службе, обавештавање о приновима итд.) може обављати типичне послове документалиста (скупљање и селекција информација, принципе класифицирања и индексирања, израда реферата (извода), израда информација на одређену тему, профиле за SDI службу (селективна дисеминација информација), припрема других врста информација за своје подручје.⁶⁰

Реч *документ* има етимолошки корен у латинској речи *documentum*, у значењу лекција, инструкција, пример или доказ. У *Енциклопедијском лексикону библиотекарства* из 1964. под одредницом документ стоји следеће: „материјал доказног карактера, било општег (*documentum publicum*) или приватног (*documentum privatum*) значаја”.⁶¹ Документ служи за научно и службено доказивање или илустровање делатности неке организације, установе или

⁵⁷Judith M. Panitch, „Special Collections in ARL Libraries: Results of the 1998 Survey“ (Dupont Circle, NW, 1998.), 50, <https://www.arl.org/wp-content/uploads/2007/06/special-collections-arl-libraries.pdf>.

⁵⁸Mark A. Greene i Dennis Meissner, „More Product, Less Process: Revamping Traditional Archival Processing“, *The American Archivist* 68, no. Fall / Winter (2005.): 210, <https://www.jstor.org/stable/40294290>.

⁵⁹„Југословенски стандарди за специјалне библиотеке”: 586.

⁶⁰„Југословенски стандарди за специјалне библиотеке“.

⁶¹Kosta Grubačić, *Enciklopedijski Leksikon Bibliotekarstva* (Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1964), 79.

личности (документарна литература). Реч документација може да значи читав материјал у виду докумената (рукописи, књиге, филмови, цртежи, фотографије и др.), а може да се односи и на процес доказивања помоћу тих докумената, било да се ради у научне сврхе (на пример техничка документација), у сврхе утврђивања ма ког чињеничног стања, затим у смислу прибављања разних писаних, графичких и других материјала, као и њиховог сређивања, библиографске обраде и сл.⁶²

Документалистика, као једна од првих дисциплина информационе науке, проучава коришћење, сређивање и класификацију информација, принципе стварања и умножавања докумената, језик документа, обраду документа, машинско превођење и обликовање система за претраживање информација и то независно од материјалне форме и подлоге документа.⁶³ Већ од античког времена, библиотеке су настајале у близини места где се производила документација. У библиотечком смислу, сваки документ који фиксира или потврђује нека знања може се укључити у одређену збирку.⁶⁴ У *Библиотекарском лексикону* из 1984. документација означава планско и континуирано научно утврђивање садржине документа и обавештавање о њој.⁶⁵ Документалистика се током 20. века развијала под директним утицајем брзог научно-технолошког развоја, као одговор на друштвену потребу да се обезбеде ефикасне методе и средства за прикупљање, чување и обраду научних информација, која су се повећавала експоненцијалном брзином.

Термин „документација” у смислу основе библиотечно-информационе науке први је користио познати белгијски научник Пол Отле, који је дао значајан допринос појави научне дисциплине документалистике, у литератури означаване и као „информатика”, „научна информација” или „информациона наука”. Његово дело „*Traité de Documentation*” (1934) представља класично дело из области документалистике. У њему Отле излаже однос библиотекарства и документалистике:

Књига (спис, или документ или депеша) је конвенционални термин који се овде користи за изражавање свих врста докумената. То укључује не само књигу, рукописну или штампану, већ часописе, новине, списе и графичке репродукције свих врста, цртеже, гравуре, карте,

⁶²Grubačić.

⁶³Đorđević, *Arhivistički pojmovnik*, 40.

⁶⁴Vladimir Jakanović et al., *Bibliotekarski leksikon* (Beograd: Nolit, 1984), 54.

⁶⁵Jakanović et al, 55.

дијаграме, фотографије, итд. Документација у ширем смислу појма обухвата: Књигу, елементе који се користе да укажу или репродукују мисао предвиђену у било ком облику.⁶⁶

На иницијативу Пола Отлеа и Анрија Лафонтена (Henri La Fontaine, 1854–1943), у Бриселу је 1895. године отворен Међународни библиографски институт (фра. L'Institut international de bibliographie – ИВ), који је постао центар научног истраживања у области библиотекарства и документалистике. Пионири развоја документалистике били су библиотекарски и библиографи, али у то време разлика није била толико приметна као неколико деценија касније. Након Првог светског рата, све се више повећавала међународна сарадња у научним истраживањима, а упоредо је растао и значај специјалних библиотека. У Холандији је 1921. године основан Холандски институт за документацију (хол. Nederlands Instituut Voor Documentatie en Registratuur – NIDER). ИВ је 1931. преименован у Међународни институт за документацију (фра. Institut International de Documentation – ИД), а 1937. године претворен у Међународну федерацију за документацију (фра. Fédération internationale de documentation - FID).⁶⁷

Мада се под појмом „документација” у најопштијем смислу подразумева прикупљање, чување, класификација, ширење и коришћење свих видова информација, постоје разне дефинице. Према Џесију Шери. „документација се може посматрати као есенцијални део савременог система графичке комуникације у академском свету, инструментално средство за убрзање протока забележених информација у оквиру групе стручњака или између разних група стручњака”.⁶⁸ Шера је сматрао да су и библиотекарство и документација подређени библиографској организацији информација која је намењена корисницима свих узраста, за све намене, у циљу највеће друштвене користи. Код документације „стручњаци” су и ствараоци и корисници докумената.

Иако сродне дисциплине, развој рачунарства довео је до раздвајања библиотекарства и документалистике. Од 60-тих година 20. века, документи и информације се све више машински процесуирају, што се посебно одражава на документалистику. Немачки научник Карл Штајнбух (Karl W. Steinbuch, 1917-2005) од речи „информација” и „аутоматика” 1956.

⁶⁶Paul Otlet, *Traité de Documentation : Le Livre Sur Le Livre, Théorie et Pratique*, Editions (Bruxelles: Palais Mondial, 1934), 9, https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/000/990/276/BIB-038A006_2006_0001_AC.pdf.

⁶⁷Wayne A. Wiegand and Donald G. Davis, *Encyclopedia of Library History*, Garland re (New York: Garland Publishing, 1994), 293.

⁶⁸Jesse Hauk Shera, 'Documentation: Its Scope and Limitations', *The Library Quarterly: Information, Community, Policy* 21, no. 1 (1951): 13, <https://www.jstor.org/stable/4303947>.

године ствара кованицу „информатика”.⁶⁹ Од тада термин „документација” све више замењују термини „информатика”, „научна информација”, „информациона наука” и сл. Према мишљењу Арчија Леонарда Дика (Archie Leonard Dick): „Двосмислене тврдње око спреге или раздвајања библиотечке и информационе науке, заједно са недостатком консензуса у вези са научним статусом библиотечке науке или информационе науке, компликују формулисање одговарајућег епистемолошког става за библиотечку и информациону науку”.⁷⁰

У пракси се термин документација и даље користи. Међутим, као што не постоји једна општа дефиниција документације или информатике, тако се и радне јединице које се баве научним информацијама зову службе информација, информационо-документациони центри, центри за анализу научних информација, информациони бирои, центри за научну документацију и информације или ИНДОК центри. Специјалне библиотеке представљају службе информација у организацијама које се не баве примарно библиотечко-информационом делатношћу. Сличности библиотекарства и документалистике се, према мишљењу Џесија Шере, могу приметити у оперативним карактеристикама докумената и њиховом применом у раду специјалних библиотека или документационих центара, који се уопштено састоје из четири главне активности: набавке, организације, дисеминације, припреме и објављивања.⁷¹

У специјалним библиотекама изузетно је важно познавање извора информација. Документи се као носиоци информација налазе у физичким (објављена и необјављена докумената), електронским (микрофилм, магнетофонске траке) или дигиталним носачима (CD, DVD, онлајн извори). Постоји превазиђена подела на конвенционална документа (читају се без употребе додатних техничких средстава) и неконвенционална (потребна употреба уређаја као микрочитачи или рачунари). За специјалне библиотеке су посебно информационо вредни непубликовани извори и документа. То су првенствено рукописи, писма, фотографије, забелешке, аудио и видео записи.

Подела докумената према типу:

1. Примарни документи (оригинални радови као књиге, серијске публикације, специјална техничка издања, каталози, научно-истраживачки извештаји, записници, технички нацрти и решења, патенти, магистарске и докторске дисертације итд.). Примарни извор информација у

⁶⁹Klaus Biener and Edmund Suschke, 'Karl Steinbuch – Informatiker Der Ersten Stunde: Hommage Zu Seinem 80. Geburtstag', *RZ-Mitteilungen*, no. 15 (1997): 53, <https://www.itiv.kit.edu/downloads/KarlSteinbuchInfo1StundeHU.pdf>.

⁷⁰Archie Leonard Dick, 'Towards Establishing an Epistemological Position for Library and Information Science' (University of Cape Town, 1991), 325, <https://open.uct.ac.za/server/api/core/bitstreams/7a0b4a25-1846-4855-92b9-72ea73047851/content>.

⁷¹Shera, 'Special Librarianship and Documentation', 195.

свакој библиотеци је књига као најстарије средство комуникације. Према закључцима конференције UNESCO-а из 1964. књигом се сматра свако неперидично издање од најмање 49 страна, не рачунајући корицу и насловну страну.⁷² Књига може имати следеће облике: монографије, приручници, зборници, званична државна издања и публикације које издају институције. Посебно важни примарни извори научних информација у специјалним библиотекама су и периодична издања (серијске публикације). До појаве и развоја интернета, периодика је била незаменљиво средство преноса најновијих научних сазнања. Најважнија периодична издања која се налазе у фондовима специјалних библиотека су стручни научни часописи али у ова издања спадају и листови и новине, годишњаца, алманаси, календари и сл.

У специјалне техничке публикације убрајају се:

- Технички стандарди као публикације у којима су изложени прописи о мерама и квалитету индустријских производа⁷³,
- Патенти као акт којим се творцу неког проналаска потврђује искључиво право на његову примену⁷⁴,
- Технички каталози производа или техничка упутства за употребу која обично садрже технички опис производа са цртежима или илустрацијама, цену, карактеристике типа и модела, опис конструкције и начин примене,
- Технички информациони билтени као кратке техничке информације о научном раду и производњи, о карактеристикама сировина и опреме или о техничким искуствима,
- Необјављена научна документа као извештаји о научно-технолошком раду, докторске дисертације, преводи или рукописи, пробни отисци или препринти.

2. Секундарни документи (углавном изводи из примарних докумената са битним елементима њиховог садржаја).⁷⁵ Према облику на који је дата информација, у ову групу се могу сврстати приручници (референсна литература као енциклопедије, технички приручници, језички и терминолошки и други речници), прикази, реферати и анотације, библиографије, каталози и индекси.

⁷²John Feather and Paul Sturges, eds., *International Encyclopedia of Information and Library Science*, 2nd ed. (London: Routledge, 2003), 41, <https://archive.org/details/internationalenc00john/page/n727/mode/2up>.

⁷³Ivan Klajn and Milan Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, 2. izd., vol. 1, Biblioteka Rečnici (Novi Sad: Prometej, 2007), 1169.

⁷⁴Klajn and Šipka, 903.

⁷⁵Bogomila Živković, *Služba informacija: skripta za stručni ispit* (Beograd, 1979), 15.

3. Терцијални документи (врло корисно истраживачко средство у коме се могу наћи компилације информација прикупљених из примарних и секундарних извора, као библиографије библиографија, водичи за претрагу литературе и других извора података).

Процес библиотечке обраде се може приказати на једноставан начин. У библиотекама се обично након набавке грађа прво инвентарише, а потом каталогизира према унапред утврђеним правилима, односно класификује према усвојеном систему. Раније су се штампале картице које би се смештале према сигнатури у лисне каталоге, а библиотечка грађа би се по истом принципу смештала на одговарајуће место на полици. Данас је лисне каталоге заменио електронски каталог, често доступан корисницима и преко интернета (енг. ОПАС, Online public access catalog), али принципи смештаја грађе се нису променили.

Активности документалистичке обраде према фазама су: прикупљање и селекција информација; аналитичко-синтетичка метода обраде информација; регистровање информација; поновно проналажење информација (енг. Information retrieval); дисеминација информација; испитивање ефикасности система.⁷⁶

За разлику од библиотека, у информационим службама, документацијским центрима и сличним јединицама, документи се документацијски обрађују. У документацијској обради најважније је утврђивање основних података о документу и кључних појмова који га идентификују. Према Богомили Живковић документацијска, односно информациона обрада може се поделити на библиографску, аналитичку и синтетичку.⁷⁷

Док библиографска обрада садржи евидентирање основних формалних података као што су податак о аутору, наслову, време објављивања, издавач, број страна, итд., под аналитичком обрадом подразумева се садржинска обрада примарних докумената. Аналитичка обрада садржи анотацију као кратак приказ садржаја примарног документа. Анотације служе као замена за читање пуног изворног материјала и омогућавају документалистима да систематизирају, анализирају и сажимају информације из различитих извора. Апстракт је кратак опис садржаја научног рада, чланка или друге врсте текста који усмерава корисника на одређену информацију у оригиналу документа.

Уколико се приликом аналитичке обраде цитирају делови документа, овакав извод називамо екстракт као дослован део текста, издвојен из његове целине. Уколико је цитирани извод дужи назива се „дигест”. Синтетичка обрада докумената се односи на спајање метаподатака добијених аналитичком обрадом, односно састављање компилација или

⁷⁶ Више у: Bogomila Živković, *Služba informacija: skripta za stručni ispit* (Beograd, 1979), 6.

⁷⁷ Živković, 26.

селективних специјалних библиографија. Синтетичка обрада не само да побољшава претраживост архива и збирки докумената, већ и омогућава референцијалну повезаност између различитих докумената.

Документацијски елаборат је „најсложенија синтетичка обрада која на основу свих до сада познатих материјала из одређене области упућује на нове развојне и истраживачке задатке у погледу неког проблема или производа“.⁷⁸ Компилација, као врста синтетичке обраде, представља скуп информација о одређеном предмету из разних извора које се могу разврставати по неком одређеном критеријуму (аутор, језик, датирање, итд.)

2.2.3 Селективна дисеминација информација (SDI) и Услуга текућег обавештавања (CAS)

Амерички библиотекар Семјуел Грин (Samuel Sweet Green, 1837–1918) објавио је 1876. године чланак „Personal Relations between Librarians and Readers” у часопису *American Library Journal*. У овом тексту, који је извршио велики утицај на развој америчког библиотекарства Грин наводи да „ни један библиотекар неће преузети одговорност да препоручи књигу која треба да пружи лечење болести, нити ће дати правни савет, нити предузети обуку кандидата практичним радњама у радионици или лабораторији”.⁷⁹ На истом месту, Грин додаје: „Сазнаћете које књиге су заиста потребне корисницима библиотеке, а Ваша процена ће се побољшати у погледу врсте књига које је најбоље набавити. Видећете које су области интересовања корисника и колики ниво једноставности траже у излагању знања.”⁸⁰ Грин је тиме у поље референсног библиотекарства унео и основе дисеминације информација, односно, поред одговора на захтев корисника, антиципирао је и будуће захтеве од којих ће зависити набавка и обрада публикација.

У *Лексикону библиотекарства* систем дисеминације информација означава скуп метода и средстава који корисника повезује са извором информација, обезбеђујући му стално праћење информација за које је заинтересован.⁸¹ Као основни видови дисеминације наведени су усмена комуникација, кореспонденција, научни извештаји и саопштења, затим технички подаци, чланци у часописима, индекси као и друге секундарне публикације. Дисеминација информација је услуга која има посебну важност за специјалне библиотеке јер непосредно

⁷⁸ Živković, 27.

⁷⁹ Samuel Sweet Green, 'Personal Relations between Librarians and Readers', *American Library Journal*, no. 15 (1993): 83, <https://content.tl.org/Personal Relations between Librarians and Readers.pdf>.

⁸⁰ Green.

⁸¹ Jokanović et al., *Bibliotekarski leksikon*, 173.

повезује информације, корисника и поље рада матичне установе. Овде треба прецизирати да се, пре свега, морају омогућити и интелектуални (приступ информацијама) и физички приступ (приступ документарној грађи као носиоцу информација), што се остварује тзв. приступним тачкама (нормираним јединицама описа, попут каталожке јединице).^{82,83}

У времену пре појаве умрежених компјутерских система начин на који се најчешће одвијала дисеминација информација било је стално текуће обавештавање корисника (енг. Current awareness service – CAS) о новим обрађеним информацијама и подацима за које је заинтересован и селективна дисеминација информација (енг. Selective Dissemination of Information). Основна разлика је у томе што SDI пружа виши ниво персонализације доступних информација, односно, усмерен је на сваког индивидуалног корисника. SDI је незаменљиво средство за информисање, решавање проблема у области управљања, као и у научно-истраживачком раду. Дисеминацију информација треба организовати на начин да корисник стално буде обавештен о подацима који се могу добити, не само у одређеној служби информација, већ и у другим центрима и службама.

Услуга текућег обавештавања у организацијама се може вршити на више начина. Класични начини дисеминације информација су: изложбе новоприспелих докумената, обележавање и истицање у картотекама библиотечких и документационих листића новоприспелих докумената, дистрибуција израђених каталожких листића, издавање билтена приновљених докумената – са библиографским подацима или изводима (у виду свезака или картотека), издавање билтена снимљених страница на којима је представљен садржај часописа („current contents”), дистрибуција репродукција (умножавање картица, извода, докумената).⁸⁴

Међутим, од средине 20. века мануелним операцијама и методама које су користили библиотекарски у научно-истраживачким и специјалним библиотекама било је немогуће пратити хиљаде објављених докумената намењених стотинама корисника разних интересовања. Из тог разлога, практична реализација SDI омогућена је тек применом механографије, аутоматизације, а потом и рачунара. Зачетник концепта SDI у савременом значењу био је Ханс Петер Лун (Hans Peter Luhn, 1896–1964). SDI тако постаје спој науке о информацијама и информационих технологија у циљу ефикасног пружања релевантних информација корисницима. SDI се односи на циљану и аутоматску дистрибуцију информација корисницима библиотека на основу њихових специфичних интересовања и преференција.

⁸²Arthur Hugh Chaplin, *Tradition and Principle in Library Cataloguing* (Toronto: University of Toronto, 1966), 10-12.

⁸³Ákos Domanovszky, „Editor Entries and the Principles of Cataloguing“, u *Foundations of Cataloguing: A Sourcebook*, ur. Michael Carpenter i Elaine Svenonius ((Littleton: Libraries Unlimited, 1973), 196-197.

⁸⁴Živković, *Služba informacija: skripta za stručni ispit*, 54.

Развојем интернета, CAS и SDI су постали технолошки превазиђени концепти. Посредством интернета корисници су добили директан и непосредан приступ изворима научних информација. Савремени начини обавештавања корисника су:

- Веб страница – библиотеке обично нуде приступ дигиталним колекцијама и базама података,
- Водичи за кориснике – библиотеке креирају водиче за кориснике који објашњавају како користити различите ресурсе и услуге. Ови водичи могу бити у штампаном облику или онлајн,
- Друштвене мреже – библиотеке користе друштвене мреже да би промовисале своје информационе ресурсе и услуге,
- Е-пошта – библиотеке могу да пошаљу е-пошту корисницима да би их обавестиле о новим ресурсима, услугама и програмима.
- Партнерства са другим организацијама – посредством узајамног каталога, библиотеке могу сарађивати са другим библиотекама или другим установама у деоби и промовисању ресурса.

Међутим, „ток информација од извора-креатора до корисника је сличан компликованом процесу производње у коме материјал пролази кроз разне фазе обраде до финалног производа и употребе потрошача“.⁸⁵ Специјални библиотекар из бројних извора синтетише нове вредне информације. Механизам управљања информацијама од извора до корисника, који обухвата регистровање и селекцију релевантних информација, прикупљање, библиотечку и документалистичку обраду и дисеминацију, одлучујуће утиче на успех система. Може се рећи, да и поред машинске обраде информација, рад специјалног библиотекара је још увек од највећег значаја као посредника између најновијих информација и информационих потреба својих корисника.

2.3 Теорија система: интердисциплинарне релације сложених целина

Библиотечко-информациона наука се више него било која друга може назвати системском, јер се резултати истраживања огледају у релацијама оствареним између књижног фонда библиотеке, корисника, библиотекара, опреме и простора за рад. Са друге стране, библиотечко-информациони систем ствара односе и са друштвеним окружењем. Библиотеке представљају систем међусобно повезаних компоненти које врше интеракцију у циљу

⁸⁵ Živković, *Služba informacija: skripta za stručni ispit*, 54.

пружања информационих услуга корисницима. Библиотеке су саставни делови умреженог библиотечко-информационог система. Из тог угла примена теорије система у библиотекарству није само могућа, већ и неопходна за анализу и разумевање сложених проблема.

Епистемолошки, теорија система је општа и интердисциплинарна теорија која логички и математички анализира системе као скупове елемената, материјалних или не, који су у односу један према другом и образују целину.⁸⁶ Општа теорија система се појавила у другој половини 20. века, као резултат доприноса разних научних дисциплина. Један од најзначајнијих теоретичара у области теорије система је Лудвиг фон Берталанфи (Ludwig von Bertalanffy, 1901–1972), који је у свом раду „Преглед опште теорије система” из 1950. године формулисао основне постулате ове теорије.⁸⁷ Он је посебно истакао концепт „отворених система”, који сугерише да су системи у вези са својом околином и да је њихова функционалност условљена интеракцијом са окружењем. Берталанфи, као и каснији аутори, системе према структурним и функционалним карактеристикама класификује на надређене супрасистеме и подређене подсистеме.

Посебан допринос теорији друштвених система дао је и Никлас Луман (Niklas Luhmann, 1927–1998). Он разликује три типа система: органске, психичке и социјалне. У социјалне убраја привредни систем, правни, научни и систем уметности. Луман друштво своди на системе комуникације (*Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen = Друштвени системи: основи опште теорије*, 1984) који постоје хетерархијски једни уз друге, при чему сваки преузима неку специфичну друштвену функцију.^{88,89} Норберт Винер (Norbert Wiener, 1894–1964) значајно је допринео развоју теорије система кроз рад у области кибернетике, као њене гране. Његове идеје о повратној спрези и управљању системима имале су значајан утицај на даљи развој теорије система и њених примена. Примена теорије система се види и у раду Клода Шанона (Claude Elwood Shannon, 1916–2001). Шанонов модел комуникације, који је он развијао као део информационе теорије, може се посматрати као један од темељних блокова

⁸⁶Vojin Ančić i Aleksandra Čavoški, ur., „Sistem“, u *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larousse: [enciklopedija u 5 tomova]. Tom 5, Dopunjeno* (Beograd: Mono i Manjana, 2011), 2558.

⁸⁷Ludwig von Bertalanffy, „An Outline of General System Theory“, *The British Journal for the Philosophy of Science* 1, izd. 2 (1950.): 134–65.

⁸⁸Ralf Schnell, ed., *Leksikon savremene kulture: teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*, Biblioteka Posebna izdanja (Beograd: Plato Books, 2008), 696.

⁸⁹Хетерархија (сложеница састављена од грчких речи *heteros*, што значи различито и *archein*, у значењу владати) као облик полицентричне организационе структуре није у супротности са хијерархијом. Сваки ниво хијерархијског система може да се састоји од потенцијално хетерархијске групе.

система. Он описује процес преноса информације као тока кроз различите фазе, што је релевантно за разумевање како системи преносе и процесирају информације.

Теорија система је интердисциплинарна област која се бави проучавањем система уопштено. Она пружа оквир за анализу и описивање било које групе ентитета који делују заједно као целина, ради постизања одређеног резултата. Ови ентитети могу бити компоненте унутар организма, чланови организације, људи у друштву, или делови електромеханичког или информационог система. Општа теорија система, као начин научног разматрања сложених појава, подржана је одговарајућим принципима. То су холизам, телеологија, еквифиналност, хијерархија, хомеостаза, ентропија и диференцијација.⁹⁰ Ови системски ставови се односе на посматрање свих система, без обзира на природу њихових елемената и релација и налазе примену у различитим областима, укључујући менаџмент, економију, инжењерство, социологију, биологију, информатику и др. У менаџменту се теорија система користи за анализу организационе структуре, процеса и односа између различитих делова организације. У инжењерству се користи за дизајнирање комплексних система, као што су рачунарски системи, саобраћај и индустријски процеси. Теорија система има широку примену и у анализи друштвених система, посебно у истраживањима у области економије, политичких система и организација.

Илустрација 2: Специјалне библиотеке у индустрији као пресек хетерархијских система

У филозофском погледу, теорија система се односи на разматрање односа који владају између целине система и његових делова. Док холисти сматрају да се проучавањем целог система види слика шира од суме његових делова, методолошки индивидуалисти сматрају да се својства целине могу извести из својстава делова. Важно поље развоја методолошког

⁹⁰Slavica P. Petrović, *Sistemska mišljenje, sistemske metodologije*, 4. izd. (Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta, 2010), 12.

индивидуализма је економија. Творац термина „методолошки индивидуализам” је аустријски економиста Јозеф Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter, 1883–1950).⁹¹ Међутим, зачеци методолошког индивидуализма као принципа анализе друштвених дешавања могу се приметити и код Хобса (Thomas Hobbes, 1588–1679), Спинозе (Baruch de Spinoza, 1632–1677), Лока (John Locke, 1632–1704), чак и Адама Смита (Adam Smith, 1723–1790).⁹² У Смитовом делу *Истраживање природе и узрока богатства народа* може се видети да су лични мотиви и потребе важна основа економске политике laissez faire.⁹³ Уколико су појединци слободни у економском одлучивању, то ће поспешити стварање профита. Смит, као један од најзначајнијих представника економског либерализма, тиме доводи у јасну везу слободу привређивања и ефикасност пословања.

Методолошки индивидуализам је извршио значајан утицај на развој неокласичне економске мисли, што је посебно приметно у делу Фридриха фон Хајека (Friedrich August von Hayek, 1899–1992) и Милтона Фридмана (Milton Friedman, 1912–2006).

⁹¹Fritz Machlup, ‘Schumpeter’s Economic Methodology’, *The Review of Economics and Statistics* 33, no. 2 (2 April 1951): 150, <https://doi.org/10.2307/1925877>.

⁹²Dragan Petrović, ‘Methodological Individualism: Criticizing and Superseding Possibilities’, *Facta Universitatis - Series: Economics and Organization* 5, no. 3 (2008): 187, <http://facta.junis.ni.ac.rs/eao/eao200803/eao200803-02.pdf>.

⁹³Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations- Vol. 1* (Indianapolis: Liberty Fund, 1981), 540, http://files.libertyfund.org/files/220/0141-02_Bk.pdf.

3. СИСТЕМСКЕ РЕЛАЦИЈЕ СПЕЦИЈАЛНИХ ИНДУСТРИЈСКИХ БИБЛИОТЕКА : ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ИСТОРИЈСКИ ДИСКУРСИ

Општа особина свих система, од оних у природи до друштвених, јесте динамичка историјска димензија која значајно обликује његова својства. Процеси који доводе до стварања и даље еволуције друштвених система утичу на то како они организују своје функције и како реагују према другим друштвеним системима. Након неуспешног покушаја марксизма да целокупни развој друштва кроз историју тумачи из тога ко поседује основна средства за производњу и све различите начине политичког организовања изводи из економских производних односа, појавила се Теорија друштвених система, као најшири интердисциплинарни приступ схватања друштвених појава.

Истакнути социолог и теоретичар друштвене теорије система, Никлас Луман, сваки друштвени контакт схвата „као систем све до друштва као целине која узима у обзир све могуће контакте”.⁹⁴ Луман због тога однос система са његовом околином кроз све могуће контакте проглашава за првостепену парадигму Теорије друштвених система. Те динамичке комуникације у оквиру система, које доприносе његовом развоју, као и оне у односу са другим системима, много се више одвијају на случајним релацијама, него у чврстим границама система. Јака динамика друштвеног система појачава комуникацију међу људима, али и комуникација међу људима развија динамику друштвеног система, што значи да људи подједнако утичу на своју околину, као и околина на људе. Аналогија се може направити и са системским релацијама.

Међутим, по питању односа система у оквиру теорије система, Луман прави разлику између диференцијације и хијерархизације.⁹⁵ Са том поделом се дистанцира од поједностављених модела хијерархије, која укључује само ланац наређивања од врха ка дну. Раздвајање система и околине не изолује „најважније” узроке у систему, већ пресеца узрочне повезаности.⁹⁶ Разуђеније диференције његове теорије, које укључују најразноврсније односе система са околином, откривају веома битне узрочне повезаности између система. Схватање једног система лежи у разумевању свих релација, емергенције „одоздо” и конституисања „одозго”. То значи да се врши декомпозиција система на елементе и релације, односно да се

⁹⁴Niklas Luman, *Društveni sistemi: osnovi opšte teorije*, Biblioteka Theoria (Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001), 52.

⁹⁵Luman, 58.

⁹⁶Luman.

систем конституише и мења само кроз односе његових елемената.⁹⁷ Тек када се изврши декомпозиција једног система на његове елементе и релације, разоткрива се како се он конституише, развија или мења динамичке односе својих саставних елемената.

Мада друштвени системи користе многе ресурсе из других система, у савременом глобалном друштву они су економски, политички и културно зависни од других система у околини и због тога најчешће остају затворени. Према својим посебним обележјима, системи поједностављују основне функције, стављају одређена ограничења и селекују њихова значења. Међутим, како смисао значења у једном систему такође није фиксиран, тако се сви системи значења и њихове функције мењају и развијају и у великој мери зависе од случајних комуникација са другим системима. Зато сваки друштвени систем, без обзира на ту своју затвореност, селекције својих функција и ограничења, мора да препозна слична значења са својом околином, успостави јаке комуникације са другим системима, иначе на крају губи идентитет, раствара се у друге системе. Уколико до тога дође, он је принуђен на „аутопоезис”, односно, на поновно самостварање, да се структурира према новом „програму”, „коду” који следи из основних функција према којима би требало да се „усагласи” са околним системима.

У овом поглављу биће представљен историјски развој различитих система који су обухваћени истраживањем, идентификована њихова међузависност и утицај који су имали на рад специјалних индустријских библиотека у Републици Србији. У том погледу биће засебно размотрени следећи системи:

1. Привредно-индустријски систем,
2. Библиотечко-информациони систем,
3. Научно-истраживачки и иновациони систем.

Полазећи од Луманове теорије друштвених система, ово научно истраживање ће сваки од наведених система посебно разматрати, од његове почетне појаве и даље еволуције, у контексту релације са специјалним индустријским библиотекама.

3.1 Привредно-индустријски систем Републике Србије у периоду социјализма

Уочи избијања Другог светског рата, сви економски индикатори Краљевине Југославије указују на низак степен индустријског развоја. Према подацима из 1929. године, од укупно 11.984.911 становника, у индустрији и занатству је било запослено 522.091,

⁹⁷Luman, 61.

односно само 8.6%.⁹⁸ Ниво индустријализације земље значајно је заостајао за западноевропским земаља у којима је удео запослених у индустрији достигао 10—15% од укупног становништва. Осим релативне неразвијености индустрије, постојале су и велике разлике у регионалном размештају. Према табели бр. 3 види се да се највећи део југословенске индустрије налазило у западним и северним крајевима земље. Међутим, темпо развоја индустрије није пратио пораст становништва и број незапослених радника се повећао са 35.000 (1922) на 580.000 (1938).⁹⁹ Истовремено, привредна неразвијеност уз велику понуду радне снаге условила је ниске личне дохотке радника.

Табела 3: Пораст броја фабрика по Бановинама у периоду 1936-1938.

	Бановина	Број фабрика (по годинама)		
		1936.	1937.	1938.
1.	Дунавска	921	1.056	1.074
2.	Савска	847	978	993
3.	Дравска	741	909	912
4.	Управа града Београда	271	314	327
5.	Дринска	236	261	269
6.	Моравска	152	164	169
7.	Вардарска	136	165	168
8.	Приморска	135	150	153
9.	Врбаска	85	104	104
	Зетска	70	87	88
	УКУПНО	3.594	4.188	4.257

(извор: SGKJ, 1938-39, 1940)^{100,101}

Интересантно је запажање Горана Николића да је успорен развој међуратне индустрије до доласка Милана Стојадиновића на власт 1935. последица недостатка општег плана привредне политике, посебно индустријске.¹⁰² Бошко Мијатовић сматра да је Стојадиновић припадао класичној школи економске мисли, али да је под утицајем велике економске кризе

⁹⁸Statistički godišnjak : 1929 : knj. 1 (Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1932), 92, <https://publikacije.stat.gov.rs/G1932/Pdf/G193211001.pdf>.

⁹⁹Nikola Čobeljić, *Privreda Jugoslavije: rast, struktura i funkcionisanje. Knj. 1* (Kragujevac: Svetlost, 1984.), 26.

¹⁰⁰ Statistički godišnjak : 1938-39 : knj. 9 (Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1939), 191, <https://publikacije.stat.gov.rs/G1939/Pdf/G193911001.pdf>.

¹⁰¹Statističigodišnjak : 1940 : knj. 10 (Beograd: Državna štamparijaKraljevineJugoslavije, 1941), 183, <https://publikacije.stat.gov.rs/G1941/Pdf/G194111001.pdf>.

¹⁰²Goran Nikolić, „Ekonomska politika za vreme vladavine Milana Stojadinovića 1935-1939“, u *Milan Stojadinović: politika u vreme globalnih lomova*, ur. Miša Đurković (Beograd: Zavod za udžbenike; Centar za konzervativne studije, 2013), 136.

променио уверења и залагао се за државни интервенционизам, планирање, организовање јавних радова и сл.¹⁰³ За време Стојадиновићеве владе (1935-1939) ојачана је индустријска база, али и поред раста броја индустријских капацитета, привреда Југославије пред Други светски рат задржава сва обележја неразвијене аграрне земље.¹⁰⁴

Ограничени индустријски потенцијали су у великој мери оштећени или уништени током Другог светског рата. Претпоставља се да је уништено две петине индустријских зграда и постројења.¹⁰⁵ Постојеће машине и индустријска опрема су обезвређени, а део је опљачкан. Услед ратних операција онеспособљена су многа електроенергетска постројења и рудници. Поред огромних материјалних губитака, у рату је живот изгубило и много обучених индустријских радника. Штета начињена југословенској привреди захтевала је вишегодишњи рад на обнови. Мада је, према неким проценама, већ 1946. постигнуто 79% обима производње коју је индустрија остварила 1939. тешкоће обнове индустрије нису биле исте у свим гранама.¹⁰⁶ До 1949. све индустријске гране су премашиле обим предратне производње, али последице ратних разарања су превазиђене само из перспективе укупне производње.

Нова етапа развоја југословенске привреде започета је по завршетку Другог светског рата, *Законом о национализацији приватних привредних предузећа*, који је донет 7. децембра 1946. и *Изменама и допунама Закона о национализацији приватних привредних предузећа* од 29. априла 1948.¹⁰⁷ Овим *Законом* извршена је национализација индустријских предузећа, која су на тај начин прешла у друштвену својину. Упоредо с национализацијом, извршена је и реорганизација индустрије у правцу стварања крупнијих производних јединица. Након ових промена, индустрија је већ 1949. остварила за 67% већу производњу од забележене у 1939.¹⁰⁸ Опсежна послератна индустријализација је наредних деценија довела до уздицања Југославије на ниво средње развијене индустријске земље. У 1974. индустрија Југославије је запошљавала

¹⁰³Boško Mijatović, „Економске идеје и дела Милана Стојадиновића у првом периоду рада“, у *Milan Stojadinović: politika u vreme globalnih lomova*, ur. Миша Ђурковић (Београд: Завод за удџбенике; Центар за конзервативне студије, 2013), 123.

¹⁰⁴Љобелјић, *Привреда Југославије: раст, структура и функционисање. Књ. 1*, 21.

¹⁰⁵Branko Horvat, *The Yugoslav Economic System : The First Labor-Managed Economy in the Making*, Routledge Revivals (Abingdon, Oxon: Routledge, 2016), 6, <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781315617893>.

¹⁰⁶*Енциклопедија самоуправљања* (Београд: Савремена администрација; Савремена књига; Комунист, 1979), 962.

¹⁰⁷„Закон о национализацији приватних индустријских предузећа“, *Службени лист ФНРЈ* број 98 (1946) и 35 (1948), <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/bib-propisi/restitucija/23-zakon-o-nacionalizaciji-priv.privred.preduzeca.pdf>

¹⁰⁸Љобелјић, *Привреда Југославије: раст, структура и функционисање. Књ. 1*, 29.

1,8 милиона радника или 8,3 радника на 100 становника.¹⁰⁹ Такође, 1974. године индустрија Југославије је постигла око 14 пута већи обим производње него у 1939.

Међу најважније резултате југословенске индустрије спада све успешнија примена научно-технолошких достигнућа. До 1974. продуктивност рада у индустрији повећана је 2,7 пута, а просечни годишњи пораст продуктивности за цео послератни период износи 4%.¹¹⁰ Истовремено су у индустрији константно побољшавани кадрови. У 1953. је било запослено око 4.700 лица са високом школском спремом, док је у 1973. тај број достигао 44.800.¹¹¹ Квалификовани индустријски радници и стручни службеници су 1953. чинили 42%, да би 1973. године тај проценат био 52% од укупно запослених у индустрији.¹¹² Побољшање квалификационог састава запослених било је један од предуслова пораста продуктивности, колико и примене нове технике.

Међутим, без обзира на опште привредне показатеље, југословенска економија је имала озбиљне недостатке који нису могли бити решени политичком реториком. Интензивна индустријализација, масовно запошљавање и производња за домаће тржиште били су ефикасан механизам убрзаног раста, али само у почетној фази развоја.¹¹³ Након привредне реформе 1965. долази до успоравања индустријског развоја и смањења ефикасности производње.¹¹⁴ Југословенско тржиште је за домаће фирме било оно што се у економији назива „плитко” тржиште. Производња усмерена на покривање домаћих потреба створила је неконкурентност домаћих производа на страним тржиштима, као и недостатак прилива девиза за куповину нових машина и савремених технологија из иностранства. Реални приходи нису могли покривати буџетски дефицит, настао као последица политичких одлука, државних расхода и неумерене јавне потрошње, па је држава користила позитиван рејтинг и положај „привилеговане социјалистичке земље” на рачун великог спољашњег задуживања. Између 1974. и 1980. обим спољашњег задуживања је утростручен.¹¹⁵ Зависност од западних

¹⁰⁹*Enciklopedija samoupravljanja*, 962.

¹¹⁰*Enciklopedija samoupravljanja*.

¹¹¹*Enciklopedija samoupravljanja*.

¹¹²*Enciklopedija samoupravljanja*.

¹¹³Ljubodrag Savić i Vladimir Mičić, „Uloga industrije u ekonomskom razvoju Srbije“, *Politička revija* 68, izd. 2 (2021.): 134, <https://doi.org/10.22182/pr.6822021.6>.

¹¹⁴Savić i Mičić, 133.

¹¹⁵Crnobrnja, *Ekonomija tranzicije*, 51.

капиталистичких финансијских институција је подрила социјалистички систем и допринела његовом урушавању.

Последично, инострани дефицит је са 3,8 милијарди долара 1978. скочио на шест милијарди 1979., затим је више пута извршена девалуација динара, а просечна стопа привредног раста пала је са 6,1% на само 0,7%.¹¹⁶ Настале економске проблеме пратила је хронична инфлација. Реформа премијера Анте Марковића с краја 80-тих година значила је озбиљан привредни заокрет. Марковић је везао динар за немачку марку и учинио га конвертибилним у односу 1:7. Мада је тај потез био ризичан са становишта монетарне економије, показао се као исправан. Марковић је покренуо доношење транзиционих закона којима је отворено тржиште робе, капитала и радне снаге, либерализована спољна трговина и започет процес приватизације. За само неколико месеци оборена је инфлација, враћено поверење грађана у банкарски систем и вршена отплата дугова.

Постоје мишљења да је крах социјализма у Југославији последица неспособности система да даје добре резултате у економији.¹¹⁷ Мада економски показатељи подржавају ову тврдњу, привремени успех Марковићеве реформе није спречио избијање сукоба између федералних република и распад СФР Југославије.

3.1.1 Утицај производних односа на развој индустрије

Југословенски социјализам је настао у условима општег и грађанског рата као резултат победе партизанског покрета под вођством Комунистичке партије Југославије. И поред интензивног војног и политичког утицаја СССР-а, југословенски социјализам је био аутентичан и битно другачији у односу на совјетски модел. Водећи теоретичари социјализма Карл Маркс и Фридрих Енгелс (Friedrich Engels, 1820–1895) у својим радовима нису улазили у детаље уређења будућег социјалистичког друштва. Међутим, неки као „отац анархизма” Пјер-Жозеф Прудон (Pierre-Joseph Proudhon, 1809–1865), теоретичари индустријског унионизма, гилдсоцијализма или анархосиндикалисти, сматрали су директно учешће радника у управљању производњом и деобом резултата за најсавршенију форму социјалистичког уређења. Радничко самоуправљање представља облик социјализма у коме радници непосредно учествују у управљању организацијама удруженог рада.

¹¹⁶Ashok Kumar Lahiri, „Money and Inflation in Yugoslavia”, *IMF Staff papers* 38, izd. 4 (1991.): 753, <https://doi.org/10.5089/9781451930801.024>.

¹¹⁷Crnobrnja, *Ekonomija tranzicije*, 55.

Почеци увођења радничког самоуправљања у Југославији везују се за 1948. годину када је резолуцијом Информбироа осуђено руководство Комунистичке партије Југославије и означен коначан раскид са државама совјетског блока. Југославија тада напушта етатистички модел организације друштва и привреде који је примењивао Совјетски савез. Међутим, у том тренутку је Југославија била изузетно зависна од совјетске помоћи и претила је опасност од успоравања индустријске обнове и других економских проблема. Југославија је била прва земља која је применила систем друштвене својине над средствима за производњу, односно, национализована, државна предузећа су предата радничким колективима на директно управљање.

Основну самоуправну јединицу југословенске привреде представљала је организација удруженог рада (ОУР). Мада већ од 1949. почиње оснивање првих радничких савета, посебно важан тренутак десио се 27. јуна 1950. када је Народна скупштина ФНРЈ донела *Основни закон о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива* (Службени лист ФНРЈ бр. 43/50) којим су средства за производњу престала да буду државна и прешла у друштвену својину. На основу овог закона радничко самоуправљање је постало основа друштвено-политичког и привредног система Југославије. Радничко и друштвено самоуправљање унесено је у *Уставни закон* 1953. године, затим у *Устав СФРЈ* 1963. и 1974. и посебно потврђено *Законом о удруженом раду* (ЗУР) из 1976. године.¹¹⁸ У тренутку када је радничко самоуправљање уведено у Југославији, као основа друштвеног развоја, организовања и управљања привредом, било је преседан и јединствени случај у историји.

Процес увођења самоуправљања је трајао преко 20 година и укључивао је формирање радничких савета у колективима и стварање полуотвореног тржишта. Привредном реформом из 1965. отворене су границе за проток људи и робе, либерализована је спољна трговина применом царинског система, основане су комерцијалне банке. Чак је отворен простор и за стране инвестиције, приватно предузетништво и приватно власништво.¹¹⁹ ЗУР, као највиши домет, сажима све особености самоуправног система. ЗУР предвиђа и гарантује сваком раднику у удруженом раду учешће у одлучивању на зборовима радника, референдумом и другим облицима личног изјашњавања, одлучивањем путем делегата у радничким саветима организација удруженог рада и делегација и делегата у органима управљања у самоуправним

¹¹⁸ „Закон о удруженом раду“, *Службени лист СФРЈ* број 53 (1976), преузето 20. 2. 2024, <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/B87E07C6FB584B0B9FAD65E4A112A8D9.pdf>.

¹¹⁹ Crnobrnja, *Ekonomija tranzicije*, 34.

интересним заједницама.¹²⁰ Радници као колективни носилац самоуправног начела представљају основни чинилац управљања организацијом, зато што органи управљања организацијом удруженог рада одговарају за рад њеним радницима. Та подређеност органа управљања радницима огледа се нарочито у праву радника да бирају раднички савет или да му дају опозив и пре истека мандата. Такође, радници имају и право надзора над извршним органима у основној или другим организацијама удруженог рада.

У чл. 18 ЗУР-а изричито је наведено:

Доходак основне организације је израз и материјална основа остваривања социјалистичких друштвено-економских односа и појединачних, заједничких и опитних друштвених интереса, на којој се заснивају самоуправна права и друштвена одговорност радника да обезбеђују јединство управљања својим радом и условима, средствима и резултатом рада у целокупности односа друштвене репродукције а да обезбеђују своју власт и контролу над новчаним и другим материјалним токовима друштвене репродукције и развој социјалистичких самоуправних производних односа и да обезбеђују остваривање својих друштвених, радних, социјалних, образовних, културних и других животних и стваралачких интереса.¹²¹

У овом члану је јасно истакнута посвећеност југословенског социјалистичког система да се у радним организацијама остваре универзални хуманистички принципи, а не само да се задовоље материјални интереси. У том смислу, радне организације су издавале своје новине и друге публикације, формиране су и радничке библиотеке, спортска удружења, уметничке секције, итд. које су имале за циљ испуњење одредби ЗУР-а, стварање задовољства и јачање заједништва у раду. То се може приметити у осврту Заједнице матичних библиотека Србије о испуњењу Плана развоја библиотекарства у СР Србији од 1971—1975:

Библиотекарство се у овом периоду развијало у духу новог Устава и одлука и резолуција о култури X конгреса Савеза комуниста Југославије и VII конгреса Савеза комуниста Србије и с правом се може рећи да је доживело праву трансформацију јер је своју делатност усмерило према удруженом раду, према радном човеку и његовим образовним и културним потребама и потребама нашег самоуправног социјалистичког друштва у целини. У многим срединама у Републици постигнути су завидни резултати у приближавању књиге и

¹²⁰ „Закон о удруженом раду“, члан 26.

¹²¹ „Закон о удруженом раду“, члан 18.

читања непосредном произвођачу. Односи библиотека и удружени рад добијају нову димензију: њихови утицаји се инкорпорирају или допуњавају.¹²²

Међутим, баш ЗУР, ма колико у своје време био напредан, суштински је подрио југословенски самоуправни систем. Радници су добили најшире могућности не само да се развијају као људска бића, већ и да путем радничких савета суштински управљају својим радним организацијама. Тиме су општи циљеви били оптерећени партикуларизмима ситних интереса. Познати економисти Џефри Сакс (Jeffrey Sachs) и Дејвид Липтон (David Lipton), који су касних 80-тих били саветници југословенске владе, у овоме су видели велику слабост југословенског привредног система:

*У југословенском систему о платама одлучују раднички савети. Ово је доказано као потпуно једнако постављењу лисице да управља кокошињцем. Без икога у фирми да бди над капиталом, радници су неизбежно покушали да прогутају профит у облику високих плата, лакших послова и других облика скривених компензација.*¹²³

Душан Мојић закључује да „задовољан радник не мора бити и продуктиван радник” јер је „продуктивност у југословенским предузећима била неколико пута мања од продуктивности западноевропских, а поготово јапанских и америчких предузећа”.¹²⁴ Системски проблеми југословенске привреде, уз међурепубличке несугласице, етничке конфликте и политичку нестабилност, почели су да урушавају друштво засновано на наизглед најсавршенијој форми социјализма. Држава је започела реформске програме са циљем да се очува заједничка држава, али крах самоуправног модела је уједно означио и почетак сукоба који су трајали целу последњу деценију 20. века.

3.1.2 Индустија у транзиционој Србији

Током првих деценија постојања, самоуправни систем је постигао значајан успех у СФРЈ. Економија је расла, а друштво имало релативно висок квалитет живота у поређењу са осталим социјалистичким државама. Осим тога, самоуправни систем је подразумевао и одређене друштвене слободе и иновације које су Југославији доносиле велико уважавање у међународним односима. Међутим, овакав систем је имао своје слабости и изазове. Временом

¹²²„Srednjoročni plan razvoja bibliotekarstva u SR Srbiji od 1976-1980.“, *Bibliotekar* 28, izd. 5 (1976.): 605.

¹²³Jeffrey Sachs i David Lipton, „How Yugoslavia Can Save Itself?“, *The Washington Post*, 1989., <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1989/12/31/how-yugoslavia-can-save-itself/64cd3d31-cda1-4ab5-b470-4dd4581c07c5/>.

¹²⁴Dušan Mojić, *Kultura i organizacije: uticaj kulturnih pretpostavki, verovanja i vrednosti na organizacione strukture, sisteme i procese* (Beograd: Čigoja štampa; Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 2010, 189.

су постајали све видљивији конфликти између република, што је доводило до проблема у доношењу одлука. Такође, системски економски проблеми су посебно дошли до изражаја након доношења ЗУР-а 1976.

Међутим, крајем 80-тих година 20. века СФР Југославија је била озбиљно подривена друштвеним и економским проблемима. Инфлација која је дужи низ година била двоцифрена претворила се у галопирајућу хиперинфлацију. Такав след догађаја није био изненађење, јер је југословенска социјалистичка утопија након неколико деценија испоставила рачун. Проблем привредних реформи у Југославији је уједно значио избор између два зла: повратак на совјетски модел или повратак капитализму.¹²⁵ Неки разлози су наведени у утицајном листу *Њујорк Тајмс* (енг. *New York Times*), који анализира психолошко-економске последице:

*Југославија већину тренутних проблема своје земље везује за економију. Стварно, неколико једноставних статистичких података говори суморну причу. Југославија дугује преко 20 милијарди долара страним банкама и владама, што је сврстава међу шампионе према међународном дугу. Незапосленост износи 17 одсто, што је највећа стопа у Европи. Тренутна стопа инфлације попела се на 85 одсто годишње. Од 1980. године животни стандард је опао за 30 одсто.*¹²⁶

На другом месту се наводи:

*Неефикасност и апатија достигли су запањујуће размере. Према западним проценама, више од четвртине од 6 милиона радника у јавном сектору је непотребно. Сваког дана, 700.000 радника је „на боловању” и још 600.000 „на одмору”. Они који се појаве раде у просеку 3,5 сата дневно; упркос новим машинама, потребно је, на пример, 1.500 радних сати да се направи железнички вагон за који је 1970. било потребно 1.000.*¹²⁷

Системски проблеми југословенске привреде били су потпуно јасни у тренутку када је транзиција увелико започела. Транзиција је комплексан друштвени феномен. Термин потиче од латинске речи *transitio* (срп. прелаз) и означава појаву преласка једног друштвеног уређења у нови облик. Југословенска транзиција је значила политичку, а потом економску либерализацију. Политичка либерализација је представљала повратак вишестраначког система и политичког плурализма. У југословенским оквирима, то је значило престанак политичког монопола Комунистичке партије Југославије и расписивање првих слободних избора 1990. године. Економска транзиција, процес који подразумева повратак приватног

¹²⁵Crnobrnja, *Ekonomija tranzicije*, 49-50.

¹²⁶Fergus M. Bordewich, 'Yugoslavia since Tito', *The New York Times*, 13 April 1986, 54, <https://www.nytimes.com/1986/04/13/magazine/yugoslavia-since-tito.html>.

¹²⁷Bordewich.

власништва над средствима за производњу и либерализацију спољне трговине, још увек траје у виду нерешених приватизација бивших великих друштвених фирми. Михаило Црнобрња у том смислу транзицију означава као „преображај друштва из социјалистичког у капиталистичко друштвено-економско уређење”.¹²⁸ Може се закључити да је по својим привредним реформама Југославија била прва социјалистичка земља у којој је почео процес транзиције.

Милорад Божић сматра да је „у својој претходној фази привредни систем Југославије био заснован на систему удруженог рада као специфичном изразу социјалистичког самоуправљања” и додаје да „такав систем није обезбедио неопходан ниво ефикасности привредног и друштвеног развоја јер је драстично занемаривао универзалне токове материјалног и друштвеног развоја који су се одвијали у свету”.¹²⁹ Успоравање привредног раста и ефекти стагнације примећени су већ почетком 60-тих година. Најава реформе привредног система Југославије примећује се већ у одлукама 8. Конгреса Савеза комуниста Југославије који је одржан 1964. године. Као посебно битан тренутак у том процесу је привредна реформа премијера Анте Марковића из 1989. године. Међутим, прекинута избијањем грађанског рата и стицајем других неповољних околности, привредна транзиција је током 90-тих година била спора и није довела до жељених привредних и друштвених реформи.

Случај Југославије је јединствен управо због чињенице да се крахом максистичке идеологије, као основног везивног материјала те заједнице, распада не само држава, већ и друштво.¹³⁰ Транзиција је суштински представљала ретроградан процес враћања из социјалистичког у капиталистички друштвени и економски систем. Друштвени аспект транзиције огледа се у чињеници да је положај радника доживео значајне промене које су имале дубок утицај на њихову економску, социјалну и политичку позицију. Пре транзиције, радници су били запослени у државним и друштвеним предузећима која су била основ економске активности. Таква пракса је омогућила висок ниво запослености, али по цену ограниченог тржишта рада, малом флексибилношћу, углавном ниском ефикасношћу и недостатком конкуренције.

¹²⁸Crnobrnja, *Ekonomija tranzicije*, 9.

¹²⁹Milorad Božić, „Elementi novog privrednog sistema Jugoslavije”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, изд. 30 (1990.): 152, <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z30/14z30.pdf>.

¹³⁰Miodrag Zec i Ognjen Radonjić, „Ekonomski model socijalističke Jugoslavije: saga o autodestrukciji = The Economic model of socialist Yugoslavia”, *Sociologija* 54, изд. 4 (2012.): 698, http://www.sociologija.org/admin/published/2012_54/4/51.pdf.

Током транзиције, приватизација државних предузећа и прелазак на тржишну економију довели су до значајних промена у положају радника. Приватизација је по правилу укључивала реструктурирање предузећа и смањење радне снаге, што је довело до масовних отпуштања и повећања незапослености. Дерегулацијом тржишта рада, радници су били суочени са несигурношћу запослења, смањењем примања и губитком социјалних бенефиција које су у социјалистичким систему биле гарантоване. Синдикати су такође изгубили политички утицај, што је додатно ослабило положај радника.

У Републици Србији, као и у другим экс-социјалистичким земљама, радници су били суочени са сличним изазовима и променама у периоду транзиције. Међутим, положај радника у Србији је, поред проблема који су произишли из транзиције, обликован и специфичним последицама грађанског рата, урушавања привредне базе, међународних санкција и хиперинфлације. Након распада социјалистичке Југославије, привреда Републике Србије суочила се са низом проблема узрокованим актуелним политичким дешавањима. Са нестанком СФРЈ нестало је и јединствено тржиште од преко 22 милиона људи, оријентисано првенствено на куповину домаће робе. На ослабљену привредну базу пали су директни и индиректни трошкови грађанског рата. У Југославији је након 1991. дошло до тешког пада обима индустријске производње. На најнижој тачки привредног пада, 1993. бруто друштвени производ Србије је био једва нешто већи од 41 одсто своје вредности из 1989. године, затим 1998. године се налазио на 53 одсто, што се 1999. смањило на 45 одсто.¹³¹

И поред одржања тзв. „спољњег зида санкција“ који је онемогућавао добијање кредита код међународних финансијских институција, период краткотрајног отварања граница након потписивања Дејтонског мировног споразума 1995. довео је до делимичног оживљавања привредних активности СРЈ. Ипак, НАТО бомбардовање 1999. је коначно, не само спречило опоравак српске привреде, већ и девастирало индустријске капацитете који су преживели период међународних санкција. Према неким проценама „уништено је национално богатство (инфраструктура, привредни објекти, непривредни цивилни објекти) у вредности од 4,063 милијарди америчких долара, чему треба додати најмање 23,246 милијарди долара изгубљеног БДП који није резултат деструкције капитала, као и 2,3 милијарде долара изгубљеног људског капитала“.¹³² У периоду од 1991. до 2000. „просечна стопа раста индустријске производње

¹³¹Simon Jr. György, „Ekonomske reforme u Jugoslaviji: jedno viđenje spolja“, *Međunarodni problemi* 55, izd. 1 (2003.): 106, <https://doi.org/doi:10.2298/MEDJP0301104S>.

¹³²Uroš Šuvaković i Obrad Stevanović, „NATO agresija na SRJ i njene posledice“, u *Dvadeset godina od NATO agresije na SRJ: povodi i posledice*, ur. Živojin Đurić i Miloš D Jevtić (Institut za političke studije, 2019), 91, <http://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2019/12/Zbornik-20-god-od-Nato-agresije-na-SRJ.pdf>.

била је негативна и износила -6,6%, док је ниво физичког обима индустријске производње 2000. године износио 43,3% индустријске производње остварене 1990. године“.¹³³

Остала је сачувана изјава Ричарда Никсона да „капитализам функционише боље него што звучи, док социјализам звучи боље него што функционише”, коју је историја и потврдила. Социјализам је у земљама источне Европе доживео слом упоредо са распадом Совјетског Савеза и распуштањем Варшавског пакта (1991). Уз враћање политичког плурализма и вишестраначког система, друга битна последица је повратак капиталистичких производних односа. Тиме је извршена власничка трансформација предузећа из државне, односно друштвене, у приватну својину. У ужем, правном смислу, приватизација је процес који означава пренос права над власништвом.¹³⁴ У процесу економске транзиције од почетка 90-тих година прошлог века, у социјалистичким државама примењено је више модела приватизације (издавање ваучера, продаја деоница, радничко акционарство, итд.), са већом или мањом успешношћу.

Најважније питање процеса економске транзиције је – која је оптимална улога државе? Са једне стране су либерални економисти, који заговарају дерегулацију и супериорност тржишта у алокацији ресурса, док су са друге стране „интервенционисти” који сматрају да и у тржишној привреди има места за државу, не само у контроли тржишта (монопола и конкуренције) већ и у доношењу инвестиционих и дистрибутивних одлука.¹³⁵ Бенџамин Вард (Benjamin N. Ward) већ 1958. године даје објективну оцену улоге државе у југословенском самоуправном систему. Вард на једном месту цитира Едварда Кардеља:

*Док југословенски економски систем подразумева знатну меру аутономије за фирму, не треба мислити да је југословенска фирма стекла независност какву има у правном оквиру капитализма. Држава задржава право да директно интервенише како би изменила све одлуке које не одобрава.*¹³⁶

Сходно реченом, у југословенском самоуправном систему држава је и даље *de facto* власник капитала који је дала на управљање радницима у тим предузећима.¹³⁷ Држава, као власник капитала, имала је одлучујућу улогу у томе који ће приступ користити у

¹³³Marica Šljukić, *Fabrika: industrija u post-socijalističkoj Srbiji*, Edicija Sociologija (Novo Miloševo: Banatski kulturni centar, 2018). 46.

¹³⁴Crnobrnja, *Ekonomija tranzicije*, 113.

¹³⁵Crnobrnja, 71.

¹³⁶Benjamin Ward, „The Firm in Illyria: Market Syndicalism“, *The American Economic Review* 48, изд. 4 (30. travanj 1958.): 570, <http://www.jstor.org/stable/1808268>.

¹³⁷Đorđe Đukić i Božo Drašković, *Srbija - od sankcija do neokolonijalne privrede*, 1. изд. (Novi Sad: Prometej, 2023), 120.

приватизацији привредних субјеката: „шок терапију” или еволутивни. Први приступ је потпуно супротан централно-планској привреди и ослања се на либералну, односно неолибералну економску филозофију тржишног фундаментализма, који се заснива на безграничној вери у саморегулаторну улогу тржишта. Негде на средини између ових крајности налази се кејнзијански принцип уређења економских система који претпоставља активну улогу државе која путем подстицаја, инвестиција и управљања тражњом спречава појаву економских криза.¹³⁸

Сумња у саморегулаторну моћ тржишта и потреба за активном улогом државе постала је очигледна у току „Велике депресије“ 1929-1939. која је представљала озбиљно искушење за савремену економску теорију. Последице прве глобалне економске кризе настале крахом Њујоршке берзе у мањој или већој мери прелиле су се широм света. Ефекти кризе били су пад индустријске производње и трговине, уз пораст незапослености и инфлације. Модел изласка из кризе који су преузеле водеће капиталистичке економије био је заснован на предлозима Џона Мајнарда Кејнза (John Maynard Keynes, 1883–1946) у виду одлучног државног интервенционизма који је помогао опоравак, али истовремено представљао негирање неких основа либералног капитализма.

У условима привредне кризе, држава је преузела на себе одговорност за одржање економског система и повећала буџетске расходе уз смањење прихода остварених путем пореза. Стимулација привредног раста и смањење незапослености остварује се кроз повећање јавне потрошње, путем финансирања јавних радова, изградњом инфраструктуре, улагањем у образовање и здравство. Уз то, држава активно и без ограничења користи средства финансијске и монетарне политике за стабилизацију цена. Овај модел изласка из привредне кризе има недостатке као што је дугорочно повећање јавног дуга на штету развоја, смањење привредне ефикасности, раст бирократије и корупције. Једна од најважнијих критика кејнзијанске економије била је да државна интервенција може ограничити економске и личне слободе.

Док је непостојање тржишта учинило централно-планске социјалистичке економије имуним на дугорочне ефекте економских криза, у капиталистичким земљама настале су озбиљне последице. Нафтна криза 1973. и енергетска криза 1979. године извршиле су велики удар на економију водећих капиталистичких земаља. Директни покретач кризе било је ограничење производње и подизање цене сирове нафте, коју су увеле земље извознице организоване у оквиру ОПЕК-а (енг. Organization of the Petroleum Exporting Countries – Организација земаља извозница нафте). Несташица нафте је подигла цене производа и била

¹³⁸Đukić i Drašković, 123.

покретач високе инфлације, успоравања привредног раста или рецесије. У тим околностима, стекао се утисак да су капиталистичке државе поступале неефикасно у управљању економијом, да је претерано регулисано тржиште и ограничавана конкуренција. Тада се на велика врата вратила либералистичка економска мисао, али у измењеном облику.

Мада је Југославија на почетку транзиције у привредном погледу имала доста предности у односу на друге источноевропске економије, сви проблеми који су наступили 90-тих значајно су отежали процес својинске трансформације. Процес приватизације у транзиционој Србији карактеришу изузетна стратешка неосмишљеност, дисконтинуитет приватизационих модела, противречност, нетранспарентност, контроверзност и стихијност.¹³⁹ За разлику од земаља бившег Источног блока, које су само једном прошле кроз процес својинске трансформације, у Србији су до 2001. године започета чак четири процеса.¹⁴⁰ Божо Драшковић ове процесе класификује у два интервала: први од 1989. до 2000. године и други од 2001. до 2010.¹⁴¹

Први период транзиције је започео доношењем *Закона о предузећима (Службени лист СФРЈ број 77/88, 40/89, 46/90 и 61/90)* и *Закона о друштвеном капиталу (Службени лист СФРЈ број 84/89 и 46/90)* којим је престао да важи ЗУР и отворен је простор за приватну иницијативу. Међутим, период је већином протекао у знаку распада СФРЈ, грађанског рата, санкција и хиперинфлације. Санкције Савезној Републици Југославији уведене су према Резолуцији 757 Савета безбедности Уједињених нација, 30. маја 1992. године, због оптужби за учешће у рату у Босни и Херцеговини и подразумевале су, између осталог, потпуни трговински ембарго. Домаћа предузећа су остала без приступа страним тржиштима, онемогућен је увоз сировина, машина и технологија, инфлација је обезвредила обртни капитал, а држава је за одређене робе широке потрошње наметнула административно контролисане цене.

У таквом амбијенту цветају привредни криминал и сива економија. Према Ђорђу Ђукићу, услед разорне хиперинфлације новчана маса у трезору СРЈ је са процењених 600 милиона у јулу 1993. до краја те године сведена на само 60 милиона немачких марака.¹⁴² Реконструкцијом монетарног система коју је покренуо гувернер Драгослав Аврамовић, извршена је деноминација динара, фиксиран курс и ублажени су ефекти хиперинфлације.

¹³⁹Šljukić, *Fabrika: industrija u post-socijalističkoj Srbiji*, 45.

¹⁴⁰Šljukić, 45.

¹⁴¹Đukić i Drašković, *Srbija - od sankcija do neokolonijalne privrede*, 126.

¹⁴²Đukić i Drašković, 10.

Привремени раст индустријске производње није могао бити дугорочно задржан, јер у условима санкција није било прилива девиза на основу увоза.¹⁴³ Санкције према Србији су у виду „спољњег зида” спречавале задуживање код Међународног монетарног фонда до 2000. године.¹⁴⁴

Нови концепт приватизације је примењен 1997. године према *Закону о својинској трансформацији*¹⁴⁵, који је остао познат и као „инсајдерска” приватизација. Њиме је предвиђено да се друштвени капитал пренесе на запослене и грађане који су остварили стаж у износу од 60% капитала. Применом овог модела приватизовано је 817 друштвених предузећа до 2001. са изузетком великих и комплексних (ПКБ, ИМТ, Рудник Бор, итд.).¹⁴⁶ Мада је овај концепт показао неке позитивне ефекте, коначан епилог првог периода приватизације, услед недоследности и дисконтинуитета, не може се оценити као позитиван.

Коначна и најдискутабилнија фаза процеса приватизације друштвених предузећа у Србији наступа након петооктобарских промена 2000. *Законом о приватизацији* из 2001. приватизација је спроведена на бази доследне примене неолибералног концепта. Први аспект ове приватизације је тај да је била обавезна. Друго, прописан је рок који није оставио довољно времена за формирање конзорцијума радника који би евентуално узели учешће у откупу својих предузећа од државе, нити је држава те покушаје препознала и евентуално помогла. Овај модел приватизације је фаворизовао страни капитал и брзе државне приходе у односу на све остале аспекте, рачунајући социјалну и еколошку политику, као и потребе улагања у научно-технолошки развој. Према мишљењу Ђорђа Ђукића од тада „странци у Србији инвестирају углавном у капацитете који производе робу у којој има само мали део нове вредности коју практично креирају наши стручњаци“.¹⁴⁷

Теоријску основу неолиберализма поставили су Фридрих Хајек (Friedrich Hayek, 1899–1992) и Милтон Фридман (Milton Friedman, 1912–2006). Хајек и Фридман чврсто заговарају економски индивидуализам и слободно тржиште без икаквих ограничења. Међутим, као што је идеолошка основа либералне економске политике била политичка идеологија либерализма, тако је основа неолибералне економске мисли идеологија неолиберализма. Јован Душанић

¹⁴³Ђукић и Драшковић.

¹⁴⁴Ђукић и Драшковић.

¹⁴⁵„Закон о својинској трансформацији“, *Службени гласник РС* број 32 (1997), преузето 15. 1. 2024, <http://demo.paragraf.rs/WebParagrafDemo/ZAKON-O-SVOJINSKOJ-TRANSFORMACIJI-SI.-glasnik-RS,-br.-32-97.htm>.

¹⁴⁶Ђукић и Драшковић, *Srbija - od sankcija do neokolonijalne privrede*, 129.

¹⁴⁷Ђорђе Ђукић und Nevenka Stojčević, „Dolar je glavno oružje strateškog rata“, *Pečat*, br. 816 (28. jun 2024): 24.

сматра да се „неолиберализам заснива на вредностима класичног либералног капитализма, глорификује предузетништво приватног сектора и залаже се за радикално ограничавање улоге државе у привреди и њену улогу своди на обезбеђење закона и поретка укључујући заштиту приватне својине, те игнорише било какву националну особеност, социјалну одговорност, морал и етичке принципе”.¹⁴⁸

Крајем 20. века неолиберални капитализам је, као потпуна супротност социјализму, постао доминантна политичко-економска идеологија у свету. Међутим, према Душанићевом мишљењу, док је либерализам био идеологија националне буржоазије која је инсистирала на принципима индивидуалних слобода и владавине права на нивоу националне државе и била донекле укореењена у сопственом народу, неолиберализам је идеологија транснационалне буржоазије и светске олигархије која инсистира само на економској ефикасности.¹⁴⁹ Неолиберални економски модел се не може на исти начин а применити на јаке и слабе економије. Док неолиберализам условно може бити успешан у случају економски јачих држава, у slabим економијама може изазвати проблеме као што су корупција, неумерена експлоатација привредних и природних ресурса, загађење животне средине и смањење укупног квалитета живота. Ти проблеми неолибералног приступа су хронично присутни у Републици Србији од почетка процеса приватизације до данас.

Законом о приватизацији из 2001. држава је себе прогласила за већинског власника друштвених предузећа у Републици Србији, остварила директну контролу путем Агенције за приватизацију и задржавала 70% продајне цене након продаје.¹⁵⁰ Тако замишљена стратегија приватизације друштвеног капитала у Србији у основи се заснивала на насилним мерама државе над друштвеним предузећима.¹⁵¹ У чл. 2 се истиче начело да приватизација „ствара услове за развој привреде и социјалну сигурност”.¹⁵² Међутим, последица овог модела приватизације био је изостанак и развоја и социјалне сигурности.

Убрзаном приватизацијом није успео да се успори или заустави процес деиндустријализације, пошто је 2010. године индустријска производња достигла тек 38,3%

¹⁴⁸Jovan B. Dušanić, *Neoliberalizam: rasprave u Akademiji ekonomskih nauka*, sv. 3, Biblioteka Srpsko stanovište (Beograd: Catena mundi, 2015), 43-44.

¹⁴⁹Dušanić, 99.

¹⁵⁰Đukić i Drašković, *Srbija - od sankcija do neokolonijalne privrede*, 133.

¹⁵¹Obradović, *Hronika tranzicijskog groblja: privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989-2012: ekonomsko-istorijska analiza*, 411.

¹⁵²„Закон о приватизацији“, чл. 2.

нивоа из 1989.¹⁵³ Убедљива већина купаца друштвених предузећа до 2006. била је домаћа клијентела.¹⁵⁴ Међутим, странци су били купци финансијски јаким друштвених предузећа чиме је остварено 70% прихода од приватизације.¹⁵⁵ Најважнији субјекти продаје су предузећа која су и у друштвеним власништву била профитабила (фабрике дувана, цементаре, итд.) и имала изграђено тржиште.¹⁵⁶ Према мишљењу Марије Обрадовић, „у економско-историјском смислу приватизација друштвеног капитала у Србији допринела је значајном снижењу технолошког нивоа производних снага и синергије производних система, паду продуктивности, као и конкурентности производа на икономске економије на светском тржишту.”¹⁵⁷ Другим речима, потпуно је поништила ефекте истраживања и развоја националног иновационог система.

Основни проблем привреде Републике Србије након првих десет година транзиције је релативно нагли прелаз из система у коме је држава имала примарну, а тржиште секундарну улогу, у отворени, неолиберални тржишни систем у коме индустријска предузећа, ослабљена након ратова и санкција нису имала шансу да се реструктурирају. Суочена са немилосрдном страном конкуренцијом, која је интензивно продрла на српско тржиште, пропала су или постала лак плен за страни капитал. Примењени модел приватизације након 2001. је потпуно усклађен са филозофијом неолибералне економије, у којој није било морала, колико ни промисли. Како Божо Драшковић тврди, „многе, данас у Србији на пословној сцени присутне велике компаније су почетком деведесетих биле мале, а свој раст и развој искључиво дугују ‘предузетничкој’ способности да уз помоћ политике, корупције, хиперинфлације и других погодности изврше преливање друштвеног у приватно богатство”.¹⁵⁸

Приватизација није била вођена општим интересом и тај аспект је можда највидљивији у приватизацији индустријских предузећа. Приватизација у сектору индустрије није деловала на детерминанте развијања способности, посебно у погледу потпомагања технолошке

¹⁵³Božo Drašković, ur., *Deindustrijalizacija u Srbiji: mogućnosti revitalizacije industrijskog sektora* (Beograd: Institut ekonomskih nauka; Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, 2014), 16.

¹⁵⁴Obadović, *Hronika tranzicijskog groblja: privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989-2012: ekonomsko-istorijska analiza*, 432.

¹⁵⁵Obadović, 433.

¹⁵⁶Obadović.

¹⁵⁷Obadović, 517.

¹⁵⁸Đukić i Drašković, *Srbija - od sankcija do neokolonijalne privrede*, 127.

инфраструктуре, финансирања технолошке активности и коришћења стране технологије.¹⁵⁹ Таквим понашањем је у великој мери обесмишљено постојање домаћег националног иновационог система, који почива на разумевању и узајамном уважавању интереса државе и производних субјеката у циљу научно-технолошког развоја. Баш у том сегменту су се налазиле специјалне индустријске библиотеке које су постале једне од првих „жртва“ економске транзиције.

3.2 Специјалне библиотеке у БИС-у Републике Србије

Почеци стварања јединственог библиотечно-информационог система у Републици Србији предвиђени су *Средњорочним планом развоја библиотекарства у СР Србији од 1971—1975. године*, а на установљавању овог система у првом реду били су ангажовани Заједница матичних библиотека СР Србије, Народна библиотека СР Србије, Друштво, односно Савез библиотечких радника Србије и саме библиотеке.¹⁶⁰ Према чл. 9 *Закона о библиотечно-информационој делатности* Републике Србије, библиотечно-информациони систем је одређен као „скуп функционално повезаних библиотека које примењују јединствене стандарде и омогућују проток публикација и информација”.¹⁶¹ Према овом *Закону* библиотечно-информациони систем Републике Србије чине:

- Народна библиотека Србије,
- Библиотека Матице српске,
- Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић” на Косову и Метохији,
- Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” у Београду,
- Библиотека Српске академије наука и уметности,
- мрежа јавних библиотека у Републици Србији,
- мрежа свих других типова библиотека и информационих центара у Републици Србији: школске, високошколске и универзитетске библиотеке, библиотеке научно-истраживачких института и установа и специјалне библиотеке.¹⁶²

Повезивање специјалних библиотека у јединствени библиотечно-информациони систем надлежност је матичних библиотека на подручју Републике Србије. Надзор над

¹⁵⁹Šljukić, *Fabrika: industrija u post-socijalističkoj Srbiji*, 44.

¹⁶⁰„Srednjoročni plan razvoja bibliotekarstva u SR Srbiji od 1976-1980.“: 605.

¹⁶¹„Закон о библиотечно-информационој делатности“, члан 9.

¹⁶²„Закон о библиотечно-информационој делатности“.

стручним радом специјалних библиотека врши библиотека којој су поверене матичне функције.¹⁶³ Задатак матичне библиотеке је да на подручју матичности прати стање свих типова библиотека и предлаже мере за унапређење њиховог рада. Све библиотеке су дужне да матичној библиотеци достављају потребне податке о свом раду, а њена основна функција је да им пружа стручну помоћ и да унапређује целокупну библиотечку делатност у општини, односно Републици.¹⁶⁴

Почетком 2010. године, управни одбори Народне библиотеке Србије, Матице српске, Библиотекарског друштва Србије и Заједнице матичних библиотека, усвојили су *Смернице за специјалне библиотеке у Србији*. Овим документом је пружен допринос наглашавању припадности специјалних библиотека јединственом библиотечко-информационом систему у Републици Србији, као и исказивање бриге библиотечке заједнице Србије за њихову судбину.¹⁶⁵

3.2.1 Настанак и развој специјалних библиотека у Србији

У домаћој литератури може се наићи на мишљење да специјално библиотекарство нема посебно дугу традицију у Србији, као и да до Другог светског рата није постојао већи број ових библиотека са знатнијим књижним фондом.¹⁶⁶ Зачеци специјалног библиотекарства у Србији били су Музичка библиотека Јосифа Шлезингера, Позоришна библиотека „Театра на Ђумруку”, уз научну библиотеку Друштва српске словесности. Ове библиотеке, чији су фондови били ускостручни и намењени тачно одређеној публици, постојале су у периоду од 1835. до 1842. године и на неки начин наговестиле појаву првих специјалних библиотека. Према мишљењу Десанке Стаматовић, оснивање библиотека у Србији у првој половини 19. века није била ни организована ни осмишљена културно-просветна делатност и није било законских прописа.¹⁶⁷ Из тог разлога су поменуте библиотеке брзо нестале и нису оставиле значајнији траг у историји српског библиотекарства.

¹⁶³ „Закон о библиотечко-информационој делатности“, члан 25.

¹⁶⁴ Jokaović i ostali, *Bibliotekarski leksikon*, 122.

¹⁶⁵ Dragana Milunović, „Smernice za specijalne biblioteke: domaća praksa i međunarodni kontekst“, u *Standardizacija i kvalitet bibliotekskih usluga: zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije održane u Novom Sadu 4-5. novembra 2010.*, ur. Vesna Injac i Vesna Crnogorac (Beograd: Bibliotekarsko društvo Srbije, 2011), 182.

¹⁶⁶ Rajko V. Andrejić, „Specijalne naučne i tehničke biblioteke“, *Bibliotekar* 13, 4 (1961.): 357.

¹⁶⁷ Desanka Stamatović, *Čitališta u Srbiji u XIX veku* (Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1984), 48.

Корене специјалног библиотекарства у Србији треба тражити у оквиру државних установа. Мада се у литератури помињу сачувани архивски документи, који сведоче о организованој набавци књига за тадашње Попечитељство унутрених дела (Министарство унутрашњих послова), ипак се не може са сигурношћу говорити и о постојању библиотеке у смислу посебне и каталожки систематизоване колекције књига и другог штампаног материјала. Најстарија библиотека која се у пуном смислу може сматрати специјалном настала је средином 1860. године.¹⁶⁸ Тада су „Инцилирско” и „Архитектонично” одељење Главне управе грађевина Књажевства Србије почела да организовано и систематично набављају најновију научну литературу и оснивају посебне стручне библиотеке. Иначе, Главна управа грађевина у то време била је највећа и најзначајнија инжењерска институција у Кнежевини Србији. Колики је био значај ових специјалних библиотека, сведочи и податак да су њима управљали лично начелници одељења. Према *Закону о уређењу Министарства грађевина Србије* од 17. децембра 1878. ове две библиотеке су се ујединиле у јединствену Библиотеку Министарства грађевина Књажевства Србије. Интересантан је податак да ова библиотека и данас постоји у оквиру Института за испитивање материјала, који је остао носилац научних истраживања у области грађевинских конструкција, стамбене изградње, система преднапрезања и технологије грађевинских материјала.

Пример ове библиотеке убрзо су пратила и друга државна министарства. Може се претпоставити да је прва библиотека Министарства спољних послова Краљевине Србије формирана већ 1886. године мада података о њеном раду из овог периода нема, као ни доступне архивске грађе којом би се потврдила ова теза.¹⁶⁹ Мада је Краљевина Србија имала низак ниво индустријског развоја у другој половини 19. века, може се рећи да је ипак препознала значај формирања посебних колекција литературе из разних области науке и уметности. Бранко Кнежевић сматра да „у то време специјалне библиотеке су се и даље диференцирале као посебан тип и на укупном европском простору није их било више од 1000, од чега десетина само у Енглеској“.¹⁷⁰ Према објављеним подацима Републичког завода за статистику (извор Библиографски институт ФНРЈ) из 1952. године, у периоду до избијања Првог светског рада основане су најмање 44 специјалне и опште научне библиотеке (оба типа

¹⁶⁸Rajko V. Andrejić, „Iz istorije i života naših biblioteka: osnivanje, razvoj i rad Biblioteke Instituta za ispitivanje materijala i konstrukcije Narodne Republike Srbije“, *Bibliotekar* 9, 1–2 (1957.): 70.

¹⁶⁹Branka Dragosavac i Vesna Arsić, „Iz istorije biblioteke Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije“, *Čitalište* 14, 27 (2015.): 77.

¹⁷⁰Branko Knežević, *Specijalno bibliotekarstvo* (Beograd: Trebnik, 2002), 11.

се по данашњој класификацији могу подвести под специјалне), а између 1919. и 1940. још 57.¹⁷¹

Након Другог светског рата и убрзане индустријализације и модернизације, у Југославији почиње нагли развој специјалних библиотека. Према Зорки Станковић „у периоду од 1945. до 1955. године формирано око 120 библиотека ове врсте, а у наредној декади још 86 библиотека, што је несумњиво везано за плански развој производних капацитета земље“.¹⁷² Крајем 70-их година мрежу специјалних библиотека на територији Србије чинило је 334 библиотека.¹⁷³ Број специјалних библиотека у Републици Србији константно је растао и достигао врхунац 1983. године, када их је регистровано укупно 535.¹⁷⁴ Повољније услове за оснивање и рад специјалних библиотека, укључујући и оне у индустрији, обезбедио је *Закон о библиотекама* из 1960. године.¹⁷⁵

Табела 4: Број специјалних библиотека у Републици Србији до 1952. године

Врста библиотеке	По годинама оснивања					Библиотеке типа		Укупно
	пре 1919	1919-1940	1941-1944	1945-1951	1952	отвореног	затвореног	
Укупно	44	57	1	132	10	37	207	244
Специјалне научне	39	54	1	128	9	32	199	231
Опште научне	5	3	-	4	1	5	8	13

(Извор: СГ, 1952)¹⁷⁶

Специјално библиотекарство је имало важно место у пројекцијама ширег друштвеног и привредног развоја Србије. У том смислу развој библиотекарства је требало да омогући:

- 1) *да се за области производње, а онда и за привреду у целини, конституишу и поставе основе одговарајућег система информација;*
- 2) *да набавна политика библиотека буде тако усмерена да омогући да се побољша структура њихових књижних фондова, пре свега делима из области хемијске гране привреде, електронике, пољопривреде, туризма;*

¹⁷¹Mirko Drmanac, „Економска евалуација пословања специјалних библиотека: приступи и методолошки оквири“, *Ћиталиште* 22, изд. 42 (2023.): 15, https://www.citaliste.rs/casopis/br42/drmanac_mirko_l.html.

¹⁷² Stanković, „Uloga i značaj osnivanja Zajednice specijalnih biblioteka Srbije“: 146.

¹⁷³Stanković, „Uloga i značaj osnivanja Zajednice specijalnih biblioteka Srbije“: 146.

¹⁷⁴Drmanac, „Економска евалуација пословања специјалних библиотека: приступи и методолошки оквири“: 15.

¹⁷⁵„Закон о библиотекама“, *Службени гласник СР Србије* број 48 (1960).

¹⁷⁶*Statistički godišnjak N.R. Srbije : 1952 : god. 4* (Beograd: Zavod za statistiku i evidenciju NR Srbije, 1953), 222, <https://publikacije.stat.gov.rs/G1953/Pdf/G19532001.pdf>.

3) да библиотеке својом политиком и развијањем одговарајућих облика образовне делатности допринесу остваривању принципа перманентног образовања радника у реализовању система учења уз рад.¹⁷⁷

Ипак, на основу истраживања „Обим и структура библиотечке делатности у СР Србији ван територија САП”, које је извршено 1982, закључено је да је мрежа специјалних библиотека недовољно развијена. Од тада активних 26.000 радних организација, од чега 8.000 у материјалној производњи, постојале су само 293 специјалне библиотеке.¹⁷⁸ Међутим, рад специјалних библиотека у радним организацијама Југославије, посебно оних у индустрији, био је суочен са више изазова. Њихова улога је двојако схваћена. Библиотеке у радним организацијама су више представљале места радничког стандарда и задовољавања културно-образовних потреба, а мање информативни сервис усмерен на задовољавање потреба производње и усавршавања производног процеса. Оне су у систему биле информациони, али истовремено и идеолошки пунктови. О односу сектора културе (у оквиру кога су се налазиле библиотеке) и привреде, Љубодраг Димић износи следеће мишљење:

За Партију је брза економска обнова значила бржу стабилизацију политичког система. Истовремено, обнова привреде није се могла замислити без општег народног напретка, који је обухватао и културни живот. Формирање и спровођење културне политике није био, од остале обнове, одвојен и засебан процес. Она је, као оживљавање културног и просветног живота, била саставни део промена које су настале у друштвеном животу и део партијског програма социјалистичког преображаја друштва.¹⁷⁹

Библиотеке у привреди нису биле изузетак. По правилу су морале набављати политичку, а у неким случајевима оштеобразовну литературу. Пример је специјална „Заставина” библиотека из Крагујевца. На захтев корисника, од 1973. у набавку је укључена и лектира за основну и средњу школу, а *Правилником о библиотечко-информативној делатности*, усвојеном 1982. године на седници оснивача, прецизиран је начин набавке књига у следећем односу:

- стручна и научна литература – 70%;
- белетристика – 20%;
- марксистичко-социјалистичка литература – 10%;

¹⁷⁷„Polazne osnove projekcije razvoja bibliotekarstva u SR Srbiji za period 1971-1975. godine“, *Zajednica biblioteka* 1, izd. 3 (1970.): 46.

¹⁷⁸Vladimir Jokanović, „Mreža biblioteka“, *Zajednica biblioteka* 13, izd. 1/4 (1985.): 28.

¹⁷⁹Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945-1952*, 19.

- страни и домаћи часописи – 100 наслова.¹⁸⁰

За истраживања која је држава препознала као друштвено значајна, одређени су специјализовани институти. Тиме је системски развој производа у самој производњи био дестимулисан и веома ограничен. Мада није постојала планска економија по узору на друге социјалистичке државе у Европи, није постојало ни потпуно слободно тржиште које би мотивисало осмишљавање нових производа. Недостатак праве конкуренције међу произвођачима није стимулисао иновативност и развој производа опште потрошње у самој производњи. Податак да је у специјалној библиотеци фабрике „Застава” у Крагујевцу, која је била једна од највећих индустријских библиотека у Србији, набављана школска и политичка литература, доводи у питање ефективност набавке и коришћења фонда. У условима постојања политичких ограничења, специјалне библиотеке нису могле достићи значај који су имале у западним економијама, посебно у САД или Немачкој.

3.2.2 Систем матичних библиотека

Наука и култура су већ од прве половине 19. века представљале најзначајније поље зближавања јужнословенских народа. У том погледу, симболе културног јединства представљали су град Дубровник, Југословенска академија знаности и уметности, као и представници интелектуалне елите попут Вука Стефановића Караџића (1787–1864), Јернеја Копитара (1780–1844), Петра II Петровића Његоша (1813–1851) или Јосипа Јураја Штросмајера (1815–1905). Највиши домет тих стремљења била је организација Прве југословенске уметничке изложбе, отворене у септембру 1904. године у Београду, која је манифестовала јединство српског, хрватског, словеначког и бугарског културног простора.

Међутим, остварење тежњи политичког уједињења није уједно значило остварење идеала културног јединства на институционалном и државном нивоу. Након завршетка Првог светског рата и стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, по питању интеграција централних установа културе и науке готово ништа није учињено. У том периоду дужност централне државне библиотеке незванично је вршила Народна библиотека Србије. У документу који се чува у Архиву Југославије под инвентарним бројем АЈ/66-339-579, помиње

¹⁸⁰Tatjana Janković, „Zastavina biblioteka - specijalna biblioteka u promenljivom okruženju“, *Bibliotekar* 59, izd. 1 (2017.): 91, <https://bds.rs/wp-content/uploads/2017/11/Bibliotekar-1-2017-6.pdf>.

се предлог из 1933. године „да се размисли о стварању једне јединствене југословенске библиотеке, која би служила културној интегралности југословенског народа”.¹⁸¹

Након Другог светског рата учињени су конкретнији кораци да се установи Државна централна библиотека ДФЈ (ФНРЈ). Међутим, њен рад је од почетка био суочен са отпорима, да би након само неколико година постојања, од 1945. до 1950, била стављена у „стање мировања“ и практично ће, после поновног формирања Министарства просвете, постати библиотека тог министарства.¹⁸² У чл. 2, ст. 2 *Уредбе о Државној централној библиотеци Демократске Федеративне Југославије*, као битан задатак Државне централне библиотеке одређено је „да помаже унапређивање библиотека и библиотекарства у нашој земљи”.¹⁸³ Након неуспелог покушаја реализације пројекта јединствене централне савезне југословенске библиотеке, дужност централне библиотечке установе у Србији наставила је да врши Народна библиотека Србије.

Управник Народне библиотеке Србије, академик Јован Н. Томић (1869–1903) већ почетком 20. века предлагао је да се „руковаоци библиотека науче правилном раду у Народној библиотеци Србије”.¹⁸⁴ Тиме је у српском библиотекарству поставио темељ система матичних библиотека. Библиотекари Народне библиотеке Србије већ од 1948. врше стручне обуке, а од 19. јануара 1953. одлуком Савета за просвету, науку и културу НР Србије оснива се, при Народној библиотеци Србије, посебан Библиотечки центар са задатком „да се бави стручним уређењем популарних књижница у НР Србији”.¹⁸⁵ Центар је успео да формира прву мрежу у коју су укључене 1753 библиотеке на територији Србије, одржавао стручне семинаре, покренуо часопис *Књижничар* и иницирао доношење закона о библиотекама. И поред успеха, Библиотечки центар је крајем 1955. из материјалних разлога обуставио рад.¹⁸⁶ Ипак, обновљен је 1. јануара 1958 и био основа формирања Одељења за унапређење библиотечке делатности (Матична служба), које од тада константно ради на подизању квалитета рада библиотечких установа у Србији.

¹⁸¹Bojan Đorđević, „Državna centralna biblioteka Jugoslavije: jedan neuspeo poduhvat“, *Bibliotekar* 59, izd. 2 (2017.): 92, <https://bds.rs/wp-content/uploads/2018/01/bibliotekar-2-2017-6.pdf>.

¹⁸²Đorđević: 99.

¹⁸³ Уредба о Државној централној библиотеци Демократске Федеративне Југославије. *Службени гласник ДФЈ*, бр. 52 (1945).

¹⁸⁴Miraš Kićović, *Istorija Narodne biblioteke u Beogradu* (Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1960), 115.

¹⁸⁵Kićović, 240.

¹⁸⁶Kićović, 242.

Правно нормирање матичних функција започето је доношењем *Закона о библиотекама* из 1960. који у чл. 9 утврђује матичне функције у библиотечкој делатности.¹⁸⁷ У чл. 36 прописано је да „стручне послове у вези са организовањем и унапређењем библиотечке службе врши за подручје сваке политичко-територијалне јединице одређена јавна библиотека као матична библиотека”.¹⁸⁸ Према чл. 38 Закона из 1960. одређено је да матичне библиотеке, као основне задатке:

- проучавају стање, потребе и услове развитка мреже библиотека на свом подручју, као и питања организације и унапређења рада библиотека и дају о томе предлоге и мишљења надлежном републичком, покрајинском, обласном, среском, односно општинском савету за културу;
- усклађују рад матичних библиотека на свом подручју и пружају им стручну помоћ у раду;
- старају се о стручном усавршавању библиотечких кадрова;
- воде евиденцију о библиотекама и врше друге стручне послове у области библиотечке службе за потребе одговарајућих државних органа.¹⁸⁹

Посебно битно је што је у чл. 38 *Закона* предвиђена дужност општинских матичних библиотека да помажу оснивање и организовање нових библиотека, указују стручну помоћ и врше стручни надзор над њиховим радом.¹⁹⁰ Према чл. 37 *Закона* Народна библиотека Србије одређена је као централна матична библиотека на територији Народне републике Србије.¹⁹¹

Законски оквир на основу кога се остварују матичне функције у библиотечко-информационом систему Републике Србије потврђен је и проширен *Законом о библиотекама* из 1965¹⁹², *Законом о библиотечкој делатности* из 1977¹⁹³, као и *Законом о библиотечкој делатности* из 1994.¹⁹⁴ Важећи *Закон о библиотечко-информационој делатности* у чл. 22, ст. 1 одређује: „ради трајног и систематског рада на развоју и унапређивању библиотечко-

¹⁸⁷Dragan Varać, *Pravo o bibliotekarstvu u Srbiji* (Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1994), 182.

¹⁸⁸Varać, 173.

¹⁸⁹Varać.

¹⁹⁰Varać.

¹⁹¹Varać.

¹⁹²„Закон о библиотекама“, *Службени гласник СР Србије* број 15(1965).

¹⁹³„Закон о библиотечкој делатности“, *Службени гласник СР Србије* број 47(1977).

¹⁹⁴„Закон о библиотечкој делатности“, *Службени гласник СР Србије* број 34(1994).

информационе делатности у Републици Србији установљавају се матичне функције појединих библиотека, које обављају те послове на одређеној територији, на научном или на уметничком подручју, или за одређене типове библиотека, као поверени посао”.¹⁹⁵

Према чл. 22 *Закон о библиотечко-информационој делатности*, уз Народну библиотеку Србије која врши матичне функције за све библиотеке на подручју Републике Србије, Библиотека Матице српске врши матичне функције за све библиотеке на територији АП Војводине.¹⁹⁶ Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” обавља матичне функције за универзитетске библиотеке, високошколске библиотеке и библиотеке научно-истраживачких института и установа на подручју Централне Србије.¹⁹⁷ Обављање матичних функција на територији Републике Србије за јавне библиотеке, школске библиотеке, специјалне библиотеке, као и информационе центре при другим установама, организацијама и удружењима, детаљније је регулисано *Решењем о одређивању библиотека које обављају матичне функције у библиотечко-информационој делатности* и поверено општинским јавним библиотекама у седиштима округа.¹⁹⁸

Дужност Народне библиотеке Србије је вођење Централног регистра библиотека Србије, а Библиотеке Матице српске, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” и јавних матичних библиотека да на подручју своје матичности воде регистар у који се уписују библиотеке и организационе јединице других организација које обављају библиотечку делатност.¹⁹⁹ Матичне библиотеке такође формирају и одржавају аутоматизовану базу података Мрежа библиотека Србије (МБС база). Изузетно важна активност система матичних библиотека је вршење надзора над стручним радом библиотека према *Упутству о вршењу надзора над стручним радом у библиотекама*.²⁰⁰

¹⁹⁵ „Закон о библиотечко-информационој делатности“, члан 22, став 2.

¹⁹⁶ „Закон о библиотечко-информационој делатности“, члан 22.

¹⁹⁷ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Решење о одређивању библиотека које обављају матичне функције у библиотечко-информационој делатности“, *Службени гласник РС* број 122 (2012), преузето 20. 4. 2024, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/resenje/2012/122/5>.

¹⁹⁸ „Решење о одређивању библиотека које обављају матичне функције у библиотечко-информационој делатности“.

¹⁹⁹ Министарство културе Републике Србије, „Правилник о садржини и начину вођења регистра библиотека“, *Службени гласник РС* број 63 (1994), члан 5, преузето 12. 12. 2023, http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2003_03/t03_0084.htm.

²⁰⁰ Народна библиотека Србије, „Упутство о начину вршења надзора над стручним радом у библиотекама“, *Службени гласник РС* број 7 (2013), преузето 20.04.2024, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/drugidrzavniorganiorganizacije/uputstvo/2013/7/1>.

Стручни надзор над радом библиотека обухвата: услове за обављање делатности библиотеке (простор, библиотечка опрема, техничка опрема и телекомуникациона и рачунарска опрема), ресурсе за рад библиотеке (библиотечко-информациони стручњаци и колекције библиотечко-информационе грађе и извора), стручни рад на набавци, обради, смештају и заштити, коришћењу, евиденцији, ревизији и отпису библиотечко-информационе грађе и извора, вођењу статистике, популаризацији књиге и читања, издавању публикација, стручном усавршавању и континуираном образовању особља и обављању других стручних послова у библиотеци.²⁰¹

Систем матичних библиотека уз функције које обавља представља структуру и функционално јединство библиотечко-информационог система Републике Србије.

3.2.3 Специјалне индустријске библиотеке у периоду транзиције

Друштвена и привредна криза која је наступила 90-тих година посебно је погодила специјалне библиотеке у привреди. У односу на остале категорије специјалних библиотека, стручне библиотеке у саставу предузећа нашле су се у најнеповољнијем положају. Рационализација и смањење трошкова најпре су се осетили у набавној политици специјалних библиотека предузећа у друштвеној својини, које су почеле да нестају. Након доношења *Закона о приватизацији* 2001. године, највећи број предузећа у друштвеном власништву је приватизован. Друштвена својина као облик својине је 2006. избачена из Устава Републике Србије, што је само убрзало процес нестајања библиотека у привредним организацијама.

Приметно је да нови власници нису показали никакво разумевање за потребу постојања специјалних библиотека у привреди и да су оне у врло кратком периоду (од једне до три године) по преузимању угашене. Према мишљењу Драгане Милуновић „већ 2003. године није било могуће прецизно утврдити број специјалних библиотека, мада их је у Регистру библиотека било уписано 228, што је чинило 10,5% укупног броја библиотека у Републици Србији“.²⁰² На основу анализе података Одељења за матичне послове, образовање, истраживање и развој библиотечко-информационог система до 2009. године, „може се закључити да специјалне библиотеке, пре свега, карактерише неједнак степен развоја у скоро свим сегментима пословања”.²⁰³

²⁰¹„Упутство о начину вршења надзора над стручним радом у библиотекама“.

²⁰²Dragana Milunović, „Specijalne biblioteke u Republici Srbiji: stanje u 2003. godini i prioriteti razvoja sa predlogom mera za unapređenje rada“, *Infoteka* 6, izd. 3 (2005.): 211, <http://eprints.rclis.org/11805/1/5.pdf>.

²⁰³Mitrić, „Specijalne biblioteke u Srbiji: kategorizacija i analiza“: 36.

Та тенденција је посебно била изражена уколико је домаћу фирму преузела страна компанија. Примери су пружамање „Север холдинга,, од АТБ Аустрија и А-Tech Industries AG, Прокупачког ФИАЗ-а од Leoni Wiring Systems Southeast, Хемијске индустрије „Мерима” из Лесковца од Хенкела, „Застава аутомобила” АД од FIAT-а и концерна САРТИД 1913 од америчког US Steel-а, као великих производних субјеката. Након преузимања судбина специјалних индустријских библиотека које су биле регистроване у Централном регистру библиотека Србије постала је неизвесна.

Детаљним прегледом документације Централног регистра примећује се да су неки фондови угашених индустријских библиотека великог обима, посебно фонд некада репрезентативне библиотеке фабрике „Први мај” из Пирота (20.694 монографске и 2.066 наслова серијских публикација)²⁰⁴ или библиотеке „Застава аутомобила” из Крагујевца (24.484 монографске публикације, 50 наслова серијских и 1.623 примерка остале грађе)²⁰⁵. У неким случајевима фирме које су биле у стечају и поред жеље да задрже специјалну библиотеку нису имале услове. На скупштини акционара предузећа БИГЗ 1831 АД 6. априла 2015. одлучено је да се цео фонд од преко 10.000 књига уступи Библиотеци града Београда. Као разлог је наведена чињеница да је у предузећу остало запослено само 14 радника који раде у трошној згради, и да за тај фонд нема више ни корисника, ни услова за чување.²⁰⁶

О небризи и маргинализацији специјалних привредних библиотека у радним организацијама сведочи и случај две библиотеке лозничке „Вискозе”. Компанија „Вискоза” је имала две библиотеке, ИНДОК и белетристичку, са укупним фондом од преко 10.000 књига. У извештају Библиотеке Вуковог завичаја матичној служби Библиотеке Шабачке од 24. марта 2011. године стоји: „Библиотека белетристике је била у просторији која је обијена и књиге су покрадене или уништене. Стручна библиотека је такође у лошем стању и недостаје око половина грађе”.²⁰⁷

Већина специјалних библиотека је нестала након брзо извршене приватизације. Пример је предузеће „Рекорд” из Раковице. Преузимање фирме се десило тако великом брзином да

²⁰⁴Уписни лист у Регистар библиотека Србије Индустрија одеће „Први мај“ дд / библиотека, делов бр. 22/10-119 од 21. 3. 1997.

²⁰⁵ Уписни лист у Регистар библиотека Србије Специјалне библиотеке „Застава“ д.д. Крагујевац бр. 291/1-96 од 27. 02. 1996.

²⁰⁶Допис Библиотеке града Београда Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 2885 (18. 06. 2015).

²⁰⁷Допис Библиотеке Шабачке Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 138-2 (20. 05. 2011).

служба матичне библиотеке није могла да реагује и спаси фонд књига и докумената. За немогућност матичних служби да врше надзор и заштиту фабричких библиотека пример је Фабрика „Цер” Чачак. Некада позната и успешна фирма у југословенским оквирима, била је погођена ефектима међународних санкција 90-тих година. Током бомбардовања 1999. године, услед близине касарне Војске СРЈ претрпела је директна оштећења. Ефекти економске кризе 2008. године довели су до коначног смањења обима производње и затварања погона фабрике. Предузеће Фабрика „Цер” је приватизовано 2015. године и изгубило је статус правног лица, а имовина је припала приватној фирми „Словас” из Чачка. Фабрика „Цер” је у свом саставу имала изузетну стручну библиотеку, која је, према подацима Централног Регистра библиотека, у тренутку регистрације имала 5.694 монографије, 146 наслова часописа и 300 примерака остале грађе, као и пратеће лисне каталоге. У извештају Градске библиотеке у Чачку Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС од 28. марта 2017. године наведено је: „Матична служба је пратила наведене промене и сарађивала са руководством фирме, како би се одржао рад библиотеке. Међутим, од момента потпуне приватизације сарадња није била могућа. Власник предузећа (Словас) није био заинтересован за наставак рада библиотеке ни за било какав вид комуникације, [...] па је сада једино могућа констатација престанка рада поменуте специјалне библиотеке”.²⁰⁸

Слична ситуација забележена је и у Нишу, где и поред свих напора Матичне службе Народне библиотеке „Стеван Сремац” нови власници фирми „Нитекс” и „МИН Ходинг” нису показали интересовање да задрже специјалне библиотеке као организационе јединице. Међутим, док је уз велико инсистирање фонд специјалне библиотеке „Нитекса” преузет, фонд библиотеке „МИН”-а је уништен.²⁰⁹ US Steel Serbia је 2003. године преузео производни комплекс САРТИД 1913 и одмах обавестио Матичну библиотеку Смедерево да намерава да угаси изузетно велику специјалну библиотеку која је радила у сектору Центар НСПИ САРТИД. У фонду те специјалне библиотеке се налазило чак 5.530 књига, 63 наслова периодичних публикација и 446 примерака разних докумената (пројекти, патенти, стандарди и извештаји). Фонд и инвентар су преузеле Народна библиототека Србије, Народна библиотека Смедерево и Техничка школа Смедерево. Ова специјална библиотека је била у самом врху према квалификационој структури и броју запослених, којих је 1995. године било осам (пет са високом, један са вишом, два са средњом стручном спремом). По гашењу ове организационе

²⁰⁸Извештај Матичне службе Градске библиотеке у Чачку упућен Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 270(28. 03. 2017).

²⁰⁹Извештај Матичне службе Народне библиотеке у Нишу упућен Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС (21.12.2011).

јединице, они су распоређени на друга радна места. Међутим, у Прокупљу, од три специјалне привредне библиотеке након стечаја фирми није остала активна ниједна, нити је спасен фонд.

О величини фондова неких библиотека које послују у саставу привредних предузећа сликовито говори примет изузетно велике библиотеке НИП Компаније „Борба” АД. Та библиотека, која се у Централном регистру библиотека Србије и МБС бази води као библиотека општег типа у предузећу, у тренутку уписа у Регистар 2003. године бројала је преко 39.850 монографија, уз 3.000 наслова периодике, осталу библиотечку грађу и посебне збирке (стара и река књига).²¹⁰ Библиотека располаже простором од 150м² са пратећом читаоницом од 20 места. У оквиру ове библиотеке налази се и посебан легат. О којој се величини фонда ради, довољно је рећи да „Борбина” специјална библиотека по броју књига може да се мери са јавном библиотеком друге категорије која пружа информационе услуге за подручје до 20.000 становника.²¹¹

Ипак, разумевање последица друштвених околности које су довеле до нестанка специјалних индустријских библиотека може се видети на примеру крагујевачке фабрике „Застава аутомобили д.о.о.”. Специјална библиотека је основана почетком 60-тих година у оквиру *Института за истраживање и развој зарад стручног и научног усавршавања запослених*.²¹² У тренутку уписа у Централни регистар библиотека Србије, „Заставина” библиотека је располагала са 24.484 књиге, 50 наслова периодике и 1.623 примерка остале библиотечке грађе.²¹³ Библиотека је имала девет запослених и пет просторија укупне квадратуре од 187,8 м² у оквиру којих је постојала и читаоница са 10 места. Међутим, 2008. је кроз програм приватизације који је спровођен у Србији, Фијат (итал. *Fabbrica Italiana Automobili di Torino – FIAT*) купио већински удео компаније „Застава” и преименовао је у „FIAT аутомобили Србија д.о.о.”. Фијат је уложио значајна средства у модернизацију фабрике аутомобила у Крагујевцу, али њома није била обухваћена и специјална библиотека. Пошто Фијат већ има истраживачко-развојни центар у Торину, а било је одређено да „Заставина” фабрика само склапа Фијатове моделе, компанија није била заинтересована да улаже додатна средства у погледу развоја производа.

²¹⁰Уписни лист Библиотеке ЗП „Борба” у Регистар библиотека Србије бр. СП – 4588/12-1 од 19. 10. 2003.

²¹¹ „Правилник о националним стандардима за обављање библиотечко-информационе делатности”, *Службени гласник РС* број 39 (2013).

²¹²Mirko Milojković, ur., *Od topa do automobila: 1853-1973* (Kragujevac: Zavodi „Crvena Zastava”, 1973), 78.

²¹³Уписни лист у Регистар библиотека Србије Специјалне библиотеке – Застава д.д. Крагујевац бр. 12170-7 од 27. 02. 1996.

Без обзира на традицију од пола века, Фијат је средином 2011. угасио „Заставину” специјалну библиотеку. Број запослених је постепено редукован, а Фијат је оставио само седам дана да се 209 м² које заузима специјална библиотека потпуно испразни.²¹⁴ Тек на основу јавног апела, стручни део фонда „Заставине” библиотеке (преко 1500 библиотечких јединица) припојен је библиотеци Машинског факултета у Крагујевцу, а белетристички део фонда (према ревизији из 2001, у обиму од 9.500 књига) постао је библиотечки огранак у градском насељу Станово.²¹⁵ Према допису Матичног одељења Народне библиотеке „Вук Караџић” из Крагујевца Одељењу за развој библиотечког система Народне библиотеке Србије, констатован је престанак рада „Заставине” библиотеке и затражено њено брисање из Централног регистра библиотека Србије.²¹⁶

Феномен постепеног нестајања специјалних библиотека показује убрзање у последњој деценији, када је број специјалних библиотека у укупном броју библиотека у Републици Србији пао са 9,8% (2011)²¹⁷ на историјски минимум од 5,9% (2021).^{218,219} У процесу транзиције је посебно положај специјалних библиотека у индустрији доведен у питање. Овај проблем није прошао незапажено. Промена система власничких односа продубила је проблеме са којима су се ове библиотеке суочавале годинама уназад, при чему је одређен број и угашен.²²⁰ У циљу побољшања положаја и статуса ових библиотека, 2010. године су усвојене *Смернице за специјалне библиотеке* којима су прописани минимални услови за обављање делатности специјалних библиотека у Републици Србији.²²¹

3.3 Научно-истраживачки и иновациони систем Републике Србије

Мада су иновације и менаџмент знања кроз целу људску историју представљали одлучујући фактор друштвеног и привредног развоја, тек у неокласичној економској теорији

²¹⁴Janković, „Zastavina biblioteka - specijalna biblioteka u promenljivom okruženju“: 93.

²¹⁵Janković.

²¹⁶Допис Матичног одељења Народне библиотеке „Вук Караџић” упућен Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 417 од 9. 08. 2011.

²¹⁷*Статистички годишњак Републике Србије : 2012* (Београд: Републички завод за статистику, 2012), 345.

²¹⁸*Статистички годишњак Републике Србије : 2021* (Београд: Републички завод за статистику, 2021), 383.

²¹⁹Drmanac, „Ekonomska evaluacija poslovanja specijalnih biblioteka: pristupi i metodološki okviri“: 16.

²²⁰Milunović, „Smernice za specijalne biblioteke: domaća praksa i međunarodni kontekst“: 182.

²²¹„Smernice za specijalne biblioteke u Republici Srbiji“, *Bibliotekar* 52, izd. 1/4 (2010.): 219.

добијају централну улогу у објашњавању економског раста. Кроз тзв. Соловљев резидуал (Robert Merton Solow, 1924–2023), иновативност као фактор производње добија математички израз. Роберт Солов је у критици Харод-Домаровог модела (енг. Harrod–Domar model) претпоставио да се дугорочне економске процене не могу вршити на исти начин као и краткорочне.²²² Соловљев резидуал је мера економског раста бруто домаћег производа (БДП) који се не може објаснити повећањем количине рада или капитала који се користе у производњи и представља разлику између реалне вредности излаза и вредности која се предвиђа из регресионе анализе на основу улагања у капитал и рад. Обично се сматра мером техничког напретка или иновативности, а назива се још и укупан фактор продуктивности (енг. total factor productivity, TFP).

Према неким истраживањима, 80 до 95% повећања БДП-а у развијеним државама је производ машина и технологија заснованих на употреби нових сазнања.²²³ Концепт националног система иновација наглашава да су токови технологије и информација међу људима, предузећима и институцијама кључни за иновативни процес.²²⁴ Мада значај иновација у производњи није нова тема, у академском смислу концепт НИС-а је почео да се обликује 1980-их година, у радовима економиста Кристофера Фримена (Christopher Freeman, 1921–2010), Б. А. Лундвала (Bengt-Ake Lundvall), Ричарда Нелсона (Richard R. Nelson) и других.

Идејни концепт Националног иновационог система је испрва замислио и изнео немачко-амерички економиста и политички теоретичар Фридрих Лист (Georg Friedrich List, 1789–1846) у делу „Национални систем политичке економије” из 1841, а творац термина је Бенгт-Аке Лундвал.²²⁵ Суштина дефиниције националног иновационог система је да је он „скуп институција и организација, њихових односа и веза, токова знања и новца у одређеној земљи, који ствара и/или преноси и примењује ново знање са основним циљем економског развоја и/или унапређења квалитета живота“.²²⁶ Чарлс Едквист (Charles Edqvist),

²²²Robert M. Solow, „A Contribution to the Theory of Economic Growth“, *The Quarterly Journal of Economics* 70, no. 1 (18. April 1956.): 66, <https://doi.org/10.2307/1884513>.

²²³Yuri Doroshenko, Irina Somina, and Života Radosavljević, ‘National Innovation Systems: The Fundamental Approaches to Definition and Evaluation’, *International Journal of Economics and Law* 1, no. 2 (2011): 23, [https://web.archive.org/web/20230625161100/http://media3.novi.economicsandlaw.org/2017/07/Vol02/03.Doroshenko Y, Somina I, Radosavljevic Z - NATIONAL INNOVATION SYSTEMS.pdf](https://web.archive.org/web/20230625161100/http://media3.novi.economicsandlaw.org/2017/07/Vol02/03.Doroshenko%20Y,%20Somina%20I,%20Radosavljevic%20Z%20-%20NATIONAL%20INNOVATION%20SYSTEMS.pdf).

²²⁴OECD, ‘National Innovation Systems’ (Paris: OECD, 1997), 7, <https://www.oecd.org/mena/47563588.pdf>.

²²⁵Chris Freeman, ‘The “National System of Innovation” in Historical Perspective’, *Cambridge Journal of Economics* 19, no. 1 (25 April 1995): 5, <http://www.jstor.org/stable/23599563>.

²²⁶Kutlača i Semenčenko, *Nacionalni inovacioni sistem u Srbiji: prošlost, sadašnjost, budućnost*, 4.

функционално дефинишући системе иновација у свеобухватном смислу, запажа да се неки фактори (детерминанте) виде као важнији од других у специфичним верзијама системског иновационог приступа.²²⁷ У том смислу, Лундвал тврди да су „структура производње и институционална поставка две најважније димензије”, које „заједно дефинишу систем иновација”.²²⁸

Национални иновациони систем представља мрежу институција, организација, привредног сектора и академске заједнице. Централна карактеристика ове концепције је интеграција која укључује пренос знања и технологија из академске сфере у привреду, обуку кадрова, као и формирање ефикасних механизма за претварање идеја у успешне производе и услуге. У националном иновационом систему, улога државе је да посебним стратегијама и политикама подстакне и организује иновативну активност. То може укључити инвестиције у образовање, финансирање истраживања, стварање подстицајних програма за привлачење инвестиција, као и стварање привлачног правног и пословног оквира. Привредни сектор има кључну улогу у комерцијализацији иновација, улагањем у истраживање и развој, развојем нових производа и услуга, као и у проналажењу нових тржишта и пословних модела. Академска заједница, као извор научног и техничког знања, обавезна је да омогући пренос и примену својих открића у реалном свету. Ово укључује сарадњу са привредом и владом, обуку студената за примену стечених знања и стимулисање истраживачког рада који има практичну примену.

Сасвим јасан приступ имплементацији систематизованих начела теорије националног иновационог система примећује се у пројекту *Стратегија технолошког развоја Југославије до почетка 21. века*, који је 1989. године реализовао конзорцијум југословенских научно-истраживачких института и у коме је водећу улогу имало Одељење за операциона истраживања и Центар за истраживање развоја науке и технологије Института „Михајло Пупин” из Београда. Наставак процеса истраживања и примене теорије националног иновационог система у Републици Србији одвијао се 90-тих година под руководством др Властимира Матејића и др Ђура Кутлаче, али у неповољним околностима. Центар за истраживање развоја науке и технологије (ЦИРНТ) Института „Михајло Пупин” из Београда био је прво упориште примене НИС у истраживању иновационих активности у сектору

²²⁷Charles Edquist, *Systems of Innovation : Technologies, Institutions and Organizations* (London, New York: Routledge, 2005), 15,
https://www.researchgate.net/publication/228315614_Systems_of_Innovation_Technologies_Institutions_and_Organizations.

²²⁸Bengt-Åke Lundvall, ed., *National Systems of Innovation* (London, New York: Anthem Press, 2010), 11,
<http://www.jstor.org/stable/j.ctt1gxp7cs>.

предузећа, као и трансфера и дифузије ИР резултата у српској привреди.²²⁹ Мада је 2023. Србија према индексу иновативности земља у развоју са учинком од 63,2% просека ЕУ, перформансе су изнад просека и разлика у учинку земље у односу на ЕУ постаје све мања.²³⁰

Национални иновациони систем представља интегративни оквир који омогућава сарадњу између различитих актера, са циљем стварања услова за стални технолошки, економски и друштвени напредак. Ова синергија између државе, привреде и академске заједнице кључна је за стварање иновативног и конкурентног националног екосистема. Пионирски пројекат повезивања библиотечко-информационог и националног иновационог система у Југославији представљао је Систем научно-техничких информација Југославије, познатији по скраћеници СНТИЈ.

3.3.1 Систем научно-техничких информација Југославије (СНТИЈ)

Као зачетак примене концепта националног иновационог система на простору социјалистичке Југославије може се посматрати Систем научно-техничких информација Југославије. Он је у југословенским оквирима настао под директним утицајем процеса информатизације и аутоматизације информационог пословања, који је започет у западним земљама под утицајем Хладног рата. Након шока изазваног лансирањем „Спутњика“, у САД је прихваћено мишљење да је један од најзначајних разлога заостајања за СССР-ом у сателитској технологији неразвијеност система научно-техничких информација. Закључено је да је важности „информационе базе за технолошку креативност у приватном индустријском сектору дат низак приоритет од креатора државне политике”.²³¹ Од тада су федерална влада и приватне организације уложиле неколико милијарди долара да развију и управљају бољим технолошким информационим системом.²³² Миодраг Петровић наводи да, као што су САД са савезницима из НАТО развијали информациону инфраструктуру, једнако су на том послу радиле и земље СЕВ-а које обављају координацију преко Међународног центра научно-техничких информација у Москви.²³³ Погодну околност тог времена представљао је

²²⁹Kutlača and Semenchenko, *Nacionalni inovacioni sistem u Srbiji: prošlost, sadašnjost, budućnost*, 7.

²³⁰Hugo Hollanders, *European Innovation Scoreboard 2023* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023), 88, <https://doi.org/10.2777/119961>.

²³¹William T. Knox, 'Systems for Technological Information Transfer', *Science* 181, no. 4098 (1973): 415, <https://www.jstor.org/stable/1736264>.

²³²Knox.

²³³Miodrag Petrović, „Program razvoja sistema naučno-tehničkih informacija u SFRJ до 2000. godine sa planskim elementima до 1990. godine“, у *29. jugoslovenka konferencija ETAN-a*, 1985, 26. Према: Развитие науки и проблемы

динамичан развој рачунарске технологије. Све већим капацитетом меморије, брзином рада и падом цена умрежени рачунари могли су да се укључе у изградњу система научно-техничких информација.

Потреба за стварањем организоване документационе и информационе службе у Југославији појавила се већ током 50-тих година.²³⁴ Пошто је СФР Југославија била земља отворена утицајима са обе стране „гвоздене завесе” благовремено је схваћен значај трансфера знања и информација за друштвени и привредно-индустријски развој. Прве идеје о стварању умреженог система научно-технолошких информација биле су засноване на централизованом систему повезивања библиотечко-информационих центара.

*Остваривање Стратегије технолошког развоја незамисливо је без функционирања одговарајућег информацијског сектора који у организирани систем укључује податке/информације/знање у служби науке и технологије те трансфер резултата истраживачког рада у праксу.*²³⁵

Озбиљније решавање овог питања започело је са појавом пројекта UNISIST (енг. United Nations International Scientific Information System). Овај амбициозни међународни пројекат је покренут 1967. године са циљем да се уједине научне заједнице, побољша кооперација и размена знања као и да се смањи технолошки јаз између развијених држава и држава „трећег света“.²³⁶ УНЕСКО је овим програмом уз NATIS (National Information Systems), а потом GIP (General Information Programme), помогао да се у више држава изграде системи научних, технолошких, економских и других стручних информација као дела светског система информација.²³⁷ Конкретне акције су предузете на V (1973) и VI (1975) скупштини Савеза друштава библиотекара Југославије, када је одлучено да носилац изградње јединственог БИС-а буде Заједница југословенских националних библиотека.²³⁸

информацији: Сб. статей / Гл. ред. С. Р. Микунинский. СЭВ. Комитет по науч.-техн. сотрудничеству. – М. : Секретариат СЭВ, 1980.

²³⁴Dora Sečić, „Some development problems of library co-operation in the System of Scientific and Technological Information (SSTI) in Yugoslavia“, *Iatul Quarterly* 3, izd. 4 (1989.): 253, <https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1177&context=iatul>.

²³⁵Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, *Sistem naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije: studija izvodljivosti* (Beograd, 1988), 5.

²³⁶UNESCO, „Unisist: Study Report on the feasibility of a World Science Information System“ (Paris, 1971.), 13, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000064862>.

²³⁷Vladimir Jokanović, „Konceptija bibliotečko-informacionog sistema u SFRJ“, *Zajednica biblioteka* 14, izd. 1–4 (1986.): 8.

²³⁸Bogomila Živković, „Jedinstveni bibliotečko-informacioni sistem u Jugoslaviji“, *Bibliotekar* 32, izd. 1/6 (1980.): 68.

Савез заједница за науку Југославије (СЗНЈ) преко Комисије за систем научних информација покренуо је израду „Програма развоја система научних и технолошких информација у Југославији до 2000. године” у координацији са Институтом за информатику „Михајло Петровић Алас”, Винча.²³⁹ Учесће државе је донело финансијску подршку пројекту СНТИ за наредну фазу израде Студије изводљивости. Основни принцип којим је у Програму развоја решен однос БИС и СНТИЈ представља функционалност.²⁴⁰ Као институцијални елементи СНТИЈ препознате су следеће библиотеке:

- Специјалне,
- Високошколске,
- Универзитетске (у делу од интереса за СНТИЈ),
- Националне (у делу од интереса за СНТИЈ).

Као што се види, специјалне и високошколске библиотеке по својој делатности имају најважнија места у СНТИЈ. Уз ИНДОК (службе, центре, јединице) њихов развој се посматра у оквиру изградње сложенијих организационих облика. Интересантно је да ИНДОК центри имају посебно место у оквиру СНТИЈ, мада постоје примери ИНДОК-а као дела специјалне библиотеке, специјалне библиотеке као дела ИНДОК-а, а некад сам ИНДОК представља специјалну библиотеку. Укупан број библиотека који је 1988. године пословао у области индустрије и рударства СФР Југославије био је 196, односно 14,89% укупног броја библиотека.²⁴¹ Према предложеној концепцији развоја специјалне библиотеке, ИНДОК центри и друге информацијске јединице се развијају у сарадњи са сродним јединицама.

Програм развоја система научних и технолошких информација у Југославији до 2000. са планским елементима до 1990. дао је велики значај специјалним библиотекама у привреди:

Библиотеке (ИНДОК центри) радних организација значајни су радни пунктови у инфраструктури система НТИ. Основне информације о њима са адресама, сакупили су реферални центри СР/САП и из тога публиковали „Водич кроз ИНДОК центре и специјалне библиотеке у СФРЈ”. Овим водичем је направљен значајан корак у повезивању инфраструктуре СНТИ у СФРЈ.²⁴²

²³⁹Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, *Sistem naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije: studija izvodljivosti*, 6.

²⁴⁰Savez inženjera i tehničara Jugoslavije.

²⁴¹Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, 75.

²⁴²Petrović, „Program razvoja sistema naučno-tehničkih informacija u SFRJ do 2000. godine sa planskim elementima do 1990. godine“, 24.

У програму СНТИ је јасно наглашено да је циљ система подизање ефикасности и ефективности научно-истраживачког рада, односно директна веза између улагања и економске користи. Међутим, већ од самог почетка стварања СНТИЈ, односно јединственог информационог система постао је очигледан проблем ингеренције у оквиру система који је означен као „централизована децентрализација”.²⁴³ Ова сликовита комбинација речи, мање говори о стварном устројству СНТИЈ, а више о федералним односима у Југославији уочи распада. У сваком случају, замисао централизовано-децентрализованог система насталог као производ политичких несугласица, представљао је неодржив и вероватно јединствен случај у свету.

Ђуро Кутлача према времену израде планских документата идентификује три периода у процесу изградње националне информационе инфраструктуре: *Концепт 1* СНТИ СФРЈ [СНТИ, 1988], *Концепт 2* СНТИ Савезне Републике Југославије [СНТИ, 1991] и *Концепт 3* СНТПИ Републике Србије [СНТИС, 1991]²⁴⁴ као територијално редефинисање.²⁴⁵ *Концепт 1* се заснивао на централизованом информационом систему, са једним хостом као централном тачком у организационом и функционалном смислу и специјализованим подсистемима са базама података из великог броја области науке и технологије.²⁴⁶ У СНТИ бивше СФРЈ физичке и логичке мреже су биле јединствене, односно физичка мрежа је одређивала садржај и функционисање логичке мреже.²⁴⁷

Након распада СФР Југославије, улогу СНТИЈ је преузео Систем научно-техничких информација Србије – СНТИС. Међутим, за разлику од СНТИЈ који је био постављен на ширу основу и у свом програму рада имао и публицистику и едукацију, СНТИС је сходно околностима највидљивији резултат показао у развоју технолошке, односно рачунарске мрежне инфраструктуре. Међутим, концепцијска и технолошка мрежа на којој се градио СНТИС битно се разликовала од СНТИЈ. Док је СНТИЈ био хомоген и централизован систем (предвиђени централни хост био је Рачунски центар Универзитета у Марибору), СНТИС је замишљен као хетероген и отворен за проширење различитим типовима локалних мрежа,

²⁴³Živković, „Jedinstveni bibliotečko-informacioni sistem u Jugoslaviji“: 69.

²⁴⁴Више о томе: Branislav Lazarević i ostali, *Konceptija razvoja Sistema naučnih i tehnoloških informacija u Republici Srbiji* (Beograd: Ministarstvo za nauku i tehnologiju Republike Srbije, 1991).

²⁴⁵Ђуро Кутлача, „SNTPI - Sistem naučnih, tehnoloških i poslovnih informacija Srbije - od koncepta do realnosti“, u *Naučnostručni skup SNTPI : Sistem naučnih, tehnoloških i poslovnih informacija u Srbiji, [Fruška Gora, 12-14. oktobar 2006.]*, ur. Ђуро Кутлача (Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2006), 8.

²⁴⁶Kutlača.

²⁴⁷Kutlača.

систем у ком информациони подсистеми (базе података и сервиси) немају унапред одређену улогу. Концептом из 1991. године предложен је развој следећих подсистема:

- 1) Библиотечки подсистем, део од значаја за СНТИ;
- 2) Специјализовани системи СНТИ;
- 3) Подсистеми за непосредну комуникацију и трансфер знања;
- 4) Подсистеми технолошко-пословних информација;
- 5) Подсистем за индустријализацију развоја софтвера;
- 6) Подсистем за управљање развојем СНТИ.²⁴⁸

Концепцијом развоја, СНТИС није ограничен унапред дефинисаном структуром, већ институције аутономно развијају своје информационе системе, повезују их са другим системима у логичке мреже на основу препознатих заједничких интереса (на пример, заједничких информационих фондова), на основу потреба за интензивном комуникацијом и трансфером знања, ради остваривања заједничких функција, узајамног проширивања ресурса, комерцијалних интереса, итд.²⁴⁹ У оквиру мреже СНТИС предвиђене су следеће логичке мреже:

- 1) Управљачка мрежа;
- 2) Библиотечка мрежа;
- 3) Мрежа специјализованих информационих система;
- 4) Мрежа технолошко-пословних информација.

Физичку структуру СНТИС чине „чворишта” телекомуникационог система, физичке карактеристике њиховог повезивања, функције, техничка опрема и сл.²⁵⁰ Логичку мрежу СНТИС-а представљају институције система, улоге и међусобни односи, корисници, припадајуће базе података, садржај база и сл.²⁵¹ Логичка структура библиотечке мреже је од наведених најпрепознатљивија и њени елементи су библиотеке и информациони системи, при чему је један део јавно доступан (енг. ОРАС – Online Public Access Catalog) а у оквиру другог се обављају локалне пословно-техничке библиотечке апликације.

²⁴⁸Kutlača, „SNTPI - Sistem naučnih, tehnoloških i poslovnih informacija Srbije - od koncepta do realnosti“, 10.

²⁴⁹Miroslav Bender i ostali, *Formiranje i pretraživanje baza podataka u sistemu naučnih tehnoloških informacija Srbije*, ur. Branislav Lazarević (Београд: Министарство за науку и технологију Републике Србије, 1996), 46.

²⁵⁰Bender i ostali, 47.

²⁵¹Bender i ostali.

3.3.3 Улога библиотека у Систему научно-техничких информација Југославије

У *Стратегији технолошког развоја Југославије до почетка 21. века* је препознат и јасно одређен значај библиотечко-информационог система у оквиру иновационе инфраструктуре СФР Југославије.²⁵² У *Стратегији* је јасно истакнуто да је стварање СНТИ „и његово повезивање са таквим системима у свету приоритетан задатак у развоју технолошке инфраструктуре у Југославији” и да је „нужно обезбедити све услове за његов развој и активно коришћење од стране привредних, истраживачких и образовних организација у Југославији”.²⁵³ Мада у *Стратегији* није изричито поменуто, веза СНТИ са привредним, истраживачким и образовним организацијама могла је бити остварена, у времену које је претходило појави интернета, само посредством специјалних библиотека и ИНДОК центара.

На основу почетне концепције стварања библиотечко-информационог система у СФРЈ из 1986. године, посебно је наглашено да је БИС основа и најважнији део система научних и техничких информација (СНТИ), па је полазна основа за сваки научно-истраживачки и научно-наставни рад у свим делатностима.²⁵⁴ Концепција предвиђа претварање библиотека у библиотечко-информационе центре (БИЦ), функционално и структурално повезане у међузависну и кооперативну мрежу у којој би поред библиотека били и ОУР-и материјалне производње, као и друштвене делатности у области васпитања, образовања и научно-истраживачким делатностима. Битан детаљ је да основу формирања БИС-а чини библиотечко-информациони систем општине чији је центар градска/општинска матична народна библиотека. Она је средишња и координативна тачка специјалних библиотека/ИНДОК центара у радним организацијама, месним заједницама, научно-истраживачким делатностима (СНТИ) и школама.²⁵⁵ Носиоци развоја БИС-а биле би националне библиотеке југословенских република.

Битан тренутак интеграције БИС и СНТИ десио се 1987. када је улога библиотека прихваћена као окосница реализације пројекта СНТИ.²⁵⁶ То се првенствено односило на стварање система узајамне каталогизације са једним централним каталогом и локалним

²⁵²Vlastimir Matejić, Đuro Kutlača i Dušica Semenčenko, ur., *Strategija tehnološkog razvoja Jugoslavije do početka XXI veka: naučnoistraživački projekt. Knj. 1, Završni izveštaj* (Beograd: Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, 1989), 65.

²⁵³Matejić, Kutlača, i Semenčenko, 67.

²⁵⁴Jokanović, „Konceptija bibliotečko-informacionog sistema u SFRJ”, 8.

²⁵⁵Jokanović, 9.

²⁵⁶Sečić, „Some development problems of library co-operation in the System of Scientific and Technological Information (SSTI) in Yugoslavia”, 255.

каталозима библиотека укључених у систем. То је у пракси значило да се свака библиографска јединица (књижна и некњижна грађа) библиографски и каталошки обрађује само на једном месту, након чега је запис доступан свим чланицама система. На седници Председништва Заједнице националних библиотека у СФРЈ усвојен је систем узајамне каталогизације као основа библиотечког-информационог система и Система научних и технолошких информација Југославије. На основу јавног конкурса Савезног комитета за науку и технологију, Рачунски центар Универзитета у Марибору (сло. Računalniški center Univerze v Mariboru – RCUM) 1988. године је изабран за генералног извођача изградње Система научних и технолошких информација Југославије.²⁵⁷ Прва верзија система узајамне каталогизације била је успостављена 1988. на програмској платформи ATLASS.

Према *Програму развоја система научних и технолошких информација у Југославији до 2000. са планским елементима до 1990.* СНТИЈ чине институције, организације и средства која подржавају проток, руковање и испоруку информација од стваралаца информација до њихових корисника, укључујући и прикупљање, обраду, преношење и презентовање информација.²⁵⁸ Концепт СНТИ је укључивао библиотеке (националне, универзитетске и високошколске), ИНДОК и рефералне центре радних организација, специјалне центре научних и технолошких информација, као и Југословенски библиографски институт (ЈУБИН).²⁵⁹

Оперативни рад СНТИ се заснивао на следећем принципу:

1. Корисник се директно или преко библиотеке обраћа „специјализованом центру” који у базама података садржи научне или техничко-технолошке информације које корисника интересују,
2. Специјализовани центри одговарају на упит индексираним и каталошки обрађеним информацијама које имају у бази као библиографски запис или апстракт селектованих радова и публикација,
3. Пошто корисник прегледа библиографске информације, потражује копије пуног текста од специјализованог центра или библиотеке (ИНДОК).²⁶⁰

²⁵⁷Тomaž Seljak, „Nije samo po sebi razumljivo da imamo COBISS i SICRIS”, *Organizacija znanja* 16, izd. 3 (2011.): 88, https://www.cobiss.si/oz/HTML/OZ_2011_3_final/28/index.html#zoom=z.

²⁵⁸Мaja Lamza-Maronić, „Prezentacija sistema naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije (SNTIJ)”, *Ekonomski vjesnik* 4, izd. 1 (1991.): 153, <https://hrcak.srce.hr/file/332485>.

²⁵⁹Petrović, „Program razvoja sistema naučno-tehničkih informacija u SFRJ do 2000. godine sa planskim elementima do 1990. godine”, 22.

²⁶⁰Petrović, 23.

Већ након прве фазе укључења библиотека Србије у СНТИЈ 1989. године било је омогућено онлајн претраживање више библиографских база података доступних на хосту у Марибору.²⁶¹ Прва етапа развоја СНТИЈ била је завршена крајем 1991. али већ средином 1992. услед избијања грађанског рата на простору Југославије престаје са радом систем узајамне каталогизације. Услед политичких и економских фактора који су задесили Републику Србију, међубиблиотечка позајмица научне литературе са иностранством опала је за 80%, а домаћа позајмица за око 60%.²⁶²

Већ почетком 90-тих година, са нестанком СФРЈ са политичке карте, СНТИЈ је поделио судбину државе у којој је настао. Развој БИС-а је настављен у новим, отежаним околностима. СНТИЈ је од 1992. године наследио СНТИС (Систем научно-технолошких информација Србије), а библотечко-информациони систем је остао његов инфраструктурни део.²⁶³ Међутим, рат није спречио ИЗУМ да систем за узајамну каталогизацију, започет у оквиру СНТИЈ, наставља да развија и промовише под именом COBISS (енгл. Co-operative Online Bibliographic System & Services — Кооперативни онлајн библиографски систем и сервиси). Обновом политичких односа држава насталих на простору бивше Југославије, започета је нова фаза увођења COBISS система, у који су до данас укључене 264 библиотеке у Србији. Најзначајније библиотеке у COBISS систему су националне институције Народна библиотека Србије (у којој је смештена Виртуелна библиотека Србије, односно ВБС – Центар за узајамну каталогизацију Републике Србије), Библиотека Матице српске у Новом Саду, као и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” у Београду.

Једна од последица државне дезинтеграције било је и умножавање софтверских библотечко-информационих система у Србији. Пошто је привремено прекинута сарадња у оквиру система који је одржавао ИЗУМ из Марибора, под покровитељством Министарства за науку и технологију Републике Србије и пројекта СНТИС покренут је софтверски систем за библотечко пословање БИСИС (Библиотечки информациони систем) који и данас користи 61 библиотека у Србији (јавне 33, високошколске 15, специјалне 11, једна школска). Највеће и најзначајније библиотеке у систему су: Библиотека града Београда, Градска библиотека у Новом Саду, Централна библиотека Универзитета у Новом Саду, библиотека Министарства иностраних послова и др.

²⁶¹Aleksandra Pavlović, *Snabdevanje naučnim dokumentima u Srbiji* (Beograd: Univerzitet, Univerzitetska biblioteka „SvetozarMarković“, 2012), 150.

²⁶²Pavlović, 151.

²⁶³SNTIS, *Plan razvoja bibliotečke mreže SNTIS* (Beograd, 1992), 5.

Од 2003. године актуелан је и каталожко-библиографски систем НИБИС (Нишки библиотечко-информациони систем) у који је укључен мањи број културних и образовних институција: Народна библиотека „Стеван Сремац” Ниш, Библиотека Светог манастира Хиландара, Библиотека Музеја „Никола Тесла”, Завод за заштиту природе Србије, Библиотека Факултета информаних технологија, Природњачки музеј Београд, Педагошки музеј Београд, Музеј науке и технике Београд и Музеј афричке уметности Београд, и др.²⁶⁴

Рад српских библиотека од 1992. до 2001. године може се окарактерисати повлачењем у сопствена локална окружења, што је довело до суочавања с многим проблемима који су настали због убрзаног развоја модерних технологија и информатичког друштва уопште с једне стране, а последица друштвеног и економског назадовања, ратова и санкција међународне заједнице с друге стране.²⁶⁵ Ипак, након демократских промена, најзначајнији успех српског библиотекарства и велики допринос националном иновационом систему представља формирање Конзорцијума библиотека Србије за обједињену набавку (КоБСОН) 2001. године, који и данас представља примарни систем набавке научних информација.

²⁶⁴Aleksandra Adžić, „Bibliotečko-informacioni sistem NIBIS – deset godina u službi bibliotekara“, *Infoteka* 14, izd. 2 (2013.): 66, https://infoteka.bg.ac.rs/pdf/Srp/2013-2/INFOTHECA_XIV_2_2013_64-66.pdf.

²⁶⁵Vesna Stevanović, „Automatizacija u bibliotekama u Srbiji“, *Beležnica* 7, izd. 13 (2006.): 12.

4. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

Током процеса друштвене транзиције и власничке трансформације у Републици Србији почетком 21. века у потпуности су нестале специјалне библиотеке и ИНДОК центри при индустријским предузећима. Овај тип библиотека није често обрађивана тема у стручној библиотекарској публицистици, за разлику од специјалних библиотека у установама културе, просвете и науке. Чак и ретки радови који су се бавили овом темом изашли су у стручним гласилима пре више деценија, у условима битно другачијих друштвено-политичких околности, када се није могло разлучити да ли је њихова улога просветно-идеолошка или научно-истраживачка. Ипак, тада су јавиле прве иницијативе трансформације специјалних библиотека у модерне ИНДОК центре.²⁶⁶ Основна функција специјалне библиотеке у привреди је да омогући стручно усавршавање запослених, истраживачки рад и развој матичне организације. Начин да се утврди у којој мери су библиотеке у индустријским предузећима одговориле постављеним циљевима је статистичка анализа доступних података, чији резултати могу да упуте на разлоге њиховог нестанка.

4.1 Методологија

У емпиријском делу истраживања биће извршена статистичка анализа обима и коришћења фондова одабраних специјалних библиотека из индустријског сектора Србије, према доступним подацима МБС и DBS базе. Уз статистичку анализу података, биће извршена анализа упитника који је упућен Матичним службама јавних библиотека. Најважнији део истраживања представља ДЕА анализа, корелациона анализа и компарација изабраних студија случаја, једне библиотеке из библиотечко-информационог и индустријског система Србије са специјалном библиотеком која послује у истом индустријском сектору из Савезне Републике Немачке.

4.1.1 Анализа података МБС базе

У савременом свету библиотеке су и даље кључне институције за пружање приступа информационим ресурсима. Да би се разумела динамика развоја библиотека у друштву, неопходно је анализирати податке о њиховој активности и утицају. Примарни истраживачки ресурс који ће се користити за статистичку анализу специјалних библиотека у индустрији

²⁶⁶Milena Milev, „Neka pitanja u vezi sa transformacijom specijalnih biblioteka u INDOK centre“, *Bibliotekar* 35, izd. 2–3 (1983.): 81.

Републике Србије представља аутоматизована база података *Мрежа библиотека Србије* (МБС база). МБС база је централизована база података која садржи релевантне информације о библиотекама, библиотечким фондовима и услугама, као и њиховим корисницима у библиотечко-информационом систему Републике Србије. У Републици Србији је, према званичним подацима из 2022. године, активно укупно 2139 библиотека (не рачунајући огранке јавних библиотека), од чега су 154 специјалне библиотеке.²⁶⁷ Претпоставка јединства библиотечко-информационог система Србије је редовно праћење стања, потреба и услова рада и развоја свих библиотека које су део система.²⁶⁸

Примарни корисници програмског пакета МБС су библиотеке одређене за вршење матичних функција према *Решењу о одређивању библиотека које обављају матичне функције у библиотечко-информационој делатности*. Народна библиотека Србије, Библиотека Матице српске, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” и јавне матичне библиотеке на годишњем нивоу прикупљају статистичке податке и припремају извештаје о раду библиотека. МБС база не садржи податке о библиотекама које нису обухваћене матичним функцијама, односно војним библиотекама и библиотекама верских заједница, укључујући и библиотеке Војске Србије и Српске патријаршије.²⁶⁹ Од 2010. године податке из МБС базе од Народне библиотеке Србије преузима и објављује Републички завод за статистику.

До 1997. године, када је постављена прва верзија програмског пакета МБС базе у оквиру *Програма за развој и аутоматизацију матичних библиотека* Министарства културе Републике Србије, упитници су се попуњавали и чували у папирној форми. Стручни део је урађен у сарадњи Народне библиотеке Србије и Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду. Програмску подршку за евиденцију библиотека, евиденцију библиотечких радника и презентацију *Водич кроз библиотеке Србије* урадили су Душан Бубало, стручни сарадник Електротехничког факултета у Београду и Љубиша Миливојевић, стручни сарадник Института „Михаило Пупин” у Београду.²⁷⁰

Почетно формулисање МБС базе засновано је на резултатима истраживачког пројекта *Обим и структура библиотечке делатности у Србији* који је 1982. припремио Владимир Јокановић.²⁷¹ Подаци прве верзије МБС базе су били доступни само локално, у оквиру

²⁶⁷ *Статистички годишњак : 2023* (Београд: Републички завод за статистику, 2023), 402.

²⁶⁸ Marina Mitrić, „Baza podataka Mreža biblioteka Srbije,” *Glasnik Narodne Biblioteke Srbije* 4, no. 1 (2002): 127.

²⁶⁹ Mitrić: 129.

²⁷⁰ Leposava Čukić, „Programski paket MBS”, *Zajednica biblioteka* 20, izd. 1/2 (1997.): 35.

²⁷¹ Čukić: 34.

Матичног одељења Народне библиотеке Србије. Међутим, МБС база је од 2019. унапређена и данас представља савремен, ажуран, функционалан дигитални сервис са могућношћу удаљеног приступа.

МБС база омогућава евиденцију свих типова библиотека које се налазе у библиотечко-информационом систему Републике Србије. У МБС бази се могу претраживати унети подаци за два типа библиотека у индустријским предузећима. То су тип 03 - библиотека општег типа у предузећу, и тип 07 - специјална библиотека. Библиотеке које ће бити анализирани припадају типу 07. Извештаји базе МБС се могу генерисати према предвиђеним параметрима. За анализу пословања специјалних библиотека вршена је селекција података према сегменту фонд и коришћење, према типу библиотеке (07), по називу матичног предузећа, врсти грађе и години. Систем нема могућност аутоматског генерисања извештаја за више година, тако да се селекција података врши посебно по сваком задатом параметру.

Прва верзија МБС базе била је заснована на MS Access систему за управљање релационом базом података, а извештаји су генерисани у MS Excell програму у виду пивот табела, које је могуће даље аутоматизовано обрађивати, анализирати, формирати графиконе, итд. МБС база обухвата статистичке податке о свим релевантним аспектима рада библиотека у Републици Србији, укључујући број књига, кориснике, позајмице, као и информације о запосленима, простору и опреми. На основу прикупљених података формирају се статистички извештаји о стању библиотечке делатности у Србији. Предности МБС базе су што омогућава да се израђују различите анализе и студије, врши упоређивање података о библиотекама у Србији и помаже да се уоче недостаци и поправи стручни рад.²⁷²

4.1.2 Анализа података DBS базе

Најважнији алат за статистичку анализу података о специјалним индустријским библиотекама у Савезној Републици Немачкој представља база Die Deutsche Bibliotheksstatistik (DBS, <https://www.bibliotheksstatistik.de>). DBS база, односно немачка библиотечка статистика, представља свеобухватан и централизован систем прикупљања података о библиотекама у Немачкој. Слично као МБС база у библиотечко-информационом систему Републике Србије, DBS база обухвата преглед широког спектра немачких библиотека, укључујући јавне, научне, специјалне и школске библиотеке. DBS пружа драгоцен увид у стање и развој немачког библиотечког система, као и у његову улогу у друштву.

²⁷²Mitrić: 132.

Немачка библиотечка статистика се води од 1974. године, а подаци DBS базе су доступни онлајн у слободном приступу од 1999.²⁷³ Предност немачког система прикупљања статистичких података о библиотекама су темељно изграђене процедуре и подршка њиховом спровођењу. DBS база користи стандард DIN EN ISO–2789 којим је нормирана међународна библиотечка статистика, чиме је обезбеђена компатибилност. DBS базу финансирају немачке савезне државе под окриљем Конференције министара просвете Савезне Републике Немачке (нем. Kultusministerkonferenz, КМК). У оперативном смислу DBS представља сервис Мреже компетенција за библиотеке (нем. Kompetenznetzwerk für Bibliotheken, КНВ) који технички одржава Универзитетски библиотечки центар Северне Рајне-Вестфалије (нем. Hochschulbibliothekszenrum des Landes Nordrhein-Westfalen – HBZ).

За 2022. годину (до 17. јула 2023) објављени су извештаји о раду укупно 6.988 немачких библиотека. Упркос високој стопи учешћа библиотека, учешће у DBS је у основи добровољно и не постоји обавезујући пропис за подношење података. Ипак, извештаји су детаљни, прецизни и говоре о високом нивоу професионализма. DBS база пружа драгоцене увиде у стање и развој библиотекарства у Немачкој. Преко анализе тема, трендова и импликација, ова статистичка база омогућава библиотекарима бољу евалуацију радних резултата, истраживачима представља драгоцен извор поузданих података, а информационим менаџерима помоћ у доношењу одлука и креирању стратегија унапређења библиотечке инфраструктуре и услуга.

4.1.3 Начини процене пословања специјалних индустријских библиотека

Процена ефикасности у библиотечким условима неодвојива је од појма ефективности. Исак Калдерон Адигес (Ichak Kalderon Adizes) наводи да не треба правити разлику између профитних и непрофитних организација, јер оба типа имају клијенте и морају бити ефектне да би задовољиле њихове потребе.²⁷⁴ У случају специјалних индустријских библиотека, ефективност значи оправданост постојања задовољавањем потреба организације не било каквим, већ конкретним и производно корисним информацијама. Међутим, по Адигесу није

²⁷³Ronald M. Schmidt and Bruno Bauer, "Deutsche Bibliotheksstatistik (DBS): Konzept, Umsetzung Und Perspektiven Für Eine Umfassende Datenbasis Zum Bibliothekswesen in Deutschland: 10 Fragen von Bruno Bauer an Ronald M. Schmidt, Leiter Der DBS," *GMS Medizin - Bibliothek - Information* 8, no. 1 (2008): 1. <http://www.b2i.de/search?View=b2i&db=53&localkey=8463>.

²⁷⁴Ichak Adizes, *Corporate Lifecycles : How and Why Corporations Grow and Die and What to Do About It* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Business & Professional Division, 1988), 119.

довољна само ефективност да би организација била добро уређена и профитабилна, већ мора бити и ефикасна.²⁷⁵

Ефикасност производње представља способност организације да ефикасно трансформише улазе производног циклуса у излазне вредности, односно да произведе одређен ниво излаза са минималним нивоом улаза. Ефективност и ефикасност су у реалности опречни принципи, зато је поштовање оба императив за специјалне библиотеке, као и друге врсте организација.

	ВИСОКА ЕФЕКТИВНОСТ		
НИСКА ЕФИКАСНОСТ	ЕФЕКТНО АЛИ СКУПО ПОСЛОВАЊЕ	ПРАВИЛНО ОДАБРАНИ ЦИЉЕВИ, ЕФИКАСНА УПОТРЕБА РЕСУРСА	ВИСОКА ЕФИКАСНОСТ
	ПРОБЛЕМАТИЧНО ПОСЛОВАЊЕ, РЕАЛИЗАЦИЈА ИСПОД ОЧЕКИВАЊА	ЕФИКАСНО УПРАВЉАЊЕ АЛИ ЗА ЛОШЕ ИЗАБРАН ЦИЉ ПОСЛОВАЊА	
	НИСКА ЕФЕКТИВНОСТ		

(извор: W. Shim, 2003)

Илустрација 3: Матрица ефектног и ефикасног пословања специјалних библиотека

Успех библиотеке, као и других организација, зависи од способности да се управљају и ефектно и ефикасно.²⁷⁶ Предуслов процене ефикасности је потврђена ефективност, односно могућност библиотеке да задовољи информационе потребе својих корисника. Према формулацији Бранка Кнежевића, сврха мерења ефикасности библиотечких служби је да се осветле везе између улазних средстава, и излазних резултата, чиме може да се систематски утиче на побољшање услуга.²⁷⁷ Ипак, процена успешности, посебно специјалних библиотека, врло је сложена. Процена се најчешће врши употребом метода које се заснивају на евиденцији извршених библиотечких услуга и испитивањем задовољства корисника. Свестан њихових ограничености, Бранко Кнежевић у погледу начина процене и мерења рада референтних

²⁷⁵Adizes, 121.

²⁷⁶Wonsik Shim, „Applying DEA Technique to Library Evaluation in Academic Research Libraries“, *Library Trends* 51, Nr. 3 (2003): 312-313, https://www.researchgate.net/publication/32962028_Applying_DEA_Technique_to_Library_Evaluation_in_Academic_Research_Libraries.

²⁷⁷Knežević, *Specijalno bibliotekarstvo*, 47.

служби обазриво користи атрибут „могући”.²⁷⁸ Кнежевић износи важну констатацију – не могу се процењивати и мерити сви аспекти рада једне референтне службе у исто време.²⁷⁹ Керол Тенопир (Carol Tenopir) сматра да је процена вредности рада библиотека комплексно питање јер представља збир одвојених вредности за сваку колекцију или услугу и зато што се та вредност мења зависно од посматраних делова, током времена.²⁸⁰ Пословање специјалних библиотека садржи разне специфичности, што отежава могућност објективне процене, посебно ако се процењују специјалне библиотеке активне у различитим научним и стручним областима.

Основне методе оперативног менаџмента које могу да се примене у евалуацији рада библиотечно-информационих центара су BCR (енг. benefit-cost ratio), ROI (енг. return-on-investment) и DEA (енг. Data Envelopment Analysis). BCR се добија када се новчани приходи пословања поделе са укупним трошковима и уколико пословање одређене компаније на годишњем нивоу има BCR већи од 1.0, сматра се позитивним. Инпути у обрачунавању BCR у специјалним библиотекама били би збир трошкова ангажованих људских ресурса, трошкова набавке публикација, трошкови одржавања и проширења простора, трошкови набавке и одржавања опреме, рачунара и пратећег софтвера, као и режијских трошкова. Ипак, у литератури постоји мало конкретних примера коришћења BCR (CBA) у анализи библиотечног пословања.²⁸¹

Пошто библиотеке најчешће нису профитне фирме и новац није уобичајена излазна вредност, адекватна је примена контингентне процене (CV) као излазне вредности библиотечног пословања. Уобичајено излазна вредност библиотечких услуга је сразмерна формално евидентираном коришћењу информационе грађе, међутим, подаци добијени CV упитницима приказују спремност корисника да информацију плате, уколико је не могу добити посредством библиотеке.²⁸² Коришћењем специјалне библиотеке на тај начин се остварују и

²⁷⁸Branko Knežević, „Могући načini процене и мерења референтних служби“, у *Bibliotekarstvo na kraju veka: zbornik radova*, ur. Dobrivoje Mladenović (Bibliotekarsko društvo Srbije, 1997), 113.

²⁷⁹Knežević, 115.

²⁸⁰Carol Tenopir, „Building evidence of the value and impact of library and information services: Methods, metrics and ROI“, *Evidence Based Library and Information Practice* 8, izd. 2 (2013.): 271, <https://doi.org/10.18438/B8VP59>.

²⁸¹Mott Linn, „Cost-benefit analysis: A disparagement of its misuse and misexplanation“, *Bottom Line* 22, izd. 3 (2009.): 84, <https://doi.org/10.1108/08880450910999640>.

²⁸²James A Skurla i ostali, „Minnesota public libraries' return on investment : consulting report“ (Duluth, MN SE: UMD Labovitz School of Business Economics Duluth, MN, 2011.), A-22, https://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/203309/BBER_Report_Minnesota_Public_Libraries_Return_on_Investment.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

личне и колективне новчане уштеде. Вредност добијена контингентном проценом може бити чак и уштеда у времену, настала коришћењем услуга библиотеке.

Врло сложену методу економске процене рада специјалних библиотека представља ROI. Ова метрика профитабилности постаје употребљив модел тек када се одаберу битни параметри пословања. Из библиотечке перспективе, ROI може бити показатељ колико библиотека генерише неке излазне вредности по свакој новчаној јединици уложеној у њу и важно је утврдити циљ пословања.²⁸³ У САД је извршено 82,4% свих студија процене ROI у свету.²⁸⁴ и изложени подаци јасно указују да квантитативно измерена вредност услуге оправдава трошкове одржавања библиотека. О појму и примени ROI писало се у домаћој стручној библиотекарској периодици, али у једном специфичном виду, као SROI (енг. Social Return on Investments), тј. као повратном утицају инвестиција у библиотеку на промене друштвеног окружења библиотеке.²⁸⁵

За процену ефикасности рада библиотеке свака улазна вредност може да се преведе на новчану (обрачуната цена набавке библиотечко-информационе грађе, цена рада, трошкови набавке техничке опреме и режијски трошкови одржавања), али у библиотекарској делатности се најчешће као показатељ ефикасности рада користи обрт књижног фонда као количник броја издатих књига у одређеној години и укупног броја књига.

$$\text{Обрт фонда} = \frac{\text{Број издатих књига у години}}{\text{Укупан број књига у фонду у години}}$$

Међутим, у пракси се овај начин израчунавања ефикасности суочава са реалним изазовима. Конкретно, подаци о раду специјалних индустријских библиотека у МБС бази са почетка 21. века показују проблем са уједначеношћу. То се често односи на податке „о коришћењу књижног фонда, односно о његовом обиму, па се тако при израчунавању обрта књижног фонда могу добити само апроксимативни подаци“.²⁸⁶ Важно је истаћи да поређење коефицијента обрта књижног фонда две специјалне библиотеке није довољно за доношење

²⁸³Drmanac, „Ekonomska evaluacija poslovanja specijalnih biblioteka: pristupi i metodološki okviri“: 20.

²⁸⁴Svanhild Aabø, „Libraries and return on investment (ROI): A meta-analysis“, *New Library World* 110, izd. 7/8 (2009.): 315.

²⁸⁵Dragana Milunović, „O nekim mogućnostima primene savremenih istraživačkih metoda društvenih nauka u bibliotekarstvu: merenje povratnog uticaja investicija na društvene promene (SROI), metoda fokus grupe i metoda metaanalize“, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 16, 19 (2017.): 21–36, https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=5588.

²⁸⁶Milunović, „Specijalne biblioteke u Republici Srbiji: stanje u 2003. godini i prioriteti razvoja sa predlogom mera za unapređenje rada“: 212.

закључака о њиховој пословној ефикасности. Ипак, комбинација употребе ROI, BCR и обрта књижног фонда који има једну улазну и једну излазну јединицу, може бити користан додаток комплекснијем начину израчунавања ефикасности специјалних индустријских библиотека који укључује више улаза и излаза, а то је DEA анализа (енгл. Data. Envelopment Analysis, анализа обавијања података).

4.1.4 Специфична оперативна ефикасност

Коришћење квантитативних економских модела је најважнији начин којим се може пратити и планирати рад специјалних библиотека као информационог ресурса.²⁸⁷ Међутим, неке студије показују да менаџери углавном не знају какав је суштински допринос специјалних корпоративних библиотека.²⁸⁸ Да би се истакао допринос специјалних библиотека пословном процесу, основна библиотечка евиденција рада није од посебне користи, већ се морају применити сложеније економске методе, али тек одабиром, прикупљањем и анализом података улазних и излазних параметара стварају се економски модели употребљиви за процену рада библиотеке према унапред изабраним приоритетима.

Међутим, у смислу адекватне процене рада специјалних библиотека, може се рећи да су употреба ROI, BCR (CBA) или обрт књижног фонда, на одређен начин искључиви параметри, усмерени највише на процену улазних и излазних параметера саме специјалне библиотеке, при чему се губи из вида целина организације. Из тог разлога процена рада корпоративних библиотека мора бити на широј основи и довести рад специјалне библиотеке у релацију са оним што је циљ организације у којој библиотека послује. Пословним компанијама циљ је профит и зато коришћење специјалне библиотеке као саставног дела треба довести у везу са неким од примарних показатеља рада предузећа који приказују његове перформансе.

Процена рада специјалних библиотека, која одређену излазну вредност свог пословања посматра као улазну вредност саме производње, може се сматрати видом оцене оперативне ефикасности рада специјалних библиотека. Међутим, због разноврсности, чак и пословних организација које имају специјалну библиотеку или инфо-центар (трговина, саобраћај, банкарство, индустрија, итд.), или послују у различитим областима индустрије, та оцена не може бити општа. Чак и у истим областима индустрије могу постојати разлике у величини,

²⁸⁷Drmanac, „Ekonomska evaluacija poslovanja specijalnih biblioteka: pristupi i metodološki okviri“: 18.

²⁸⁸James M Matarazzo i Laurence Prusak, „Valuing corporate libraries: a senior management survey“, *Special libraries* 81 (1990.): 104, <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:140531461>.

ресурсима и пословним циљевима, што утиче на формирање и рад специјалне библиотеке. Тај утицај се може огледати у броју корисника, броју запослених библиотекара, саставу фонда, начинима приступа информационој грађи, итд. Из тог разлога оперативна ефикасност може бити само специфична и користити се за поређење специјалних библиотека које раде у истом пољу индустрије, под сличним условима.

Коришћење фонда библиотеке је традиционално излазна вредност пословања коју библиотекари највише поштују приликом квантитативне оцене рада. У специјалним библиотекама у индустрији могу се користити стручне монографије и часописи из техничко-технолошких области, претрага података из документације, разни облици специјалне дисеминације информација (СДИ) и посебно важна услуга међубиблиотечке позајмице. Зато се поређење оперативне ефикасности два предузећа може посматрати кроз корелацију вредности коришћења фонда специјалних библиотека и излазних вредности пословања као бруто приход, нето приход, ЕВТ (Earnings Before Tax, зарада пре одбијања пореза) или ЕБИТ (Earnings Before Interest and Taxes, зарада пре одбијања камата и пореза). У том случају, коефицијент корелације је адекватно средство које доводи у везу рад специјалне библиотеке и остварење пословних циљева у одређеној компанији. Тај показатељ, ако се посматра изоловано, није и не може бити апсолутни показатељ успешности рада одређене специјалне индустријске библиотеке. Ипак, ако се доведе у везу са другим параметрима пословања, може бити важан аргумент у прилог потврде пословне ефикасности одређене специјалне библиотеке.

Испитивање оперативне ефикасности специјалне библиотеке у оквиру матичне организације може се рашчланити на неколико фаза:

1. Први корак је дефинисање кључних показатеља перформанси (енг. key performance indicator – KPI) специјалне библиотеке или корпоративног инфо-центра и финансијских показатеља корпорације које желимо анализирати. KPI омогућавају организацијама да квантитативно мере успех својих активности чија правилна употреба је кључна за остваривање и одржавање високог пословног учинка. KPI је моћан алат који помаже доносиоцима одлука да прате и анализирају ефикасност разних аспеката пословања

2. Релевантни KPI о раду специјалне библиотеке могу укључивати број корисника, коришћење публикација према врсти грађе, број извршених међубиблиотечких позајмица итд. Релевантни KPI матичне организације могу бити укупни приходи, нето приходи, ЕВТ, ЕБИТ или др.

3. Затим се врши анализа прикупљених података. То може бити истраживање трендова, корелација, дистрибуција и других фактора који би могли утицати на ефикасност инфо-центра у финансијским перформансама корпорације.

4. За анализу података користи се статистичка анализа како би се утврдио однос између података о раду корпоративног инфо-центра и финансијских показатеља. Ово може укључивати коришћење корелације, регресионе анализе или друге статистичке технике за идентификацију веза између различитих варијабли.

5. Након статистичке анализе, резултати се тумаче како би се разумела природа веза између података о раду инфо-центра и финансијских показатеља. Том приликом може се утврдити да постоји позитивна корелација између коришћења библиотечке грађе и прихода корпорације.

6. На основу резултата анализе, може се стећи увид у допринос специјалне библиотеке стратешким пословним циљевима организације, на основу којих се могу извести побољшања у раду или пословним процесима како би се побољшала ефикасност и/или финансијска перформанса корпорације.

Међутим, ова методологија захтева мултидисциплинарни приступ који укључује експерте из области управљања операцијама, информационе стручњаке и финансијске аналитичаре, како би се осигурало да анализа буде свеобухватна и релевантна за циљеве одређене корпорације. Методологија која директно повезује оперативну ефикасност специјалне библиотеке са финансијским показатељима матичне радне организације није довољно истражена и општеприхваћена. Мада њени резултати сами по себи нису доказ ефикасности, одређене специјалне библиотеке у индустрији, уз остале позитивне аспекте рада, могу бити валидан доказ њеног ефикасног пословања.

4.1.5 Компарација студија случаја

По дефиницији коју је понудио Роберт Јин (Robert K. Yin), анализа студије случаја је емпиријско истраживање и испитивање одређеног феномена у реалним животним условима, у ситуацији где нису јасне разлике између феномена и контекста и где се користи већи број извора података.²⁸⁹ Коришћење студије случаја има истраживачки потенцијал посебно уколико се примени уз компаративну методу. Анализа студије случаја веома је прикладан метод када желимо дубински да осветлимо друштвени контекст који обликује феномене, праксе и/или понашања актера.²⁹⁰ Уколико су студије случаја методолошки одабране и

²⁸⁹Robert K. Yin, *Case Study Research: Design and Methods*, 3rd ed. (Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications Ltd, 2003), 13, [https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7626907/mod_folder/content/0/5 EDIЌĂO Handbook of Qualitative Research.pdf?forcedownload=1](https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7626907/mod_folder/content/0/5%20EDI%C3%87AO%20Handbook%20of%20Qualitative%20Research.pdf?forcedownload=1).

²⁹⁰Miloš Bešić, *Metologija društvenih nauka* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2019), 367.

приказане на валидан начин, могу показати и доказати друштвене процесе и обрасце. Прикупљена емпиријска евиденција методом анализе случаја може јасно и недвосмислено указати на то који су друштвени механизми обликовали друштвени живот и тиме емпиријски илустровати одређену теоријску експликацију.²⁹¹

Студија случаја може бити пример за документовање теоријских исказа, односно да указује на одређене праксе које теоријски потврђују тезу.²⁹² У том смислу емпиријска евиденција студије случаја може подржати постављене хипотезе. У овом истраживању хипотезе су: да су улога и задаци специјалних индустријских библиотека у Републици Србији били неадекватно законски нормирани, што је имало за последицу незадовољавајућ третман у оквиру матичних предузећа и неодговарајуће приоритете, доводећи до лоших резултата рада и нефункционалности; и супротно, да пословно оријентисана и организована служба техничких информација има позитивне и мерљиве ефекте рада корпоративних инфо-центра. Уколико су постављене хипотезе тачне, емпиријски подаци студија случаја ће кореспондирати.

Према Тоду Ландману (Todd Landman), класификација је нужна компонента системске компарације.²⁹³ То конкретно значи да одабране библиотеке морају пословати у истом индустријском сектору и бити део привредних субјеката сличне величине и друштвеног (државног) значаја, да би компарација била валидна.

4.2 Преглед пословања специјалних библиотека у индустрији Републике Србије

На основу података о специјалним библиотекама у индустрији Републике Србије, који су доступни у МБС бази и Централном регистру библиотека Србије, биће извршена селекција библиотека за које су надлежне матичне службе доставиле релевантне податке и који ће бити анализирани коришћењем дескриптивне статистике. Једна специјална библиотека ће, као карактеристичан пример, бити изабрана за студију случаја. На сличан начин биће извршен преглед специјалних библиотека у индустрији Савезне Републике Немачке, коришћењем DBS базе и биће одабрана једна библиотека као студија случаја.

За статистичку анализу набавке и коришћења фондова специјалних индустријских библиотека Републике Србије прегледани су статистички подаци 45 библиотека типа 03 и 07.

²⁹¹Bešić, 368.

²⁹²Todd Landman, *Issues and methods in comparative politics: an introduction*, 3rd ed (Abingdon, Oxon: Routledge, 2008), 9.

²⁹³Landman, 5-6

Направљен је избор седам специјалних библиотека типа 07 са подручја централне Србије (4) и Војводине (3), чији су достављени извештаји о набавци и коришћењу фондова били редовни и потпуни. Хронолошки оквир је 1997-2010, односно, обухвата време од настанка базе МБС до последњих уноса релевантних података. Све наведене библиотеке су избрисане из Регистра библиотека до 2015. године.

Табела 5: Специјалне индустријске библиотеке чији су подаци статистички анализирани

Назив радне организације или организационе јединице ²⁹⁴	Фонд библиотеке			статус библиотеке
	књиге	периодика (наслова)	остала грађа	
Библиотека „Хемофарм”, Вршац	2.860	40		брисано
Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС - рафинерија нафте, Панчево	8.435	297		брисано
Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара”, Панчево	5.500	60		брисано
Библиотека Д.П. Фабрика „Цер”, Чачак	5.694	146	300	брисано
Центар НСПИ „САРТИД 1913”, Смедерево	5.530	63	446	брисано
Библиотека ХИ „Мерима”, Крушевац	4.114	15		брисано
Специјална библиотека „Застава” д.д., Крагујевац	24.484	50	1.623	брисано

(извор: подаци МБС базе и Централног регистра библиотека Србије)

Коришћењем дескриптивне статистичке методе биће, према три критеријума (фонд књига и часописа, коришћење публикација према врсти грађе и коришћење општег фонда), представљени и анализирани следећи подаци:

- 1) Фонд монографских публикација,
- 2) Фонд домаћих часописа,
- 3) Фонд страних часописа,
- 4) Коришћење монографија,
- 5) Коришћење домаћих и страних часописа,
- 6) Укупан број запослених,
- 7) Укупан број корисника,
- 8) Заступљеност корисника библиотеке у укупном броју запослених,
- 9) Обрт фонда.

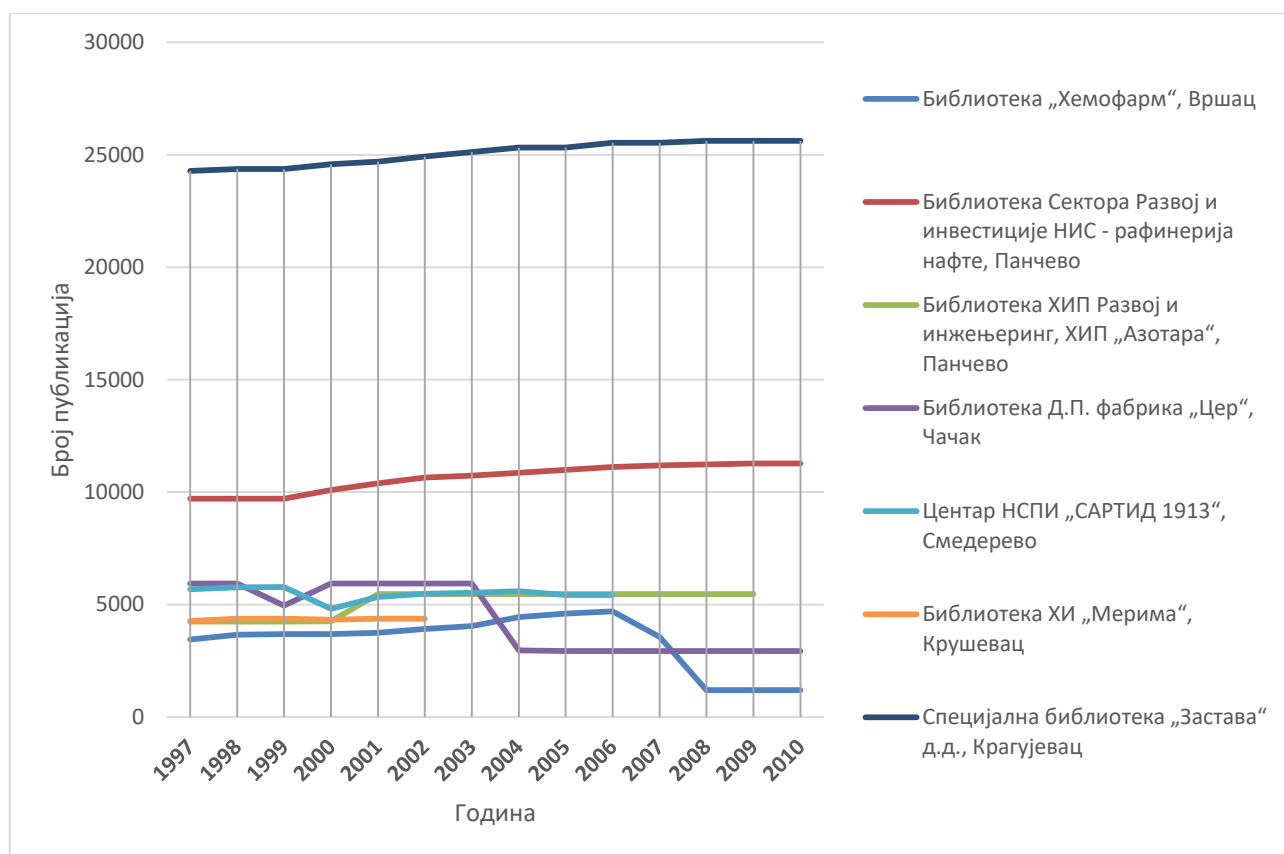
Због излагања података кроз временске серије, биће коришћен линијски дијаграм. Сви подаци приказани на линијским дијаграмима биће презентовани и у табеларном облику у прилозима.

²⁹⁴Специјалне библиотеке су наведене под називом под којим су уведене у Централни регистар библиотека Србије без обзира на касније промене назива или статуса.

4.2.1 Фондови књига и часописа

Најбоља дефиниција набавне политике у библиотекама је да се планирање набавке врши у складу са структуром корисника и постављеним задацима.²⁹⁵ Набавна политика је посебно важна за научне и стручне библиотеке које су намењене ускоспецијализованом кругу корисника. Јавне библиотеке поступак набавки врше по јасној процедури, преко посебних Комисија за набавку које именује руководилац установе и чији рад верификује Управни одбор. Међутим, Одељење за развој библиотечко-информационог система НБС не располаже извештајима који сведоче да је у специјалним библиотекама постојала планирана набавна политика. То питање је остављено на решавање интерним договорима унутар радних организација.

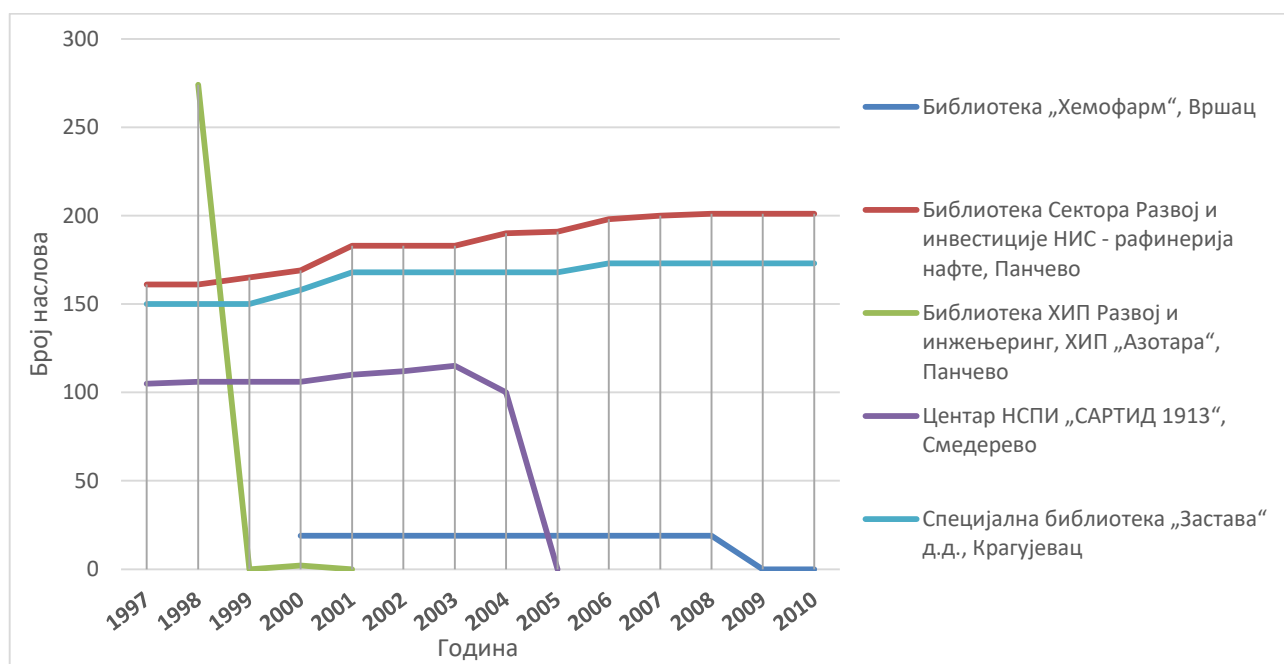
У бази МБС постоје подаци о врсти и количини набављених публикација, али нема најважнијег податка за анализу фонда одређене библиотеке, а то је структура набављених публикација према УДК стручним групама.

Дијаграм 1: Фонд монографских публикација специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

²⁹⁵Nevenka Perunović, *Principi nabavne politike u bibliotekama* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 1997), 13.

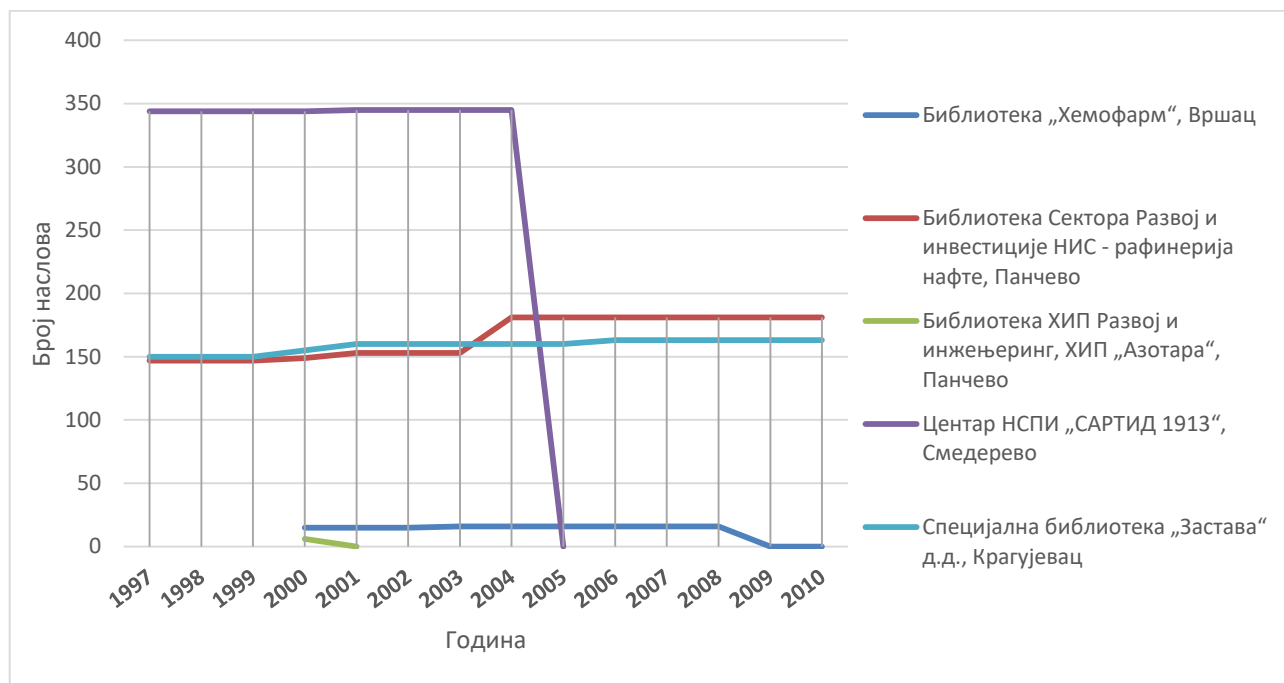
На дијаграму 1 може се приметити да су специјална библиотека „Заставе” и Рафинерије нафте Панчево имали значајан пораст књижног фонда у посматраном периоду. „Застава” је број књига повећала за 1.347 (5,5%) а библиотека Рафинерије нафте за 1.557 наслова (16%). Библиотека „Хемофарма” је до 2006. године најдинамичније обновила књижни фонд за 1.247 публикација (36,18%) али онда почиње нагло осипање фонда. Библиотека ХИП „Развој и инжењеринг” и „Азотаре” је 2001. пријавила 1.210 публикација, али се вероватно ради о поклону или заосталом фонду. Библиотека „Цера” није вршила набавке књига, а 2004. године фонд који није обнављан додатно је смањен за преко 3.000 монографија. Центар НСПИ „САРТИД 1913” показује велико варирање броја књига, чешће него да је у питању ревизија. Разлог може бити отуђивање књига или лоше завођење фонда у евиденционим картонима. Библиотека ХИ „Мерима” није допуњавала књижни фонд у посматраном периоду.

Дијаграм 2: Фонд домаћих часописа специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

Библиотека фабрике „Застава” је од 1997. до 2006. године набавила или започела набавку 23 наслова домаће периодике, а библиотека Рафинерије нафте Панчево чак 40 наслова. Ипак, база МБС нема податке о структури те набавке по стручним групама, тако да се стручна и ревијална штампа приказују јединствено. Библиотека „Хемофарма” није показала интересовање за набавку нових домаћих серијских публикација и у фонду их је било само 19. Центар НСПИ „САРТИД 1913” је 2000-2003. године набавио 10 нових наслова серијских публикација. Библиотека ХИП „Развој и инжењеринг” и „Азотаре” је 1998. године пријавила постојање 274 наслова домаћих серијских публикација, а већ 2000. године база МБС не

евидентира постојање периодике у том фонду. Није јасно да ли се ради о грешци, лошој статистици или приказивању непостојећег дела фонда. Библиотека ХИ „Мериме” није евидентирала број наслова домаћих и страних часописа, већ број појединачних свезака у фонду, због чега база МБС располаже нереално великим и статистички неупотребљивим подацима. ХИ „Мерима” у статистици за 2000. годину наводи да у свом фонду поседује 1.230 наслова домаћих и 2.342 наслова страних серијских публикација.

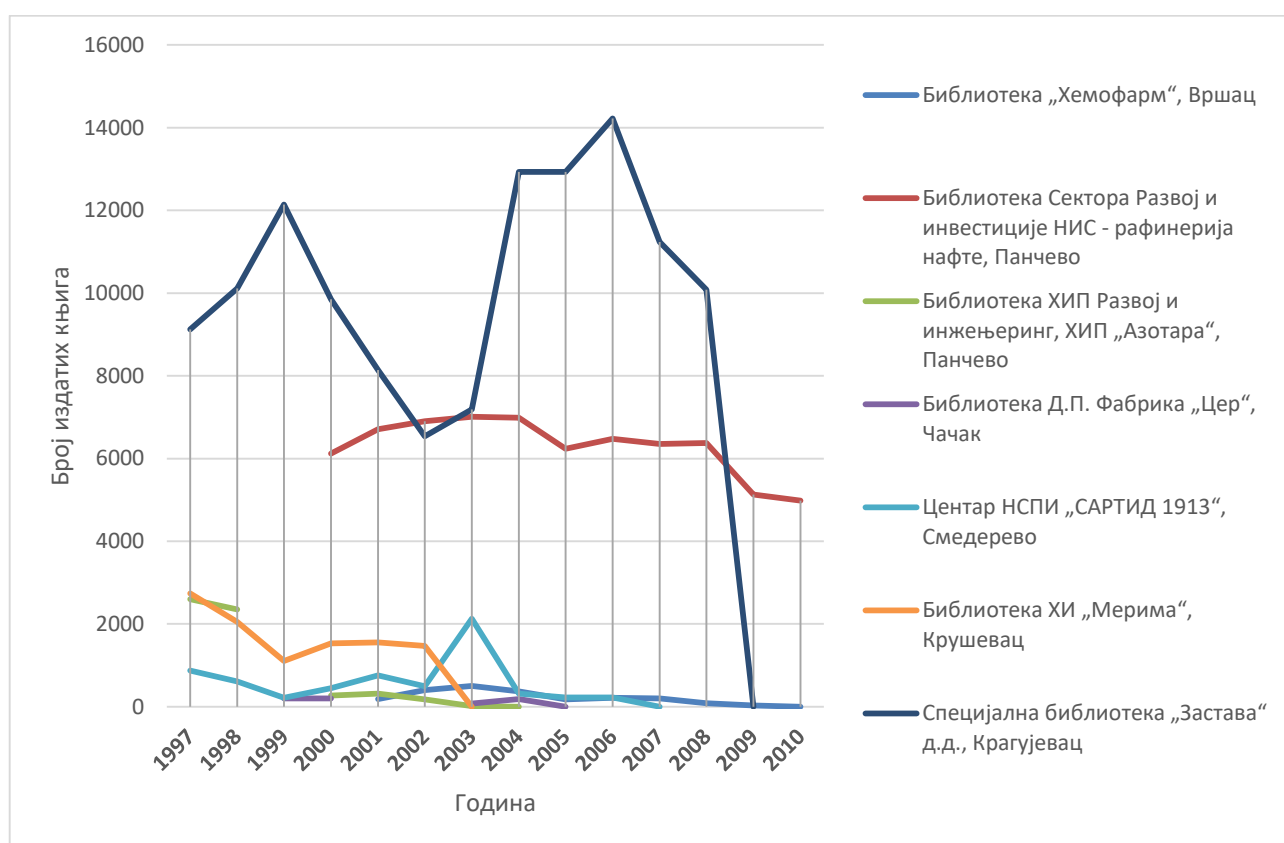

Дијаграм 3: Фонд страних часописа специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

Центар НСПИ „САРТИД 1913” била је специјална библиотека са највећим фондом страних серијских публикација. Ипак, тај фонд је допуњен само једним насловом, 2001. године. Библиотеке Сектора Развој и инвестиције Рафинерије нафте Панчево и специјалне библиотеке „Заставе” показале су највећу активност у набавци страних серијских публикација. У посматраном периоду „Застава” је поступно допунила фонд периодике са 13 наслова, а Рафинерија са 34 наслова страних серијских публикација. Остале библиотеке су биле далеко мање активне. Библиотека „Хемофарма” је 2003. године набавила један наслов, а библиотека ХИП „Развој и инжењеринг” и „Азотаре” је 2000. године пријавила шест наслова који се помињу само те године.

4.2.2 Коришћење фондова према врсти грађе

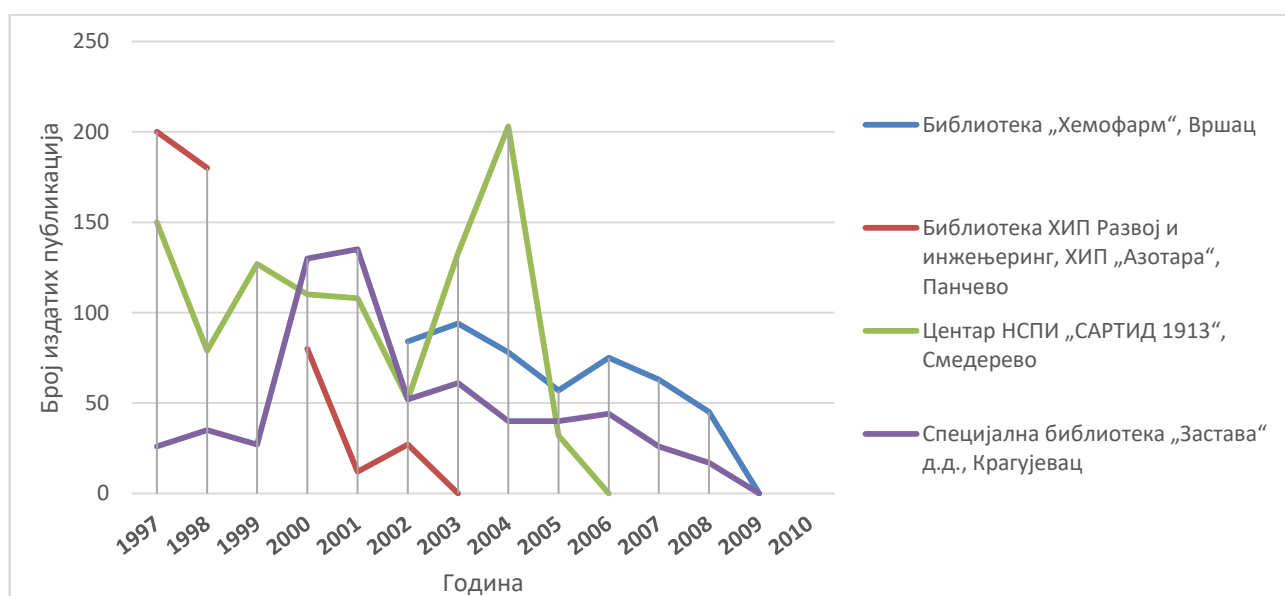
Основне врсте библиотечке грађе која се налази у фондовима специјалних библиотека су монографске и серијске публикације, али МБС база има могућност уноса и осталих врста библиотечке грађе, као што су: секундарне публикације, патенти, стандарди, извештаји, истраживачки пројекти, планови и цртежи. Међутим, од свих специјалних библиотека чији су подаци прегледани, једино је библиотека „Хемофарма” имала уписаних 328 видео записа, а Центар НСПИ „САРТИД 1913” 487 истраживачких пројеката, па се може претпоставити да специјалне библиотеке посебне врсте грађе нису пријавиле. У МБС бази за тип библиотека 07 не постоји могућност евиденције и извештавања о коришћењу библиотечке грађе по УДК стручним групама, што је најважнији показатељ стварног коришћења стручног дела фонда у специјалним фабричким библиотекама, односно, да ли се фонд ефектно користи.

Дијаграм 4: Коришћење монографских публикација специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

Према подацима базе МБС, највећи број издатих књига је био у „Заставиној” библиотеци која је по обиму највећа од посматраних и опслуживала је највише корисника. „Заставина” библиотека је 2006. године издала на коришћење 14.224 књиге, што представља више од половине њеног фонда. По броју издатих књига следи библиотека Рафинерије нафте Панчево која је годишње издавала између 6.000 и 7.000 књига. Библиотека ХИП „Развој и

инжењеринг” и „Азотаре” показује тенденцију вођења лоше статистике. У тој библиотеци се број издатих књига за само годину дана, од 1998. до 2000. смањило чак девет пута без статистички посебно видљивог разлога. Библиотека ХИ „Мерима” показује тренд пада издатих књига до 1999. године, након чега се издавање књига поправља до приватизације и гашења библиотеке 2002. године. Центар НСПИ „САРТИДА 1913” показује изражене скокове у годишњем броју издавања књига, што је у библиотечкој пракци обично показатељ лоше евиденције. Посебно буди опрез да је већи скок коришћења књига забележен баш у години кад је компанија продата Ју-Ес Стилус. Број издатих књига у библиотеци „Хемофарма” од 2003. године показује пад. Библиотека Фабрике „Цер” није доставила податке за 2001. и 2002. годину.

Дијаграм 5: Коришћење домаћих и страних часописа специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

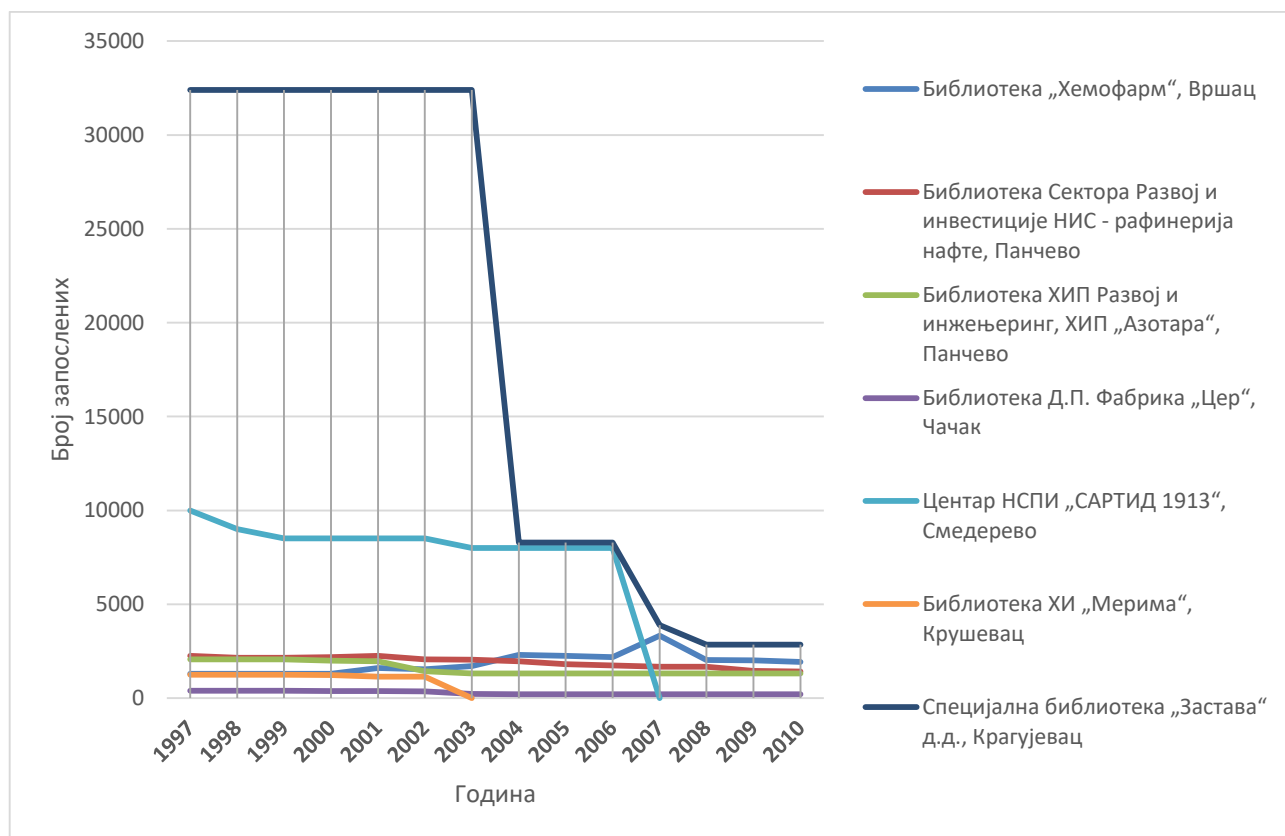
База МБС има могућност разврставања фонда часописа на домаће и стране, али та опција не постоји приликом генерисања извештаја о коришћењу који употребу часописа приказује збирно. Ипак, поређењем годишње набавке и коришћења домаћих и страних часописа, могу се уочити одређене повезаности. Центар НСПИ „САРТИД 1913”, који је у периоду 2000-2003. године набавио девет нових домаћих наслова и један страни, показује изразиту тенденцију повећања коришћења часописа. Библиотека „Хемофарма” је 2003. године фонд обогатила једним насловом страног часописа и те године остварила највеће коришћење часописа у посматраном периоду. Изразита корелација постоји и код библиотеке крагујевачке „Заставе”. Набавка осам домаћих и пет страних часописа 2000. године је повећала коришћење часописа скоро пет пута (481%). Наредне године је набављено још 10 домаћих и пет страних

часописа и коришћење часописа је опет порасло. Библиотека „Заставе” је 2006. године набавила нових пет домаћих и три страна наслова, што се опет позитивно одразило на коришћење, али у доста мањој мери. Последњи пример је библиотека ХИП „Развој и инжењеринг” и „Азотаре” која приказује коришћење часописа нерегистрованих у бази МБС.

Библиотека Рафинерије нафте Панчево је правилно пријавила број домаћих и страних часописа у фонду бази МБС, међутим коришћење сваке свеске је евидентирано збирно са свим свескама у једном траженом годишту и ти подаци се не могу искористити за статистичку анализу. Према подацима МБС базе, библиотека Рафинерије нафте Панчево наводи да је 1997. године дала на коришћење 20.301 примерак часописа. ХИ „Мерима” је више година бази МБС пријављивала исти број коришћених часописа, тако да ти подаци нису релевантни за статистичку анализу. Фабрика „Цер” није пријавила коришћење часописа.

4.2.3 Кретање броја запослених

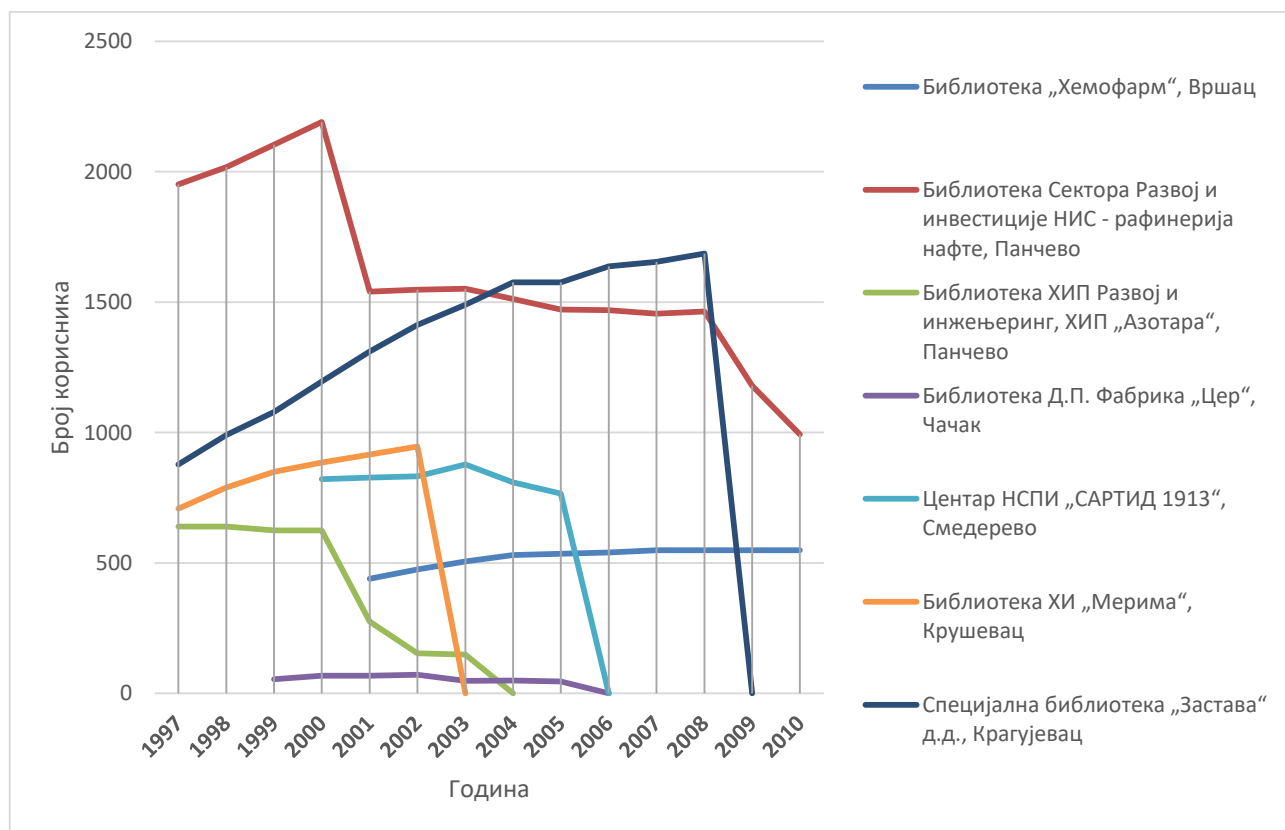
Сваки запослени у одређеном предузећу је потенцијалан корисник услуга стручне библиотеке. Из тог разлога може се претпоставити да се свака промена у пословном смислу може одразити и на рад библиотеке као организационе јединице.

Дијаграм 6: Укупан број запослених индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

На основу дијаграма 6 може се закључити да су велики производни комплекси као „Застава” и „САРТИД 1913” у транзиционом времену имали највећи пад броја запослених. „Застава” је до 2003. године, према подацима базе МБС, имала 32.391 радника, а „САРТИД 1913” преко 10.000. Тренд пада броја запослених присутан је и код осталих посматраних фирми, са изузетком „Хемофарма” који је до 2010. године повећао број запослених (1.931) у односу на почетна 1.294 запослена. Ипак, подаци базе МБС показују да је „Хемофарм” у 2007. години заспослио 1.131, а већ 2008. године отпустио 1.288 радника, што је вероватно грешка у уносу података.

Рафинерија нафте Панчево је од 1997. године, до гашења специјалне библиотеке, изгубила 38% радника, ХИП „Развој и инжењеринг” и „Азотара” око 37%, а „Мерима” око 8%. Фабрика „Цер” Чачак је најмање предузеће на овом списку и у тренутку продаје „Словас”-у имала је само око 200 запослених.

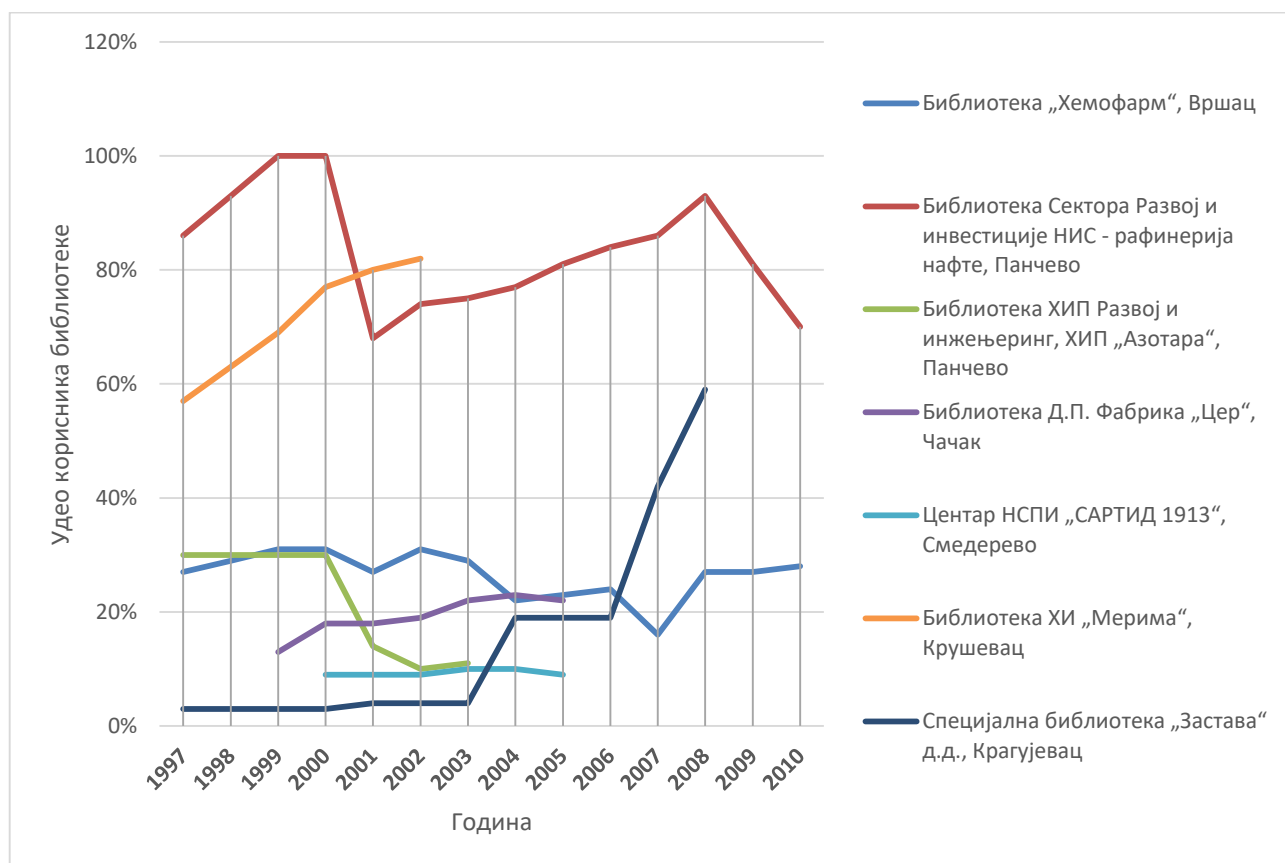

Дијаграм 7: Број корисника специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

Питање укупног броја корисника је посебно проблематично за сваку библиотеку. Врло је захтеван задатак одржати постојеће кориснике у условима јаке конкуренције електронских медија. Постоји више начина евиденције корисника: број чланских карата, или евиденција посете са или без издате публикације. Насупрот очекивању, подаци „Заставине” библиотеке

показују константан пораст броја корисника у периоду 1997-2010, без обзира на велика отпуштања радника 2003. и 2006. године. Пораст броја корисника до 2002. године бележи и библиотека ХИ „Мерима” уз пад броја издатих публикација приказаних на дијаграму 4. Слично је и са библиотеком „Хемофарма” која такође бележи раст посете, мада статистика МБС базе у истом периоду бележи пад коришћења књига и часописа. Специјалне библиотеке Рафинерије нафте и ХИП „Развој и инжењеринг” и “Азотаре” из Панчева почињу исте 2000. године да показују тренд пада укупног броја корисника. Библиотека „САРТИД 1913” , према подацима достављеним МБС, има значајно више корисника од броја издатих публикација. Библиотека чачанског „Цера”, као најмање предузеће на листи, има уписано просечно мање од 60 читалаца. Уколико су евидентиране само посете, број реалних читалаца може бити више пута мањи.

Специјалне библиотеке су углавном бележиле само посету, што посебно има утицај уколико су се просторије библиотеке користиле и за друге активности поред основних, чиме је приказиван нереалан број корисника.

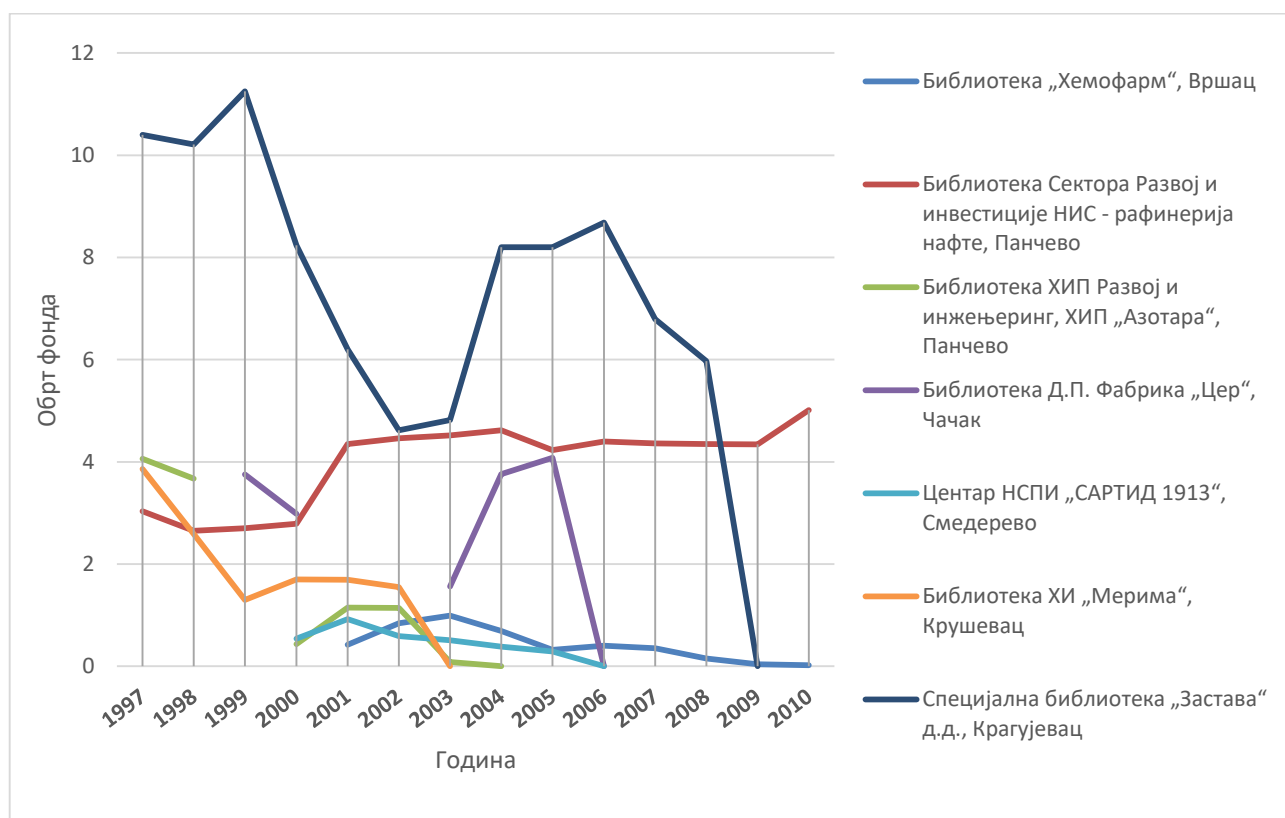

Дијаграм 8: Заступљеност корисника специјалне библиотеке у укупном броју запослених(извор: МБС база)

На основу података приказаних на дијаграму 8 примећује се да Рафинерија нафте Панчево (65%-100%) и „Мерима” (60%-80%) имају значајно већи број уписаних корисника

библиотеке од осталих. Једини начин да се објасни овако велики удео корисника међу запосленима је да су радници тих предузећа имали годишњи колективан упис и да су сви са чланском картом пријављени као корисници. То није реалан статистички показатељ стварног коришћења фонда. Такође, библиотека Рафинерије нафте је 2000. године пријавила већи број корисника од броја запослених.

Компанија „Застава” показује нагле скокове броја корисника специјалне библиотеке у периоду 2003-2004. и 2006-2008. године и тај тренд је у корелацији са падом броја запослених. Индиректно се може закључити да већина корисника те специјалне библиотеке није била технолошки вишак. Центар НСПИ „САРТИД 1913” је од 2000. до 2005. године имао приближно једнак број запослених (нешто преко 8.000), а проценат корисника библиотеке се није значајније мењао и варирао је између 9-10% укупног броја радника. У фабрици „Цер” и поред смањења броја радника проценат корисника фонда показује благи раст са 18-23% тако да је релативно коришћење фонда библиотеке повећано. Библиотеку „Хемофарма” из Вршца је у периоду од 2000-2010. године користило од 450 до 550 радника годишње, односно 16-31% укупног броја запослених.

Дијаграм 9: Обрт фонда специјалних библиотека индустријских предузећа у РС 1997-2010.(извор: МБС база)

Годишњи обрт фонда представља један од најважнијих показатеља квалитета или актуелности фонда одређене библиотеке. Обрт фонда је директно везан за набавку нових наслова монографских и серијских публикација. МБС база врши аутоматско израчунавање обрта фонда као количника броја издатих публикација на коришћење у једној години са укупним бројем књига у фонду библиотеке у тој години. На основу дијаграма 9 види се да су у периоду 1997-2010. године готово све посматране библиотеке имале фондове који су у већој или мањој мери коришћени. Ипак, приметно је да је обрт фонда „Заставине” библиотеке изузетно велики, чак и у поређењу са јавним библиотекама. Библиотека Рафинерије нафте показује реалнију слику коришћења публикација према броју корисника. Ипак, иако је библиотека Рафинерије водила уредну статистику коришћења, број коришћених часописа и листова је вођен по свим месечним или годишњим свескама, чиме је вештачки створено веома велико коришћење урачунато у књижни обрт. Библиотеке „Мериме” и ХИП „Развој и инжењеринг” и „Азотаре” нису обнављале свој фонд књига и последично се смањивао обрт, јер није било нових наслова. Прекид у извештавању коришћења књига фабрике „Цер” у периоду 2001-2002. спречава доношење статистичких закључака.

Најмањи књижни обрт приказују специјалне библиотеке „Хемофарма” (0,42-0,02) и „САРТИДА 1913” (0,54-0,29) чији су корисници у просеку узели мање од једне публикације годишње. Међутим, велики књижни обрт није карактеристичан за специјалне библиотеке. Током 2003. године у специјалним библиотекама Србије укупно је коришћено 131.458 књига, док су истовремено специјалне библиотеке располагале књижним фондом од 2.356.888 књига.²⁹⁶ Уколико се упореди укупан број коришћених књига са укупним бројем књига у фондовима, добија се податак да је те године обрт књижног фонда био само 0,05.²⁹⁷

4.3 Проблеми матичних служби јавних библиотека у вршењу надзора над радом специјалних библиотека и ИНДОК центара у индустрији

Рад и правни статус специјалних библиотека регулисан је *Законом о библиотечно-информационој делатности*, *Правилником о националним стандардима за обављање библиотечно-информационе делатности* и *Смерницама за специјалне библиотеке Србије*. Међутим, неадекватна правна нормираност положаја специјалних библиотека и ИНДОК

²⁹⁶ Milunović, „Specijalne biblioteke u Republici Srbiji: stanje u 2003. godini i prioriteti razvoja sa predlogom mera za unapređenje rada”: 212-213.

²⁹⁷ Milunović, „Specijalne biblioteke u Republici Srbiji: stanje u 2003. godini i prioriteti razvoja sa predlogom mera za unapređenje rada”: 213.

центра у индустрији посебно се огледа у нерешеном питању ко је надлежан за спровођење закона који се тичу њиховог рада. Специјалне библиотеке у индустрији су се, као део библиотечко-информационог система, формално нашле у надлежности Министарства културе, али посао које оне обављају дотиче се једнако и Министарства науке, као и Министарства привреде. Из тог разлога, матичне службе јавних библиотека којима је по *Закону о библиотечкој делатности* (1994), а потом по *Закону о библиотечко-информационој делатности* (2011) наложено да обављају функцију надзора, суочиле су се са низом озбиљних проблема. Тешкоће са којима су се сусретали радници матичних служби су додатно закомпликоване процесом привредне транзиције и приватизације, посебно након доношења *Закона о приватизацији* 2001. године.

Тешкоће у прикупљању података за Централни регистар библиотека Србије и базу МБС су неодвојиве од проблема радних организација у оквиру којих су пословале специјалне библиотеке. Постоје велике разлике у погледу начина на који су специјалне библиотеке цењене у оквиру радних организација у индустрији. То је отежавало посао радницима матичних служби, у смислу неуједначености библиотечке статистике и попуњавања упитника релевантним подацима. Подаци МБС базе коју одржавају радници матичних служби јавних библиотека са подручја централне Србије и Војводине показују да у већем броју специјалних библиотека подаци анкете више година нису мењани.

Одсуство промена у некој библиотеци, представља показатељ не само проблема са којима се библиотека суочава, већ и активности које би требало предузети да би се дато стање поправило. То могу бити недостаци у стручном раду, али и неадекватни услови рада или недовољни ресурси којима библиотека располаже. Према мишљењу библиотекара саветника Матичног одељења Народне библиотеке Србије, Марине Митрић, „податак је и да нема податка”.²⁹⁸ Прикупљени подаци омогућавају да се сагледа укупно пословање специјалне библиотеке и да се оцени њено стање.

Уколико нека специјална библиотека не пријављује број набављених књига, то може бити наговештај да радна организација не опредељује довољно средстава за набавку библиотечке грађе за свој информациони центар. Ако се број књига у некој библиотеци не мења, поређењем са подацима из претходне анкете може се донети закључак о евентуалној актуелности, односно застарелости фонда. Ако у упитнику није наведен податак о коришћењу библиотечко-информационе грађе, то не мора значити да се књиге не читају, већ да није вршена евиденција коришћења. Ипак, тек сумирање статистичких података према типу

²⁹⁸Marina Mitrić, „Zašto popunjavamo anketu o bibliotečkom poslovanju“, *Školski bibliotekar: onlajn časopis za školske bibliotekare*, izd. 4 (2013.).

библиотека по општинама, регионима или шире може дати праву слику стања одређеног аспекта библиотечко-информационог система у целини.

Други велики проблем матичних служби јавних библиотека је чињеница да се, без обзира што *Закон о библиотечко-информационој делатности* у чл. 25 јасно обавезује да је подређена „библиотека дужна да матичној библиотеци, на њен захтев, достави податке потребне за обављање надзора, као и да овлашћеном лицу омогући непосредни надзор”, то у пракси често није дешавало.²⁹⁹ Менаџмент предузећа који је о томе доносио одлуку, показивао је недовољно или формално интересовање за рад специјалних библиотека које су радиле у саставу, а у неким случајевима библиотекарима матичних библиотека нису ни имали приступ тим библиотекама.³⁰⁰ Матичним библиотекама није био на располагању ниједан делотворан правни механизам који би радне организације обавезао да испоштују законско право Матичних библиотека за вршење надзора. Овај проблем је посебно постао видљив након приватизације индустријских предузећа која су имала регистровану специјалну библиотеку. То је била уједно и једна од првих назнака да ће те библиотеке временом бити затворене.

Подаци за базу МБС прикупљају се попуњавањем анкетних листова на годишњем нивоу за сваку библиотеку, који се затим уносе у централну базу преко електронских терминала у матичним библиотекама надлежним за одређену територију. Мада је МБС база замишљена тако да буде у могућности да направи структурну уједначеност података, таква концепција није у могућности да изрази специфичности одређених библиотека. Извршено статистичко истраживање потврдило је да се то односи и на специјалне библиотеке. Најважнији услов квалитетног рада МБС базе је правилна, редовна и прецизна евиденција података, ипак, ти услови нису у довољној мери задовољени када се говори о подацима у вези са фабричким библиотекама. Одговорност за лоше статистичко праћење рада није искључиво на привредним организацијама.

Матичне службе нису биле у могућности да редовно прикупљају извештаје и врше надзор. Систем МБС је релативно сложен и требало му је неколико година да постане функционалан, а отежавајућа околност је да се то време поклопило са најтежим периодом приватизације друштвених фирми, где су библиотеке као организационе јединице постале потпуно небитне.

²⁹⁹ „Закон о библиотечко-информационој делатности“, члан 25.

³⁰⁰ Mitrić, „Baza podataka Mreža biblioteka Srbije“: 134.

4.3.1 Упитник о надзору над радом специјалних индустријских библиотека

У циљу бољег разумевања проблема са којима су се сусретале матичне службе јавних библиотека, у марту 2024. године припремљен је структурирани упитник затвореног типа, у коме је формулисано 11 питања која обухватају више аспеката надзора над радом специјалних библиотека у индустријским предузећима на територији Републике Србије. Упитник је био анониман и урађен у Google Forms онлајн апликацији. Упитник је путем мреже Секције за матичне библиотеке Библиотекарског друштва Србије прослеђен Матичним службама 28 јавних библиотека (од чега осам са територије АП Војводине).

Општинске јавне библиотеке које обављају матичне функције на територији Републике Србије према *Решењу о одређивању библиотека које обављају матичне функције*³⁰¹ су:

- 1) Библиотека града Београда на територији града Београда;
- 2) Народна библиотека Бор на територији општина Бор, Кладово, Мајданпек и Неготин;
- 3) Матична библиотека „Љубомир Ненадовић” Ваљево на територији града Ваљево и општина Лајковац, Љиг, Мионица, Осечина и Уб;
- 4) Народна библиотека „Бора Станковић” Врање на територији града Врања и општина Босилеград, Бујановац, Витина, Владичин Хан, Гњилане, Косовска Каменица, Ново Брдо, Прешево, Сурдулица и Трговиште;
- 5) Матична библиотека „Светозар Марковић” Зајечар на територији града Зајечара и општина Бољевац, Књажевац и Сокобања;
- 6) Народна библиотека „Радислав Никчевић” Јагодина на територији града Јагодине и општина Деспотовац, Параћин, Рековац, Свилајнац и Ћуприја;
- 7) Градска библиотека „Вук Караџић” Косовска Митровица на територији општина Дечани, Вучитрн, Ђаковица, Звечан, Зубин Поток, Исток, Клина, Косовска Митровица, Лепосавић, Пећ и Србица;
- 8) Народна библиотека „Вук Караџић” Крагујевац на територији града Крагујевца и општина Аранђеловац, Баточина, Кнић, Лапово, Рача и Топола;
- 9) Народна библиотека „Стефан Првовенчани” Краљево на територији градова Краљево и Нови Пазар и општина Врњачка Бања, Рашка и Тутин;
- 10) Народна библиотека Крушевац на територији града Крушевца и општина Александровац, Брус, Варварин, Трстеник и Ћићевац;

³⁰¹ „Решење о одређивању библиотека које обављају матичне функције у библиотечко-информационој делатности”.

- 11) Народна библиотека „Радоје Домановић” Лесковац на територији града Лесковца и општина Бојник, Власотинце, Лебане, Медвеђа и Црна Трава;
- 12) Народна библиотека „Стеван Сремац” Ниш на територији града Ниша и општина Алексинац, Гаџин Хан, Дољевац, Меровина, Ражањ и Сврљиг;
- 13) Народна библиотека Пирот на територији општина Пирот, Бабушница, Бела Паланка и Димитровград;
- 14) Народна библиотека „Илија М. Петровић” Пожаревац на територији града Пожаревца и општина Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће и Петровац на Млави;
- 15) Народна библиотека „Миладин Поповић” Приштина на територији општина Глоговац, Гора, Качаник, Косово поље, Липљан, Обилић, Ораховац, Подујево, Призрен, Приштина, Сува река, Урошевац, Штимље и Штрбце;
- 16) Народна библиотека „Раде Драинац” Прокупље на територији општина Прокупље, Блаце, Житорађа и Куршумлија;
- 17) Народна библиотека Смедерево на територији града Смедерева и општина Велика Плана и Смедеревска Паланка;
- 18) Народна библиотека Ужице на територији града Ужица и општина Ариље, Бајина Башта, Косјерић, Нова Варош, Пожега, Прибој, Пријеполје, Сјеница и Чајетина;
- 19) Градска библиотека „Владислав Петковић Дис” Чачак на територији града Чачка и општина Горњи Милановац, Ивањица и Лучани;
- 20) Библиотека шабачка на територији градова Шабац и Лозница и општина Богатић, Владимирци, Коцељева, Крупањ, Љубовија и Мали Зворник;
- 21) Градска библиотека у Новом Саду на територији града Новог Сада и општина Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабал, Србобран, Сремски Карловци, Темерин и Тител;
- 22) Градска библиотека Вршац на територији општина Алибунар, Бела Црква и Пландиште;
- 23) Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин” Зрењанин на територији града Зрењанина и општина Житиште, Нова Црња, Нови Бечеј и Сечањ;
- 24) Народна библиотека „Јован Поповић” Кикинда на територији града Кикинде и општина Ада, Кањижа, Нови Кнежевац, Сента и Чока;
- 25) Градска библиотека Панчево на територији града Панчева и општина Ковачица, Ковин и Опово;
- 26) Градска библиотека „Карло Бијелички” Сомбор на територији града Сомбора и општина Апатин, Кула и Оџаци;

27) Библиотека „Глигорије Возаровић” Сремска Митровица на територији града Сремске Митровице и општина Инђија, Ириг, Пећинци, Рума, Стара Пазова и Шид;

28) Градска библиотека Суботица на територији града Суботице и општина Бачка Топола и Мали Иђош.

На упитник су одговориле Матичне службе 18 јавних библиотека односно 64% од укупног броја. Детаљан преглед добијених одговора може се видети у Прилогу 1.

• **Питање бр. 1: Да ли на подручју матичности Ваше библиотеке постоје индустријска предузећа у оквиру којих раде специјалне библиотеке?**

На ово питање је достављено 18 одговора, од чега један одговор ДА (5,6%) и 17 одговора НЕ (94,4%).

• **Питање бр. 2: Уколико не постоје, да ли су постојале у ранијем периоду?**

На ово питање је достављено 18 одговора, од чега је свих 18 било ДА, односно 100%.

• **Питање бр. 3: Да ли сте некад вршили надзор у овом типу библиотека?**

На ово питање је достављено 18 одговора, од чега је седам ДА (38,9%), а 11 НЕ (61,1%).

• **Питање бр. 4: Колико често? Уколико нисте сигурни, оставити поље празно.**

На ово питање је достављено осам одговора, од чега четири ДА (50%) и четири НЕ (50%).

• **Питање бр. 5: Да ли је лицу овлашћеном за вршење стручног надзора омогућен приступ специјалним библиотекама индустријских предузећа? Уколико нисте сигурни, оставити поље празно.**

На ово питање је достављено седам одговора, од чега је свих седам било ДА (100%).

• **Питање бр. 6: Да ли су све специјалне индустријске библиотеке на подручју матичности биле регистроване?**

На ово питање је достављено 14 одговора, од чега шест ДА (42,9%), пет НЕ (35,7%), а три службе нису имале одговор (21,4%).

• **Питање бр. 7: Да ли су специјалне библиотеке у индустрији испуњавале сва четири услова за рад предвиђена *Правилником о националним стандардима за обављање библиотечко-информационе делатности*?**

На ово питање је достављено 18 одговора, од чега два ДА (11,1%), осам УГЛАВНОМ ДА (44,4%), а осам служби није имало одговор (44,4%).

• **Питање бр. 8: Опционо наведите који услов/и најчешће није испуњен. Може се чекирати више одговора.**

На ово питање је достављено седам одговора, од чега је пет служби навело да је најчешћи проблем био кадар (71,4%), три службе наводе простор (42,9%), а једна служба наводи књижни фонд (14,3%).

• **Питање бр. 9: Да ли су поштовани предлози мера дати у записнику који је предузећу достављен након обављеног надзора?**

На ово питање је достављено 14 одговора. од чега су два одговора ДА (14,3%), један одговор НЕ (7,1%), а 11 служби је одговорило са НЕМАМ ОДГОВОР (78,6%).

• **Питање бр. 10: Да ли су у случају гашења специјалне библиотеке матичне библиотеке преузеле фонд? Уколико нисте сигурни, оставите поље празно.**

На ово питање је достављено 13 одговора, од чега су четири одговора ДА (30,8%), пет одговора НЕ (38,5%), а четири одговора ДЕЛИМИЧНО (30,8%).

• **Питање бр. 11: Да ли је матичној библиотеци / служби понуђено преузимање фонда? Уколико нисте сигурни, оставите поље празно.**

На ово питање је достављено 10 одговора, од чега пет одговора ДА (50%) и пет одговора НЕ (50%).

Интерпретација резултата анкете ће бити изложена у поглављу 5.

4.3.2 Студија случаја: Компанија САРТИД а.д. Смедерево

Смедеревска железара била је привредни гигант југословенске и српске индустрије, понекад неформално називана и „Српски Круп”. Њена историја, испреплетена са успонима и падовима, тесно је везана за развој смедеревског Подунавља и читаве Србије. Од свог оснивања, Железара је играла кључну улогу у индустријализацији града Смедерева и омогућила његов развој обезбеђујући запослење за хиљаде радника. Такође, смедеревска железара је имала значајан утицај на индустрију и економију земље као целине, као водећи произвођач и извозник челика.

У периоду уочи Првог светског рата, индустријски развој Краљевине Србије, посебно за војне потребе, зависио је од могућности да се подигне погон за добијање и прераду гвожђа и челика. Иако је након Царинског рата политичка ситуација са Аустроугарском била комплексна, у недостатку буџетских средстава у тај посао је поред домаћег капитала (Ђорђе Вајферт, Фердинанд Грамберг, Давид Симић и др.) укључено и предузеће StEG (нем. Die privilegierte Österreichisch-ungarische Staatseisenbahn-Gesellschaft – Повлашћено аустроугарско друштво државних железница). Двадесетог фебруара 1913. године основано је Српско Акционарско Рударско Топионичко Индустријско Друштво – САРТИД, а оснивачки скуп

акционара САРТИД-а одржан је 26. маја 1913 године у Првој српској парној пивари у Београду.³⁰²

Након завршетка Првог светског рата, за изградњу будуће фабрике челика одабрано је Смедерево као оптимална локација. Овај избор је био стратешки утемељен на изузетним географским предностима Смедерева. Град се налази на важном правцу Моравском долином, са већ добро развијеном путном и железничком мрежом, што је олакшавало транспорт сировина и производа. Изградња фабричких постројења започета је у пролеће 1921. године.³⁰³

Развој САРТИД-а одвијао се у више етапа:

– У почетку се фабрика бавила делатностима у области металопрераде, фокусирајући се на израду и поправку локомотива и вагона за потребе Српских Државних Железница. Такође су се бавили израдом челичних конструкција за мостове и друге објекте намењене лакој индустрији у земљи. Овај период у историји САРТИД-а трајао је од 1921. до 1937. године.³⁰⁴

– Током пролећа 1937. године, САРТИД је започео изградњу објеката за производњу полупроизвода. У сарадњи са белгијском компанијом Societe anonime des mines de cuivre de Мајданпек, САРТИД је у Мајданпеку подигао комплетну топионицу гвожђа. Ова локација је изабрана због постојећих рудника и шумских домена који су већ били у власништву САРТИД-а. Изградња металуршког објекта трајала је током целе 1937. године, а са производњом гвожђа се почело средином децембра исте године. Висока пећ топионице у Мајданпеку радила је са променљивим резултатима од децембра 1937. до јуна 1940. године. Година 1937. представља значајну прекретницу за САРТИД, јер су тада успоставили комплетну металуршку производњу, од експлоатације руде до финалних производа.³⁰⁵

– Уочи Другог светског рата, интегрални металуршки циклус чинили су: Топионица гвожђа у Мајданпеку са рудницама у том подручју, као и постројења у Смедереву: Челичана са Сименс Мартиновом пећи, Ваљаоница профила, Ваљаоница лима, Поцинковаоница и пратећи енергетски објекти – Електрична централа, Гас-генератори, Котларница, као и раније изграђена финална постројења – Фабрика челичних конструкција, Бродоградилите и Ковачница. За само неколико година рада, великим коришћењем производних капацитета и позитивним финансијским пословањем, САРТИД је већ 1939. године исплатио све

³⁰²Mileta Gujaničić i Jovan Stojković, „100 GODINA SARTID-a : istorijat proizvodnje gvožđa i čelika u razvoju industrije Srbije“, pristupljeno 24. travanj 2024., [https://industrijskisindikar.org/userfiles/file/Istorija SARTID-a 1913-2013_.pdf](https://industrijskisindikar.org/userfiles/file/Istorija%20SARTID-a%201913-2013_.pdf).

³⁰³Gujaničić i Stojković.

³⁰⁴Gujaničić i Stojković.

³⁰⁵Gujaničić i Stojković.

инвестиционе трошкове у изградњи фабрике. У укупној производњи гвожђа и челика у Југославији 1939. године, САРТИД је учествовао са 24,16 %.³⁰⁶

– За време трајања Априлског рата 1941. године, постројења САРТИД-а нису била мета напада немачке авијације. Претпоставља се да је то последица два важна фактора: присуства немачког капитала у власничкој структури компаније и потреба немачке ратне индустрије за капацитетима САРТИД-а. Слично томе, ни савезничке снаге нису бомбардовале САРТИД у завршним фазама рата, вероватно због присуства енглеског капитала у оквиру Бродоградилишта САРТИД-а.³⁰⁷

– Петог децембра 1946. године САРТИД је национализован. Од тада се зове „Државна железара у Смедереву”. Убрзо је предузеће предато радницима на управљање према *Основном закону о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива* из 1950.³⁰⁸

– САРТИД је уложио значајна средства у модернизацију и проширење постојећих капацитета, али то није било довољно да се задовоље брзо растуће потребе југословенске индустрије. Донета је одлука о изградњи нове, веће железаре са капацитетом од 2 милиона тона челика. Постојале су процене да ће се у Југославији до краја 2000. године јавити недостатак од 4 милиона тона пљоснате челичне робе. Планирано је да део тог дефицита покрије железара у Скопљу (1,5 милиона тона), док би остатак произвођила нова железара у Смедереву. Године 1969. фирма мења име у „Металуршки комбинат Смедерево”.³⁰⁹

– Како су показале анализе спроведене крајем осамдесетих година 20. века, укључујући и анализу „Бритиш стила”, технологија примењена у САРТИД-у је добила највишу оцену у оквиру бивше СФРЈ.³¹⁰

– Железара се 23. јула 1991. године трансформише у Концерн САРТИД 1913 деоничко друштво (власници Република Србија, Београдска банка дд и Дунав дд).

– Након стечаја САРТИД-а, Влада Републике Србије са америчком компанијом US Steel Corp. из Питсбурга потписује купопродајни уговор, 1. септембра 2003 године. На тај начин компанија, US Steel Corp. постаје стопроцентни власник бившег САРТИД-а. Железара у Смедереву мења име у Ју-ес стил Србија (енг. U.S. Steel Serbia – USS Serbia).

³⁰⁶Gujaničić i Stojković.

³⁰⁷Gujaničić i Stojković.

³⁰⁸Gujaničić i Stojković.

³⁰⁹Gujaničić i Stojković.

³¹⁰Gujaničić i Stojković.

– Због кризе на светском тржишту челика, амерички инвеститор се 2012. године повукао, а Република Србија откупила железару од америчке компаније Ју-ес стил по цени од 1 долар, чиме је враћена у државно власништво. Име је промењено у „Привредно друштво за производњу и прераду челика Железара Смедерево”.

– Железара Смедерево је 2016. продата кинеском конгломерату Hesteel Group, другом највећем произвођачу челика у свету. Име је коначно промењено у Хестел Србија доо (енг. Hesteel Serbia Iron & Steel d.o.o.), а седиште фирме пребачено из Смедерева у Београд.

Према подацима Агенције за приватизацију, у тренутку покретања поступка приватизације Концерн САРТИД а.д. Смедерево 2003. године било је запослено 10.462 радника.³¹¹ Приватитација железаре САРТИД из Смедерева означена је као прва од 24 спорне приватизације у Резолуцији Европског парламента из 2011. бр. 2011/2886(RSP) у којој је изражена озбиљна сумња у легалност, уз препоруку да се „одмах преиспита”.³¹² Уз то, САРТИД је продат америчкој компанији US Steel Corporation за само 23 милиона евра, што се правдало дугом предузећа од 1,7 милијарди евра.³¹³

Околности у којима је САРТИД пословао након 1991. године сажимају све проблеме са којима су се суочили друштво и економија Републике Србије. Губитак југословенског тржишта, санкције, немогућност отплате кредита, застарела технологија, хиперинфлација или ефекти бомбардовања, оставили су компанију у изузетно лошој ситуацији уочи поступка приватизације. САРТИД је компанија створена на темељима потребе развоја озбиљне државе, економије и индустрије и зато је распад СФРЈ значио критичан ударац за будућност црне металургије у Републици Србији. САРТИД је остао државни проблем и синоним за највећег губиташа. Из ових разлога, случај компаније САРТИД представља парадигму целе српске индустрије од 1991. до данас.

³¹¹Obradović, *Hronika tranzicijskog groblja: privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989-2012: ekonomsko-istorijska analiza*, 334.

³¹² European Parliament resolution on the European integration process of Serbia (2011/2886(RSP)), čl. 17, preuzeto 2. 05. 2024., https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-7-2012-0188_EN.pdf

³¹³Obradović, *Hronika tranzicijskog groblja: privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989-2012: ekonomsko-istorijska analiza*, 493.

4.3.2.1 Специјална библиотека компаније САРТИД 1913 а.д.

Према подацима Регистра библиотека Републике Србије, специјална библиотека компаније САРТИД 1913 је основана 1958. године.³¹⁴ Библиотека је више пута мењала организационе јединице и 1994. носила назив САРТИД 1913 – Институт за металургију ИНДОК центар, међутим о тој библиотеци нема више сазнања. У бази АПР-а САРТИД Институт за металургију, мат. бр. 07584555, под датумом оснивања је уписан 9. 11. 1990. али је привредно друштво, након стечајног поступка, угашено 29. 3. 2011. Библиотека је званично уведена у регистар Одељења за развој библиотечно-информационог система НБС на основу пријаве бр. 20-1/96 и решења бр. 20-2/96 од 14. фебруара 1996. године, под називом САРТИД 1913 – Центар НСПИ, као организациона јединица која обавља библиотечно-информациону делатност у оквиру Сектора КОР – САРТИД 1913 Смедерево.

Према уписном листу под бр. 101397, у специјалној библиотеци је 1995. године радило осам запослених, од чега пет са високом, један са вишом и два са средњом стручном спремом. Библиотека је располагала фондом од 5.530 књига, 63 наслова периодике и 446 библиотечких јединица у оквиру посебних збирки. Располовив простор је износио 180 m²са укупно три просторије, од чега је једна била читаоница са 16 места.

Компанија је након продаје 2003. године променила назив у Ју-ес стил Србија. Нов менаџмент није био заинтересован да задржи библиотеку. Од тада подаци МБС базе показују све мањи број запослених. Специјална библиотека је престала са радом 2007. године, када је руководство Ју-ес стил Србија – Сектор за људске ресурсе обавестило Народну библиотеку у Смедереву о намери да угаси рад ове радне јединице, а да фонд и инвентар стручне библиотеке уступи матичној библиотеци. У наредном периоду извршен је одабир и пресељење дела књижног фонда, инвентар је преузела Народна библиотека у Смедереву, просторије библиотеке су промениле намену, а запослени су распоређени на друга радна места. Тиме је специјална библиотека званично престала са радом и избрисана из Централног регистра библиотека 2011. године.³¹⁵

³¹⁴ Записник о извршеном надзору над стручним радом у специјалној библиотеци Концерна САРТИД - Центар НСПИ извршен 31. маја 2001. Интерни документи Одељења за матичне послове, образовање, истраживање и развој библиотечно-информационог система Народне библиотеке Србије.

³¹⁵ Допис Народне библиотеке Смедерево Одељењу за истраживање и развој библиотечног система НБС, делов. бр. 269 (26. 09. 2011).

4.4 Специјалне библиотеке у индустрији Савезне Републике Немачке

Савезна Република Немачка састоји се од 16 савезних држава и у европским оквирима има доминантан социокултурни, политички и економски утицај. Важна оконсица таквог положаја Немачке припада интензивном научно-технолошком развоју у коме немачке специјалне библиотеке имају значајну улогу. Карактеристика немачког библиотечно-информационог система је потпуна, али функционална децентрализација. У Немачкој не постоји закон који регулише библиотечку делатност на савезном нивоу. У последње време парламенти шест од 16 држава донели су изузетно опште и необавезујуће библиотечке законе, који описују тренутни статус регионалних библиотечких структура — међутим, они не предвиђају никакве обавезне стандарде, не дају детаљније смернице у вези са обезбеђивањем оквира подршке од стране органа за финансирање, нити прецизирају право на одређена плаћања.³¹⁶

Постоје четири главне организације које обједињују немачке библиотеке на националном нивоу: Немачко библиотечко удружење (нем. Deutscher Bibliotheksverband, DBV), као и два професионална синдиката ВИБ (нем. Berufsverband Information Bibliothek – Професионално удружење за информационе библиотеке) и VDB (нем. Verein deutscher Bibliothekarinnen und Bibliothekare – Асоцијација немачких библиотекара), који функционишу у оквиру БИД (нем. Bibliothek und Information Deutschland – Библиотечко-информациона Немачка) у сарадњи са Гете Институтом и екz bibliotheksservice GmbH за групе библиотека. Мрежа компетенција за библиотеке (нем. Kompetenznetzwerk für Bibliotheken, KNB), која је у организационом смислу везана за DBV у Берлину и коју финансира Стална конференција министара образовања и културе (нем. Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland, КМК), такође испуњава основне функције координације у неколико централизованих улога.³¹⁷

Велика група истраживачких библиотека укључује, на државном нивоу, око 100 академских универзитетских библиотека и више од 200 библиотека повезаних са универзитетима примењених наука у 16 савезних, државним и регионалним библиотекама са првенствено регионалним (али у неким случајевима и националним) надлежностима, више од 2.500 специјализованих библиотека повезаних са компанијама, истраживачким установама, црквама, клиникама и научним удружењима, регионалним парламентима, министарствима и

³¹⁶Jürgen Seefeldt, „Overview of the German library system in 2019 : congress and exhibition“, 2019., <https://www.goethe.de/ins/vn/en/kul/ges/zbi/21613640.html>.

³¹⁷Seefeldt.

референтним библиотекама високих судова, као и на националном нивоу: Немачка национална библиотека — која функционише као национална депозитна библиотека и има огранке у Франкфурту на Мајни и Лајпцигу — три централне специјалистичке библиотеке (за економију, инжењерство и природне науке, као и медицину, животну средину и пољопривредне науке) и различите истраживачке библиотеке, укључујући владине, локалне и судске библиотеке на највишем нивоу.³¹⁸ Савезне државе или централна влада су одговорне за финансирање ових установа, а повремено се примећују и мешовити модели финансирања.³¹⁹

Све немачке библиотеке су организоване на четири оперативна нивоа, зависно од начина финансирања и информационих потреба библиотечких корисника. Прва два нивоа представљају јавне библиотеке мале и средње величине које задовољавају најопштије и не толико захтевне потребе становника у градовима и селима. То су углавном библиотеке са фондом у слободном приступу, одређеним бројем радних сати недељно, каталошки обрађеном грађом, понудом литературе из области белетристике и популарне науке и приступом интернету.

Специфичност немачког библиотечко-информационог система је постојање два типа специјалних библиотека. Специјалне библиотеке највећим делом припадају нивоу 3, на коме задовољавају потребе корисника за специјализованим информационом услугама у већим градским, регионалним и универзитетским библиотекама.³²⁰ Оне су углавном део истраживачких института или библиотека јавне управе. Набавна политика је уско специјализована за послове које обавља надређена институција, а информациони ресурси затворени за шири круг корисника. Библиотеке нивоа 3 су, зависно од места где су смештене, финансиране од стране неке од 16 немачких савезних држава.

Немачке библиотеке које послују на четвртм нивоу набављају, односно омогућавају приступ високоспецијализованој стручној литератури. Након прегледа података 17 немачких специјалних библиотека у DBS бази (уписи CR014, CX851, DA312, DA324, ED324, ED094, CX048, CQ551, DD970, CW445, EN968, EN164, DB705, DB778, SW826, EN711, EM883 и DA154) као студија случаја је одабрана специјална научна и развојна библиотека овог типа, Техничка библиотека одсека за челик компаније Тисенкруп (Technisches Info-Center / Thyssen Krupp Steel Europe AG) са седиштем у Дуизбургу (савезна држава Северна Рајна - Вестфалија). Библиотеке које послују на четвртм нивоу успешно смањују трошкове набавке публикација

³¹⁸Seefeldt.

³¹⁹Seefeldt.

³²⁰Claudia Lux, „The German Library System: structure and new developments“, *IFLA Journal* 29, izd. 2 (01. lipanj 2003.): 114, <https://doi.org/10.1177/034003520302900203>.

тима што по потреби деле информационе ресурсе путем међубиблиотечке позајмице. Подршку специјалним научним библиотекама овог типа пружају три велике централне библиотеке, од којих је за науку и технологију задужена Техничка информациона библиотека у Хановеру (ТИБ).

4.4.1 Систем централних специјалних библиотека

Важна карактеристика немачког библиотечко-информационог система је постојање три велике централне специјалне библиотеке, које представљају националне библиотеке за своје научне области. Њихов задатак је да на надрегионалном нивоу обезбеде приступ информацијама потребним за развој науке и привреде. При томе се посебна пажња посвећује прикупљању неконвенционалне, тзв. „сиве литературе”, која није доступна регуларним начинима набавке. Централне библиотеке ту литературу прикупљају из свих крајева света, захваљујући чему поседују јединствене колекције у Немачкој из ове области.³²¹ Термин „сива литература” односи се на „информације које се издају на свим нивоима владиних тела, као и на свим нивоима академских, пословних и индустријских организација у електронском и штампаном облику, а које нису под контролом комерцијалних издавачких кућа, тј. информације код којих издавање није примарни циљ за институцију која их објављује”.³²² Према типу публикација, то су углавном извештаји о извршеним истраживањима, тезе, излагања на конференцијама, радни папири, технички извештаји и стандарди, патенти, техничке забелешке, презентације, итд.³²³

Централне специјалне библиотеке су:

- Немачка национална библиотека за медицину (Deutsche Zentralbibliothek für Medizin, ZBMed) са седиштем у Келну и Бону,
- Национална библиотека за економију (Leibniz-InformationszentrumWirtschaft, ZBW) са седиштем у Килу и Хамбургу,

³²¹Thorsten Meyer, *Die zentralen Fachbibliotheken und ihre zukünftige Rolle für die Fachinformation in Deutschland*, Berliner H (Berlin: Institut für Bibliotheksund Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin, 2009), 3, <https://doi.org/10.18452/1986>.

³²²Paola De Castro i Sandra Salinetti, *Guidelines for the production of scientific and technical reports: how to write and distribute grey literature* (Grey Literature International Steering Committee, 2006), 1, http://greyguide.isti.cnr.it/attachments/category/50/nancystyle_de_1.1.pdf.

³²³GreyNet International, „Document Types in Grey Literature“, без дат., <https://www.greynet.org/greysourceindex/documenttypes.html>.

- Немачка национална библиотека за науку и технологију (Technische Informationsbibliothek, ТИВ) са седиштем у Хановеру.

Развој система специјалних библиотека у Немачкој је уско повезано са друштвеним феноменом познатим као „Спутњик ефекат” из октобра 1957, изазваним лансирањем првог вештачког сателита у орбиту. Тада је препознат значај унапређења информационо-документационог сектора као државног задатка у циљу превазилажења предности коју је остварио Совјетски Савез.³²⁴ У Савезној Републици, као и у Сједињеним Државама, постала је јасна технолошка заосталост западних земаља и истакнут круцијални значај информационо-документационих активности за техничко-технолошки напредак.

Три централне специјалне библиотеке покривају посебна подручја науке. Њихов значај превазилази значај осталих специјалних библиотека, јер не служе одређеној институцији, већ пре свега међурегионалном снабдевању литературом у најширем смислу речи.³²⁵ Њихов задатак је што потпуније прикупљање, индексирање и доступност информација из одређене научне области. Поред задатка прикупљања информационе грађе, централне специјалне библиотеке имају значај и у оквиру међурегионалне позајмице и услуга испоруке докумената. Поред тога, централне специјалне библиотеке пружају подршку истраживању и нуде стручне обуке, едукативне програме и радионице. Задатак Централних специјалних библиотека је такође међурегионално снабдевање информацијама из њихове одређене области. Оне на тај начин пружају велики допринос остваривању циља да се сваки наслов важан за истраживање и праксу из примењених наука, без обзира на језик, држи на најмање једном месту у Немачкој и буде што је могуће доступнији.³²⁶

Три централне специјалне библиотеке су понаособ међу највећим специјалним библиотекама у свету у својој области. Оне су 2009. године у Келну формирале Заједницу немачких централних специјалних библиотека, под називом Goportis, чиме су постојећу сарадњу подигле на највиши ниво. Због њиховог надрегионалног значаја, све три централне библиотеке се финансирају кроз Лајбницову асоцијацију (Wissenschaftsgemeinschaft Gottfried Wilhelm Leibniz – WGL) уз подршку савезне владе и покрајина.

Уз централне библиотеке, важан део истраживачке инфраструктуре у Немачкој су и Специјални информациони центри (нем. Fachinformationszentren – FIZ), који су отворени у оквиру Савезног програма за промоцију информација и документације (нем. Programm der

³²⁴Meyer, *Die zentralen Fachbibliotheken und ihre zukünftige Rolle für die Fachinformation in Deutschland*, 8.

³²⁵Gisela von; Busse i ostali, *Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland. Ein Handbuch*. 3, 3. völlig (Wiesbaden: Harrassowitz, 1999), 125.

³²⁶Busse i ostali, 80.

Bundesregierung zur Förderung von Information und Dokumentation – IuD-Programm) у периоду 1974-1977. Задатак испоруке информација и докумената пружених од стране специјалних информационих центара у почетку је падао првенствено на централне специјалне библиотеке (ТИБ Хановер, ZB–MED Келн/Бон, ZBW Кил/Хамбург), међутим, данас то обављају сами специјални информациони центри.³²⁷

4.4.2 ТИБ (Technische Informationsbibliothek)

Услед разарања током Другог светског рата морале су се поставити нове основе научног развоја у Западној Немачкој. Она се до 1990. налазила на граници НАТО савеза и услед претње новог рата имератив безбедности било је задржавање технолошког потенцијала. Посебну забринутост изазвао је тзв. „Спутњик-шок” у октобру 1957. након што је Совјетски Савез лансирао први вештачки сателит. Немачки информациони стручњаци су схватили следеће:

Добра обука младих инжењера и одговарајућих радника, као и обезбеђивање производње и извоза квалитетне и модерне индустријске робе били су, између осталог, важни циљеви који су сада били у првом плану. Ово се може постићи само пружањем поузданих и квалификованих информација. Постојећи академски библиотечки систем морао је бити допуњен централним специјалистичким библиотекама како би се обезбедило да се индустрија и наука брзо и потпуно снабдевају литературом, по могућности из сопствених фондова.³²⁸

Из ове идеје је 1959. Настала Немачка национална библиотека за науку и технологију (Die Technische Informationsbibliothek – ТИБ).³²⁹ За разлику од многих других немачких библиотека које су страдале у рату, тамошњи библиотечки фонд је готово у потпуности очуван.³³⁰ У просторном и организационом смислу, ТИБ је повезан са Универзитетском библиотеком у Хановеру. ТИБ је централна немачка специјална библиотека за технологију, архитектуру, хемију, рачунарство, математику и физику, као и универзитетска библиотека

³²⁷Jürgen Seefeldt, „Dokumentationseinrichtungen : IuD-Programme zur Förderung von Information und Dokumentation“, Bibliotheksportal, pristupljeno 15. ožujak 2024., <https://bibliotheksportal.de/informationen/bibliothekslandschaft/dokumentationseinrichtungen/>.

³²⁸„Die Geschichte der TIB: Vom ‚Sputnik Schock‘ zur ‚Deutschen Zentralen Fachbibliothek‘“, pristupljeno 01. svibanj 2024., <https://www.mwk.niedersachsen.de/startseite/aktuelles/presseinformationen/-18900.html>.

³²⁹„50 Jahre Technische Informationsbibliothek : von der bibliothek zum globalen dienstleister“ (Ministerium für Wissenschaft und Kultur, 2009.), <https://www.mwk.niedersachsen.de/startseite/aktuelles/presseinformationen/-18900.html>.

³³⁰„Die Geschichte der TIB: Vom ‚Sputnik Schock‘ zur ‚Deutschen Zentralen Fachbibliothek‘“.

Универзитета „Лајбниц” у ХанOVERу.³³¹ Располаже годишњим средствима за набавку од 8,3 милиона евра и запошљава 156 особа.³³²

TIB је зависна институција државе Доња Саксонија (финансирање: 30% савезне владе; 70% држава Доња Саксонија), повезана је са Универзитетском библиотеком у ХанOVERу у просторној и организационој асоцијацији (UB/TIB) и чини централну библиотеку за све области технологије/инжењерства.³³³ TIB представља изузетан ресурс научно-истраживачке инфраструктуре Немачке. Располаже јединственим фондом од 7,8 милиона медијских јединица, 16.000 наслова часописа и информације о 14,4 милиона патената. TIB је највећа специјална библиотека на свету за све области технологије, као и за архитектуру, хемију, рачунарство, математику и физику.³³⁴ Подршку TIB-у у пружању информација и документације из ових области вршило је више специјалних информационих центара као што су ФИЗ Карлсруе – Лајбниц институт за информациону инфраструктуру (нем. FIZ Karlsruhe – Leibniz-Institut für Informationsinfrastruktur), ФИЗ Техник (нем. Fachinformationszentrums Technik – FIZ Technik), који је радио до 2021. и Информативни центар за хемију (нем. Das Fachinformationszentrum Chemie GmbH – FIZ CHEMIE), који је радио до 2013.

4.4.3 Студија случаја: Компанија Тисенкруп

Немачка компанија Тисенкруп (нем. Thyssenkrupp AG) представља једну од водећих светских компанијау области металургије и машиноградње. Основана је 1999. спајањем две велике корпорације за производњу челика – Тисена (нем. Thyssen Industrie AG) са седиштем у Дуизбургу и Крупа (нем. Friedrich Krupp AG Hoesch-Krupp) са седиштем у Есену. Према изложеним подацима, компанија Тисенкруп се 2015. налазила на десетом месту у свету по укупној продаји од 44,5 милијарди долара.³³⁵ Данас је Тисенкруп глобални лидер у областима

³³¹Die TIB – Leibniz Informationszentrum Technik und Naturwissenschaften und Universitätsbibliothek, „Stiftung“, pristupljeno 20. ožujak 2024., <https://www.tib.eu/de/die-tib/profil-der-tib/stiftung#c4798>.

³³²Meyer, *Die zentralen Fachbibliotheken und ihre zukünftige Rolle für die Fachinformation in Deutschland*, 4.

³³³Hans-Jürgen Kuhlmeier i Simone Rennert, ur., *Bibliotheken '93 : Strukturen, Aufgaben, Positionen* (Berlin: Bundesvereinigung Deutscher Bibliotheksverbände : Vertrieb, Deutsches Bibliotheksinstitut, 1994), 125, <https://bibliotheksportal.de/wp-content/uploads/2017/10/bibliotheken93.compressed.pdf>.

³³⁴„50 Jahre Technische Informationsbibliothek : von der bibliothek zum globalen dienstleister“.

³³⁵„The world’s largest steel companies as of March 2023, based on sales revenue“, Statista, 2023., <https://www.statista.com/statistics/270128/the-largest-steel-companies-worldwide-based-on-revenue/>.

као што су машинска индустрија, грађевинарство, шински системи и аутомобилска индустрија.

Укрупњавање немачке индустрије челика започело је на иницијативу Крупа који историјски представља синоним за немачку војну и индустријску моћ. Процес је започео 1991. фузијом Крупа (нем. Friedrich Krupp AG) и Хоеша (нем. Hoesch AG) који су засебно производили по око 3 милиона тона челика, док је у том тренутку Тисен производио око 10 милиона тона.³³⁶ Уочи уједињења 1999. Тисен је био највећи европски произвођач челика.³³⁷ Компанију Круп је 1811. основао Фридрих Карл Круп (Friedrich Carl Krupp (1787–1826)). Успон компаније је коинцидирало са немачком привредном и политичком експанзијом од друге половине 19. века. Круп је у прошлости стекао светску славу као произвођач свих типова квалитетног наоружања, од топова и тенкова, до подморница и бојних бродова (бродоградилиште Friedrich Krupp Germaniawerft).

Круп је последњих 100 година константно у самом врху најуспешнијих светских компанија. Уочи Другог светског рата, 1937. године, Круп се налазио на 48. месту, а 2005. године на 85. (листа Fortune Global 500) према оствареним приходима.³³⁸ Као међународни конгломерат Тисенкруп се константно организационо мења и трансформише. Данас је пословање Тисенкрупа организовано у пет пословних области. То су:

1. *Аутомобилска технологија* (енг. Automotive Technology) – високотехнолошки делови и склопови кључни за савремена возила,
2. *Технологија декарбонизације* (енг. Decarbon Technologies) – сегмент који развија кључне технологије за декарбонизацију, укључујући одрживу производњу челика, технологије коришћења водоника и решења за смањење угљеника у .
3. *Материјалне услуге* (енг. Materials Services) – дистрибуција метала, индустријских минерала, специјалних материјала и енергената,
4. *Челик Европе* (енг. Steel Europe) – највећи европски произвођач сировог и пресованог челика,

³³⁶Charles Leadbeater i Andrew Fisher, „Merger a bid to reinforce German Steel?“, *The Business Times*, 15. listopada 1991., 12, <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/digitised/page/biztimes19911015-1.1.12>.

³³⁷„Thyssen AG“, *Encyclopedia Britannica*, приступљено 12. сiječanj 2024., <https://www.britannica.com/money/Thyssen-AG>.

³³⁸Harold James, *Krupp : A History of the Legendary German Firm* (Princeton, N.J.: Princeton University Press Princeton & Oxford, 2012), 3.

5. *Поморски системи* (енг. Marine Systems) – сегмент који се бави дизајнирањем, производњом и сервисом висококвалитетних дизел-електричних подморница, фрегата, корвета, десантних чамаса и специјалних пловила.

Сегменти су генерално организовани у пословне и оперативне јединице. На дан 30. септембра 2022. године финансијски извештаји ТК групе обухватају 312 компанија и 19 улагања, обрачунатих према методи удела у 48 земаља.³³⁹ Према последњим подацима, укупно је ангажовано преко 100.000 радника.³⁴⁰ У саставу Тисенкрупа једна од најважнијих подружница је европски огранак Тисенкруп Челик (нем. Thyssenkrupp Steel Europe AG). Тисенкруп Челик је водећи добављач челика и лидер у области иновација у челичној индустрији. Производи широк спектар челичних производа, укључујући:

- Пресовани, равни челик (користи се у аутомобилској индустрији, индустрији грађевинских машина, бродоградњи и индустрији цеви),
- Дуги челик (користи се у грађевинарству, енергетици и машинству),
- Нерђајући челик (прехранбена, хемијска и медицинска индустрија),
- Специјални челик (авио-индустрија, нуклеарна енергија, индустрија нафте и гаса).

Тисенкруп је данас лидер у индустрији са богатом историјом, широким спектром делатности и глобалним присуством. Прошлост Тисенкрупа сажима све позитивне карактеристике немачког инжењеринга, иновативност, пословност и прилагодљивост. Те карактеристике су прецизно изражене у следећем пасусу:

Чинило се да Круп заступа посебан немачки начин пословања. Каснији аналитичари су ово назвали „рајнским капитализмом”. Он је укључивао неколико карактеристичних елемената који су спојени у запањујуће издржљиву и успешну синтезу пословне културе: посвећеност од почетка извозној оријентацији (посвећеност ономе што бисмо данас назвали глобализацијом); близак однос са државом, као регулатором, као купцем индустријских производа и као извором и гарантом кредита; дугорочна посвећеност квалификованој радној снази која је била везана за предузеће материјалним подстицајима, али и осећајем лојалности фабричкој заједници, а не само власнику; сумња у „капиталисте”, финансијере и берзе (иако су банке имале истакнуту улогу у финансирању већег дела немачке тешке индустрије); а такође и сумња у принцип конкуренције.³⁴¹

³³⁹ThyssenKrupp AG, „Annual report 2022/2023“, pristupljeno 12. travanj 2024., <https://www.thyssenkrupp.com/en/investors/reporting-and-publications>.

³⁴⁰ThyssenKrupp AG.

³⁴¹James, Krupp : A History of the Legendary German Firm, 3.

Тисенкруп представља пример великог производног система у коме се јасно види сарадња индустријског сектора и државе која има активну и конструктивну улогу у сфери пословања. Социоекономско учење Фрајбуршке школе под називом „ордолиберализам” (нем. ordoliberalismus) извршило је велики утицај на формирање немачке „социјалне тржишне економије” (нем. Soziale Marktwirtschaft). Најзначајнији теоретичари ордолиберализма били су Валтер Ојкен (Walter Eucken, 1891–1950), Франц Бем (Franz Böhm, 1895–1977), Александар Ристов (Alexander Rüstow, 1885–1963), Вилхелм Репке (Wilhelm Röpke, 1899–1966), Ханс Гросман Доерт (Hans Großmann-Doerth, 1894–1944), Леонард Микш (Leonhard Miksch, 1901–1950) и Алфред Милер Армак (Alfred Müller-Armack, 1901–1978). Основне смернице ордолиберализма су „економски устав”, „економски поредак је правни поредак” (нем. Wirtschaftsordnung ist Rechtsverfassung) и „правни поредак је поредак слободе” (нем. Freiheitsordnung).³⁴²

Ордолиберална економска политика је обезбедила релативну сигурност и повољне услове за развој немачке индустрије у периоду реконструкције након Другог светског рата. Ордолиберали нису поистовећивали неолиберализам са слабом државом која је у немилости економских сила, већ са јаком државом – која спутава конкуренцију и обезбеђује друштвене и идеолошке предуслове економске слободе.³⁴³ Држава треба да обезбеди економски поредак уместо да управља економским процесима. За ордолиберале, слаба држава је равна катастрофи³⁴⁴. Међутим, ордолиберали су критиковали laissez faire либерализам једнако колико и државни интервенционизам (кејнзијанизам и нацизам) и економски колективизам совјетског типа. Политика ордолиберализма је значајно допринела привредном успону Немачке, али остаје отворено питање да ли је немачка пословна филозофија вођена истим принципима унутар и изван државних граница. У међународном пословном окружењу влада беспштедна борба за тржиште и производне ресурсе, у ком успешне немачке компаније користе предности које им пружају начела дерегулације и неолибералне економске филозофије.

Након што је извршен преглед података корпоративних библиотека у DBS бази, откривено је да се у оквиру сегмента Тисенкруп Челик налази, по многим параметрима, једна од најбољих немачких специјалних библиотека. То је Техничка библиотека у саставу одсека

³⁴²Alpár Losoncz, Sonja Bunčić, i Andrea Ivanišević, „Ordoliberal Articulation of Law-Economy Complex“, *Pravni zapisi* 10, izd. 2 (2019.): 364, <https://doi.org/10.5937/pravzap0-23830>.

³⁴³Werner Bonefeld, „Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism“, *New Political Economy* 17, izd. 5 (01. studeni 2012.): 633–56, <https://doi.org/10.1080/13563467.2012.656082>.

³⁴⁴Bonefeld.

Технологија и иновације (енг./нем. Thyssenkrupp Steel Europe AG, Technologie & Innovation, TIS-IN Technisches Info-Center). Библиотека се налазу у Дуизбургу (савезна држава Северна Рајна – Вестфалија), има сиглу DE-Db5, у DBS базу је уписана под ознаком DA154.

4.5 Статистичке анализе

Студија случаја није само метод, већ истраживачки приступ или стратегија која укључује и посматрање и испитивање, дубинске интервјуе и анализу садржаја.³⁴⁵ Радован Пејановић сматра да се то односи на дуго, интензивно и дубинско испитивање случаја и укључује врло широк круг разноврсних показатеља. У конкретном истраживању, одабране су две студије случаја, компаније САРТИД и Тисенкруп, као и њихове специјалне библиотеке које нису обичне, већ круцијалне студије случаја. Оне су јединствени примери индустријских предузећа од државног значаја, који бацају светло на сваки аспект истраживања, односно представљају репрезентације друштвено-политичког, привредно-индустријског и библиотечно-информационог система (у домену специјалних библиотека) Републике Србије и Савезне Републике Немачке.

Према Харију Екштајну (Harry Eckstein), суштинска апстрактна карактеристика круцијалног случаја може се извести из његове функције као теста теорије, то је случај који се мора у потпуности уклопити у теорију ако желимо да имамо поверења у валидност теорије.³⁴⁶ Екштајн сматра да је неколико кључних студија случаја увек боље од једне, јер додатни бројеви обезбеђују додатну сигурност. Стога, ако је намера да буде конклузивна, кључна студија случаја увек завршава као компаративна студија.³⁴⁷ Између САРТИДА и Тисенкруп постоје многобројне сличности које дозвољавају да се изврши валидна квалитативна и квантитативна компарација. Те сличности обухватају:

- Респектабилну прошлост компанија. Као што је САРТИД био пример социјалистичког успеха, тако је и Тисенкруп био симбол немачке индустријске и војне моћи.
- Исту делатност у области црне металургије и тешке индустрије.
- Статус крупних индустријских конгломерата, сразмерно економијама у којима раде.

³⁴⁵Radovan Pejanović, *Ogledi iz metodologije društveno-ekonomskih istraživanja* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2014), 129.

³⁴⁶Harry Eckstein, „Case Study and Theory in Political Science“, u *Case Study Method: Key Issues, Key Texts*, ur. Roger Gomm, Martyn Hammersley, i Peter Foster (London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications Ltd, 2000), 148.

³⁴⁷Eckstein, 155.

- Посебан друштвени и политички статус који је компанијама доносио и државне привилегије.
- Улогу покретача привредног и друштвеног развоја на националном нивоу.

Историјске везе САРТИД-а и немачких компанија Тисен и Круп су историјски врло јаке. Убрзо након формирања, у пролеће 1914. године, у посао САРТИД-а укључује се и Круп, када се повећава се обим радова и истраживачких екипа, материјала, средстава и „покуса” прераде, „пржења и топљења”.³⁴⁸ Наредна фаза сарадње десила се почетком 60-тих година, када производња челика у Смедереву није могла да задовољи нарасле индустријске потребе Југославије и било је потребно проширење капацитета. Данашња локација Железаре у Смедереву је одређена на предлог немачких стручњака из Крупа.³⁴⁹ У истом периоду, Топла ваљаоница је набављена од немачке фирме Тисен.³⁵⁰ Круп је такође, према неким информацијама, био конкурент Ју-Ес стилу 2003. године, приликом прве приватизације САРТИД-а.³⁵¹

Прва статистичка анализа која ће бити коришћена за израчунавање релативне ефикасности биће урађена коришћењем ДЕА анализе за период 2000-2005. Друга анализа ће обухватити испитивање корелације између пословања специјалних библиотека према изабраном критеријуму (коришћење књига, часописа или остале библиотечке грађе) и показатеља финансијског успеха компанија у којима послују (укупан приход, нето приход, ЕБИТ, ЕВА, итд.).

4.5.1 ДЕА анализа оперативне ефикасности специјалне библиотеке Центар НСПИ САРТИД 1913 и Техничке библиотеке компаније Тисенкруп Челик

ДЕА анализа (енгл. Data. Envelopment Analysis, анализа обавијања података) је непараметријска аналитичка метода која се најчешће користи у операционим истраживањима и економији за одређивање релативне производне ефикасности DMU (енг. Decision Making Units – јединице доношења одлука). Математички принципи ове методе први пут су представљени 1978. у раду Ејбрахама Чарнса (Abraham Charnes, 1917–1992), Вилијема Купера (William Wager Cooper (1914–2012) и Едварда Родса (Edwardo Lao Rhodes). Они истичу да ће

³⁴⁸Gujaničić i Stojković, „100 GODINA SARTID-a : istorijat proizvodnje gvožđa i čelika u razvoju industrije Srbije“.

³⁴⁹Gujaničić i Stojković.

³⁵⁰Gujaničić i Stojković.

³⁵¹Slobodan Pejović, „U staro gvožđe?“, NIN, 2001., <https://www.nin.rs/2001-05/10/17890.html>.

„употреба термина као што су 'DMU' и 'програми' помоћи да се нагласи да је интерес усредсређен на доношење одлука од стране непрофитних субјеката, а не на уобичајене 'фирме' и 'индустрије’”.³⁵²

Обрт књижног фонда, BCR или ROI метода, са једним улазом и једним излазом, могу се посматрати као релативно једноставни, али практични начини процене ефикасности пословања специјалних библиотека. На тај начин, приликом процене пословања две библиотеке она чији је излазни коефицијент већи, односно она која боље претвара улазе пословања (нпр. број књига у фонду библиотеке) у излазну вредност (нпр. коришћење књижног фонда) сматра се ефикаснијом. Вонсик Шем (Wonsik Shim) сматра да се CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) модел DEA анализе може сматрати екстензијом „обичног” модела који директно доводи у однос улаз и излаз пословања.³⁵³

Први радови који су се бавили применом DEA у библиотекарству појавили су се 1997. године.³⁵⁴ Студија урађена 2018. године, у којој су анализирана 44 научна чланка, показала је да је CCR(CRS) употребљена у више од 40% радова и тиме је најчешће коришћена метода у области употребе DEA анализе у библиотекарству.³⁵⁵ При коришћењу DEA анализе, једна од најчешћих дилема је одабир улазних и излазних варијабли. У радовима објављеним до 2018. убедљиво најкоришћенија улазна варијабла је број запослених (32 рада), затим фонд књига (21), библиотечки простор (15), буџет (13), а на петом месту се налази фонд серијских публикација (15), док је најзначајнија излазна варијабла коришћење књига (30).³⁵⁶

За процену ефикасности DMU јединица (одређених специјалних индустријских библиотека) може се користити непараметријска излазно-оријентисана DEA метода. Овом методом може се утврдити колико DMU може повећати свој излаз за константан ниво уноса. Уколико поредимо пословне перформансе више DMU (односно специјалних библиотека), биће ефикасан онај DMU који се налази на граници ефикасности (изражено фиксним коефицијентом 1.00). Предности ове методе су што се може користити за процену ефикасности DMU са вишеструким улазима и излазима и што није компликована за употребу.

³⁵²Abraham Charnes, William Wager Cooper, i Edwardo Lao Rhodes, „Measuring the efficiency of decision making units”, *European Journal of Operational Research* 2, изд. 6 (1978.): 429.

³⁵³Shim, „Applying DEA Technique to Library Evaluation in Academic Research Libraries“: 316.

³⁵⁴Ali Najafi i ostali, „DEA-based Performance Evaluation of Libraries: A Systematic Mapping study”, *Bibliotecas Revista de la Escuela de Bibliotecología Documentación e Información* 34, изд. 85 (23. studeni 2020.): 235, <https://doi.org/10.22201/iibi.24488321xe.2020.85.58159>.

³⁵⁵Najafi i ostali, 237.

³⁵⁶Najafi i ostali, 240.

Ова метода такође има недостатке који су минимизирани тиме што је специјална библиотека у оквиру организације релативно „затворен” систем који не реагује на промене из окружења као сама радна организација. Ипак, утицај економских фактора на матичну организацију може посредно да утиче на рад специјалних библиотека (промене на тржишту, смањење броја запослених, редукција трошкова за информационе потребе, итд.).

DEA анализом ће се обухватити период од 2000. до 2005. године. Овај период је одабран из два разлога. Први разлог је што су доступни подаци о раду обе посматране специјалне библиотеке. Други разлог је што су у том периоду најкомплетнији подаци које је доставила специјална библиотека САРТИД-а и који су доступни у бази МБС. Коришћење секундарних публикација, које су такође важна врста грађе која се налази у специјалним библиотекама, Техничка библиотека изузетно уредно и детаљно евидентира, док специјална библиотека САРТИД-а то чини само за 1997. и 1998. годину, односно, изван хронолошког опсега DEA анализе. Истовремено, годишњи извештаји од 1997. до 2006. у МБС бази приказују коришћење новина које нису карактеристична грађа која се набавља и чува у специјалним библиотекама. Мада постоје стручне новине, њихова информациона вредност за пословни процес је генерално мања, јер се у њима обично не налазе научни извештаји и радови, већ оперативне информације о раду. Уколико се ради о актуелној страни новинској штампи за потребе пресклипинга (енг. *press clipping* – изводи и исечци из штампе), та вредност је већа. Међутим, ако се овај податак односи на домаће дневне или недељне новине, може се закључити да тежиште услуге специјалне библиотеке у САРТИД-у није више била асистенција производном процесу, већ услуга општем типу корисника (тип 03). Уколико је ова претпоставка тачна, специјална библиотека САРТИД-а је тиме изгубила ефектност, односно сврху и основну вредност за радну организацију.

За потребе истраживања биће урађене две излазно оријентисане DEA анализе са по три улаза и једним излазом. У првој DEA анализи биће испитана ефикасност специјалних библиотека САРТИД-а и Тисенкрупa, у којој ће улазне вредности бити број запослених, број корисника и број књига у фонду, а излазна вредност коришћеност књига. У другој DEA анализи улазне вредности ће бити број запослених, број корисника и фонд часописа, а излазна вредност коришћеност часописа. Недостатак података о саставу фонда и коришћењу научне документације (патенти, истраживачки пројекти, стандарди, извештаји или SDI) специјалне библиотеке НСПИ САРТИД не дозвољава да се изврши анализа ефикасности и према овим важним параметрима. Док су ти подаци доступни у DBS бази за Техничку библиотеку Тисенкрупa, специјална библиотека САРТИД-а те податке за посматрани период није пријавила служби надзора у матичној библиотеци.

Мада Техничка библиотека Тисенкрупа има књижни фонд који је приближно 10 пута већи од фонда специјалне библиотеке НСПИ САРТИД 1913 постоји више сличности. Сличности специјалних библиотека САРТИД-а и Тисенкрупа су што имају приближан број наслова у фонду стручних часописа. У МБС бази је наведен број домаћих и страних часописа у САРТИД-овој специјалној библиотеци (који ће у DEA анализи бити представљени збирно), док DBS база наводи укупан број у Техничкој библиотеци Тисенкрупа. Две библиотеке у просеку ангажују сличан број стручних радника, мада је САРТИД-ова библиотека показала већу осцилацију броја запослених током поступка приватизације. Трећа сличност је број корисника која се креће од 766 до 878 у САРТИД-овој библиотеци, док је у Техничкој библиотеци Тисенкрупа у опсегу од 787 до 1004 у посматраном периоду.

За израчунавање DEA одабран је једноставнији, једностепени CCR (CRS) модел, јер се у DEA анализи налазе само две DMU и мање скупова улазних података. За израчунавање DEA модела потребан је специјализовани софтвер. У овом истраживању користиће се професионални DEAP вер. 2.1 (енг. Data Envelopment Analysis Program).

4.4.1.1 DEA анализа ефикасности коришћења књижног фонда

Улази:

- Укупан књижни фонд (IN1),
- Број запослених библиотекара (IN2),
- Број корисника библиотеке (IN3).

Излази:

- Број коришћених књига (OUT1).

Табела 6: Резултати DEA анализе коришћења књижног фонда

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
САРТИД (DMU1)	0,65	1,00	0,73	0,71	0,49	0,35
ТК (DMU2)	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

(извор: МБС и DBSбаза)

Резултати DEA анализе ефикасности коришћења књижног фонда су за посматрани период од 2000. до 2005. на одређен начин повољни за специјалну библиотеку НСПИ-САРТИД 1913, али приликом интерпретације резултата треба имати у виду неколико чињеница. Прво, фонд Техничке библиотеке Тисенкрупа је неупоредиво већи за релативно сличан број корисника. Друго, број стално запослених у библиотеци САРТИД-а се у том

периоду нагло смањивао, као последица продаје компаније Ју-ес стилу. Мањи број запослених, уз одржање броја пријављених корисника, подизао је ефикасност, али само привидно.

Међутим, док корисници немачке библиотеке узимају у просеку од шест до десет публикација годишње, у библиотеци САРТИД-а се узима просечно мање од једне. У 2001. години, када је та библиотека показала најбољи резултат и била на граници ефикасности упоредо са библиотеком ТК-а, њених 827 корисника је узело 761 публикацију. Мањи број узетих књига од броја корисника није немогућ, уколико је коришћење монографских публикација надомештено коришћењем друге врсте грађе. Ипак, да то није случај потврђују резултати DEA анализе коришћења часописа, који су изузетно важна врста грађе у специјалним библиотекама.

4.4.1.2 DEA анализа ефикасности коришћења фонда часописа.

Улази:

- Укупан фонд часописа (IN1),
- Број запослених библиотекара (IN2),
- Број корисника библиотеке (IN3).

Излази:

- укупан број коришћених часописа (OUT2).

Табела 7: Резултати DEA анализе коришћења фонда часописа

DMU	2000	2001	2002	2003	2004	2005
САРТИД (DMU1)	0,015	0,017	0,009	0,028	0,044	0,021
ТК (DMU2)	1.00	1.00	1.00	1,00	1.00	1.00

(извор: МБС и DBSбаза)

Резултати DEA анализе коришћења часописа показују приметну неефикасност специјалне библиотеке САРТИД-а. У односу на претходну DEA анализу, у овој се приказује знатно реалнија слика. Док су корисници немачке специјалне библиотеке 2005. године узели 7.730 примерака часописа, корисници НСПИ САРТИД су узели само 32. У подацима САРТИД-а у МБС бази постоји велика неуједначеност, која доводи у питање веродостојност података. На прелазу из 2000. у 2001. годину приказан је велики пад броја страних часописа (са 344 на 238), да би на прелазу 2003. на 2004. био евидентиран једнако велики скок (са 238 на 345). Такође, НСПИ САРТИД пријављује коришћење часописа 2005. године, али не наводи

величину фонда, тако да је за анализу узет број из 2004. године (збирно 100 страних и 345 домаћих).

У посматраном временском опсегу, у специјалној библиотеци САРТИД-а готово сваке године (са изузетком 2001.) евидентирано је више корисника него коришћених публикација. То значи да корисници библиотеке (сразмерно разлици) нису узели ниједну публикацију током године, или је евидентирано само индивидуално коришћење простора библиотеке, али не и коришћење фонда. Такође, приметно је понављање уписаних података у делу који се односи на величину фонда, што представља или неажурност у евиденцији, или је фонд библиотеке престао да се обнавља.

4.5.2 Корелациона анализа пословног успеха и коришћења фондова специјалних библиотека

Евалуација рада специјалних библиотека, која одређену излазну вредност пословања посматра као улазну вредност саме производње, може се сматрати релевантним видом оцене оперативне ефикасности рада специјалних библиотека. КРП специјалне индустријске библиотеке представљају разни видови коришћења фонда (књиге, часописи, секундарне публикације), међубиблиотечка позајмица, као и SDI. Са друге стране, индикатори пословног успеха фирме су бруто продаја, ЕВТ (енг. Earnings Before Tax, зарада пре одбијања пореза), ЕВИТ (енг. Earnings Before Interest and Taxes, зарада пре одбијања камата и пореза), ЕВИТДА (енг. Earnings Before Interest, Tax, Depreciation and Amortization, зарада пре одбијања камата, пореза, обезвређивања и амортизације средстава) или ЕВА (енг. Economic Value Added, економска додана вредност).

Анализом података о раду специјалних библиотека, Центар НСПИ САРТИД 1913 Смедерево и Техничке библиотеке са референтним пословним подацима компанија у оквиру којих су пословале, може се израчунати коефицијент прости линеарне корелације као показатељ јачине линеарне квантитативне везе између више варијабли. Овом методом ће се испитати степен повезаности између нумеричких низова. Претпоставка је да повећана, односно смањена вредност коришћења фонда специјалне библиотеке има утицај на пословни резултат матичне фирме. Анализа података ће бити урађена у програму MS Excel са додатком Пакета алата за нумеричку анализу (енг. Analysis Tool Pak) који користи следећу математичку формулу за израчунавање Пирсоновог коефицијента корелације два нумеричка низа (варијабли):

$$\text{Correl}(X, Y) = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \sum (y - \bar{y})^2}}$$

Коефицијент корелације посматра се у распону од -1 до 1. Уколико је вредност 1 представља савршену позитивну корелацију, уколико је -1 представља савршену негативну корелацију, али уколико се вредност приближава 0 значи да корелација не постоји. Реалне вредности коефицијента корелације варирају између екстремних вредности, и то:

- Вредности ниже од 0,3 сматрају се ниском корелацијом,
- Вредности од 0,3 до 0,5 сматрају се осредњом корелацијом,
- Вредности од 0,5 до 0,7 сматрају се релативно високом корелацијом,
- Вредности од 0,7 до 0,9 сматрају се веома високом корелацијом,
- Вредности преко 0,9 представљају изузетно високу корелацију.

За приказ коефицијента корелације користиће се корелациона матрица у којој се биваријантно може представити већи број корелација између варијабли. Подаци које садржи МБС база о пословању специјалне библиотеке компаније САРТИД а.д. довољни су за израчунавање корелације за период од 2000. до 2005. године. Међутим, потребни подаци о финансијском пословању компаније САРТИД а.д. су делимично доступни. Биланси успеха за период од 2002. до 2006. године су пронађени у архиви Агенције за привредне регистре и сачуване су копије. Подаци за 2000. и 2001. годину су недоступни из више разлога. Пошто су се у ранијем периоду извештаји о пословању привредних субјеката предавали Заводу за обрачун и плаћања Народне банке Југославије (ЗОП), који више организационо не постоји, ти извештаји нису сачувани. Једино место, где се потенцијално могу наћи недостајући извештаји је интерна архива САРТИД-а од које није добијен одговор. Од приватизације 2003. године, односно продаје Ју-ес стилу, САРТИД је више пута мењао власнике, а над својином САРТИД а.д. се води стечајни поступак. Пошто поступак још није завршен, те податке није било могуће добити.

Ипак, позната је чињеница да је САРТИД.а.д изашао из деведесетих година, не као компанија способна да генерише профит, већ као велики државни проблем, односно, компанија се није издржавала од пословног профита, већ од државних донација или неких других спољних извора. Према подацима из биланса успеха компаније САРТИД а.д., односно Ју-Ес Стил, д.о.о Железара ниједну годину од 2002. до 2006. није завршила са позитивним пословним резултатом.³⁵⁷ У том смислу веома илустративан је податак биланса успеха за период од 31. 7. 2002. до 31. 12. 2002. који је САРТИД а.д. завршио са укупним приходом и

³⁵⁷Подаци преузети из биланса успеха компаније САРТИД а.д за период 2002-2006..

расходом у идентичном износу.³⁵⁸ Сасвим је јасно да се ради о рачуноводственој суми која није производ оперативног пословања.

Проблем опоравка САРТИД-а закомпликован је глобалном рецесијом од 2008. године и флукуацијама на светском тржишту челика. У периоду до 2000. године трошкови одржавања производње су били већи од пословних прихода услед последица рата и санкција, а након приватизације услед поремећаја на тржишту челика. У Извештају Државне ревизорске институције за 2011. наведено је:

Стање пласмана по пословима у име и за рачун Републике Србије у иностраној валути, за комитента „Сартид” а.д. стечајна маса, износи на дан 31.12.2011. године укупно 137.494.973 хиљада динара односно EUR 1.313.969.710 по средњем курсу Народне банке Србије, што чини 44% од укупног стања потраживања по основу обавеза према иностраним повериоцима на дан 31. 12. 2011. године, које је преузела Агенција (137.494.973 : 312.414.049).³⁵⁹

Преглед података АПР-а, стечајног дужника САРТИД а.д., под мат. бр. 17530801, ПИБ103057618, у извештају генерисаном на дан 9. априла 2024 у 11:14:12 показао је да је стечајна маса активна и да случај још није закључен. О величини проблема српске тешке индустрије говори и то да је још увек у стечају и привредно друштво Железара Смедерево ДОО, мат бр. 07342691. ПИБ 103125366, основано 25. 08. 2003. (исте године кад је компанија продата Ју-Ес Стил). Из наведених разлога, доступни финансијски подаци нису потпуни и немају нужну објективност да се изврши валидна корелациона анализа пословања компаније САРТИД и специјалне библиотеке Центра НСПИ САРТИД а.д.

Насупрот САРТИД-у, сви подаци потребни за корелациону анализу Тисенкруп-а су доступни и лако проверљиви. Подаци о раду специјалне библиотеке се налазе у DBS бази.³⁶⁰ Подаци о финансијском пословању Тисенкруп-а се могу преузети са званичног сајта компаније.³⁶¹ Пошто је од почетка 2002. године уведен евро као званична валута у Евро-зони и из употребе избачена немачка марка, усклађивање курсне разлике између старе и нове валуте нашло је одраз и у финансијским извештајима компаније Тисенкруп. Да би се избегла конверзија валута, одлучено је да се корелациона анализа односи на десетогодишњи период

³⁵⁸ Биланс успеха компаније САРТИД а.д (у стечају) за период од 31. 07. до 31. 12. 2002. састављен 28. 02. 2003.

³⁵⁹ Državna revizorska institucija, „Izveštaj o reviziji finansijskih izveštaja i pravilnosti poslovanja Agencije za osiguranje depozita za 2011. godinu“ (Beograd, 2011.), 60, https://www.dri.rs/storage/upload/documents/revision/2011/5_aod2011.pdf.

³⁶⁰ Variable Auswertung, <https://www.bibliotheksstatistik.de/>

³⁶¹ ThyssenKrupp, Archive, <https://www.thyssenkrupp.com/de/investoren/berichterstattung-und-publikationen/archiv>

од 2004. до 2014. године, током ког су сви финансијски параметри исказани у еврима. Комплетни подаци коришћени за корелациону анализу се налазе у прилозима.

Објашњење коришћених финансијских термина:

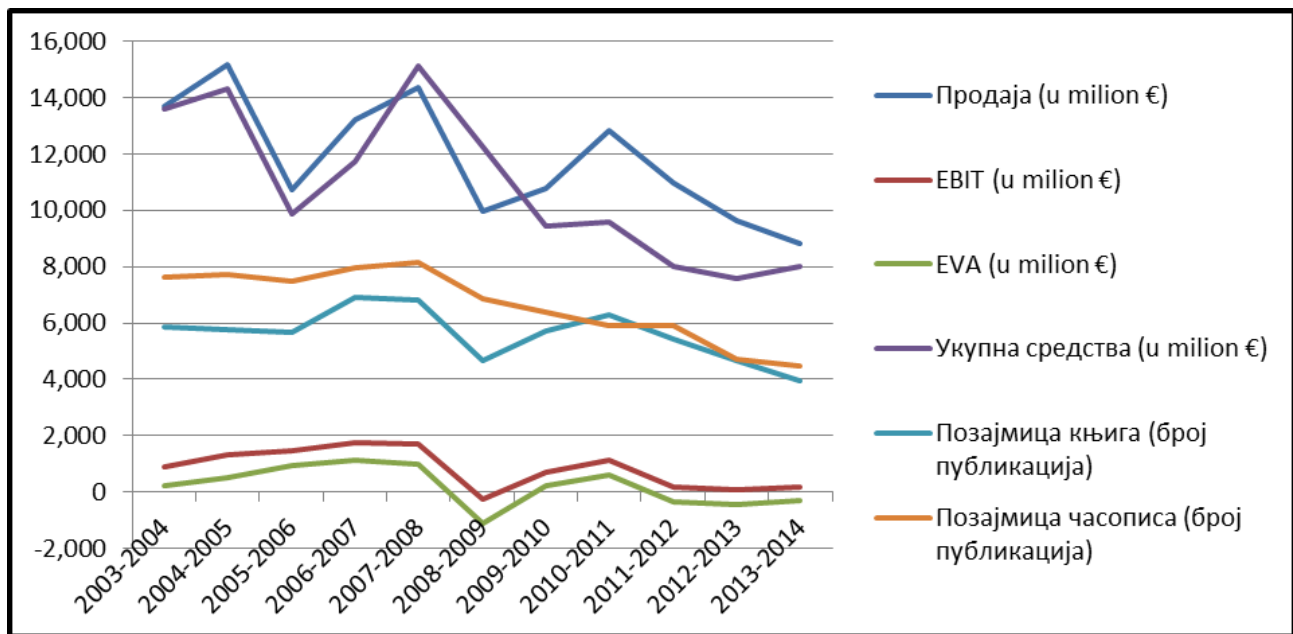
- Приход од продаје (енг. Sales) – приход остварен од продаје добара и услуга, остварен у току рачуноводствене године,

- ЕБИТ (енг. Earnings Before Interest and Taxes) – зарада пре камата и пореза. Уобичајена метрика основне оперативне профитабилности компаније. Укључује све оперативне и неоперативне приходе пре одбијања камата и пореза. ЕБИТ је показатељ способности компаније да генерише приход и управља трошковима производње и неновчаним издацима обезвређивања и амортизације средстава за рад.³⁶² На неким местима у фин. извештајима ТК је означен и као „income before taxes and minority interest”.

- EVA (енг. Economic Value Added) – економска додата вредност је заштитни знак компаније Stern Stewart & Co., често називана и резидуални приход.³⁶³ EVA је показатељ да ли се пословањем ствара додатна вредност коју власници капитала и повериоци кредита очекују. Овај индикатор финансијског пословања Тисенкруп се у финансијским извештајима наводи као TkVA (енг. TisenKrupp Value Added).

³⁶²Erik Banks, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Finance, Investment and Banking* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 172, <https://doi.org/10.1057/9780230251212>.

³⁶³Jae K. Shim i Michael Constatas, *Encyclopedic dictionary of international finance and banking* (Boca Raton, London, New York, Washington D.C.: St. Lucie Press, 2001), 88, [http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_1/FINANCE Encyclopedic dictionary of international finance and banking.pdf](http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_1/FINANCE%20Encyclopedic%20dictionary%20of%20international%20finance%20and%20banking.pdf).

(извор: Биланси успеха Тисенкрупа и подаци DBS базе 2004-2014)

Дијаграм 10: Корелација пословања компаније Thyssenkrupp Steel Europe AG и коришћења фонда књига и часописа Техничке библиотеке 2004-2014.

Финансијски подаци Тисенкрупа су преузети из годишњих финансијских извештаја, а библиотечка статистика посебно из извештаја њихове Техничке библиотеке, која се налази у Дуизбургу. Најважнији економски параметри за анализу су: Бруто продаја, Зарада пре камата и такси (ЕБИТ), Економска додата вредност (ЕВА) и Укупна средства. Спољни економски услови пословања Тисенкрупа су до те мере нестабилни и подложни наглим променама да једна категорија за економску анализу пословања фирме није довољна. Поред флукуација цена сировина на светском тржишту, у обзир се узима светска рецесија, као и промене понуде и потражње производа из њеног асортимана. Проблем је утолико већи ако се ради о овако великом производном субјекту.

Методолошки проблем истраживања са економске стране је реорганизација рада првих година након спајања Тисена и Крупа, при чему су неки производни пројекти напуштени, формиране нове производне јединице, што се у извештајима приказивало одвојено и стварало извесну забуну. Код библиотечке статистике методолошки проблем је друге природе, у виду већег коришћења онлајн извора научно-технолошких информација, што се према подацима Техничке библиотеке посебно види као тренд последњих неколико година. Из ових разлога, десетогодишњи период 2004–2014. је репрезентативан за статистичку анализу.

Проблем корелационе анализе података Тисенкрупа су различити периоди финансијског и библиотечког извештавања. DBS извештаји обухватају податке рада Техничке библиотеке у току календарске године, док су извештаји о пословању представљени у

финансијским извештајима Тисенгрупа везани за пословну годину која почиње 1. октобра и завршава се 30. септембра.³⁶⁴

На дијаграму 10 може се лако визуелно приметити да постоји веза између трендова финансијског пословања и коришћења Техничке библиотеке. Корелациона анализа потврђује претпоставку да између финансијског пословања и рада Техничке библиотеке постоји веома висока позитивна корелација, која се може видети у табели 7. Корелациони коефицијент показује значајнију повезаност за коришћење монографија, али и корелација коришћења часописа има високу релевантност. На основу урађене корелационе анализе, може се са сигурношћу тврдити да коришћење фонда књига и часописа Техничке библиотеке има утицај на пословни успех компаније Тисенгруп.

Табела 7: Корелациона матрица финансијских података компаније Тисенгруп и података о коришћењу Техничког инфо-центра

	<i>УКУПНА ПРОДАЈА</i>	<i>ЕВИТ</i>	<i>ТкВА</i>	<i>УКУПНА СРЕДСТВА</i>	<i>КОРИШЋЕЊЕ Е КЊИГА (broj publikacija)</i>	<i>КОРИШЋЕЊЕ Е ЧАСОПИСА (broj publikacija)</i>
<i>ПРОДАЈА</i>	1					
<i>ЕВИТ</i>	0.750292003	1				
<i>ТкВА</i>	0.664547144	0.982323679	1			
<i>УКУПНА СРЕДСТВА</i>	0.804554439	0.537487552	0.383585005	1		
<i>КОРИШЋЕЊЕ Е КЊИГА (broj publikacija)</i>	0.797028583	0.859396641	0.832015845	0.550801638	1	
<i>КОРИШЋЕЊЕ Е ЧАСОПИСА (broj publikacija)</i>	0.766583958	0.72896328	0.608894456	0.853606201	0.759237519	1

(извор: Биланси успеха Тисенгрупа и подаци DBS базе 2004-2014)

Без додатних истраживања не може се генерализовати да постојање корелације између података о раду специјалне библиотеке у индустрији и финансијских индикатора представља доказ вредности одређеног корпоративног информационог центра. Постоји много фактора који утичу на рад, од региона где се библиотека налази, привредне области којом се бави матична компанија, до успешности њеног пословања. Ипак, резултати ове корелационе анализе потврђују пословну успешност конкретне Техничке библиотеке Тисенгруп Челик,

³⁶⁴Hinweis zu den thyssenkrupp Finanzberichten, <https://www.thyssenkrupp.com/de/investoren/berichterstattung-und-publikationen/archiv>.

која је пример ефикасног немачког модела организације са основним начелом да су специјалне библиотеке интегрални и функционални део организације у којој се налазе.

5. ДИСКУСИЈА

Емпиријско истраживање је пружио важне увиде у постављена истраживачка питања. Анализа података специјалних индустријских библиотека, чији се подаци налазе у МБС бази, показала је неефективно и неефикасно пословање специјалних библиотека у индустрији Републике Србије и посредно дало одговор на питање зашто су те библиотеке нестале у процесу приватизације. Одговори на питања из упитника које су доставили библиотекари Матичних служби општинских јавних библиотека помогли су да се проблем додатно размотри.

Према анкети упућеној Матичним службама општинских библиотека, приметан је процес нестајања специјалних индустријских библиотека у Србији. У ранијем периоду су готово сви републички окрузи имали овај тип библиотека. Међутим, МБС база више не региструје активност ових библиотека. Шесто питање анкете се односи на податак да ли су све специјалне индустријске библиотеке на подручју матичности биле регистроване, на шта је 42.9% одговорило позитивно, 35,7% негативно, а 44,4% није дало одговор. Може се претпоставити да након својинске трансформације неки облици активности постоје, али да нису званично регистровани.

У специјалним библиотекама најважнија врста библиотечке грађе је стручна периодика. Од седам специјалних библиотека из индустријског сектора Републике Србије, чији су подаци статистички анализирани у поглављу 4.2 (Библиотека концерн „Хемофарм”, Вршац; Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС – рафинерија нафте, Панчево; Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара”, Панчево; Библиотека ДП „Цер”, Чачак; Центар НСПИ „САРТИД 1913”, Смедерево; Библиотека ХИ „Хенкел-Мерима”, Крушевац; Специјална библиотека „Застава аутомобили” АД, Крагујевац), веће коришћење те грађе показују само „Хемофарм”, „САРТИД 1913” и „Застава”. Међутим, у извештајима „Заставине” библиотеке недовољно коришћење стручне периодике је прикривено великим издавањем књига чиме се „улепшава” статистика. У периоду од 2002. до 2008. године у „Хемофарму”, који има просечно преко 66% мање корисника од „Заставе”, на коришћење се узима 77% више часописа. У периоду 2001-2010. године у „Хемофарму” је просечан књижни обрт 0,42. У „САРТИДУ 1913” је просечан књижни обрт 2000-2005. године износио 0,45. Стручно коришћење фонда ове две специјалне библиотеке приказује најреалнију слику стварног коришћења од свих 45 библиотека у бази МБС чији су подаци анализирани.

На основу резултата статистичке анализе, јасно је да су специјалне библиотеке које су пословале у саставу српских индустријских предузећа имале веома мало активних корисника и да се простор неких библиотека користио и за друге намене, поред основних. То је вештачки

повећавало посету, али не и ефективност и ефикасност пословања. Специјалне индустријске библиотеке у Србији нису биле успешне у остваривању информационе функције и нису довољно цењене у својим матичним радним организацијама. Пошто подаци МБС базе показују врло сличну ситуацију са свим српским специјалним библиотекама обухваћеним истраживањем, разлог није само у матичним радним организацијама, већ и факторима из окружења, односно системима вишег нивоа који путем закона, правила и норми утичу на њихов рад директно или посредно. То су друштвено-политички, библиотечко-информациони и привредно-индустријски систем.

Настанак и развој специјалних индустријских библиотека у периоду након Другог светског рата био је под утицајем социјалистичке револуције, национализације и промене својинских односа у Југославији. Процес брзе индустријализације у послератној Југославији је пратило лоше просветно наслеђе и велика неписменост. Према државном попису из 1931. године у Краљевини Југославији је писмено било само 51,5% становништва.³⁶⁵ Сасвим је разумљиво да су почеци стварања библиотека у индустријским предузећима настали управо у центрима за обуку радника и радничким читаоницама. Мада је у другој половини 20. века у Србији створено доста индустријских библиотека, оне нису биле приоритет радних организација у којима су настале и тек повремено би податак о њиховом раду могао да се нађе у билтенима, извештајима и плановима матичних предузећа.

Афирмација специјалних индустријских библиотека почиње тек 70-тих година 20. века. Тада се јављају први покушаји њихове интеграције у библиотечко-информациони систем и промена третмана, пре свега унутар саме радне организације. *Закон о библиотекарству* из 1960. године предвиђа да је дужност оснивача да библиотеци обезбеди потребне услове за рад и омогући надзор над стручним радом матичној библиотеци у чијој је одговорности одређена библиотека. Ипак, већ тада се назирао проблем који ће свој врхунац имати три деценије касније, у виду немогућности матичних библиотека да врше надзор и испуне своју законску обавезу. О јасној намери библиотекарске заједнице да се регулише статус библиотека у привреди говори и организација стручног скупа 27-28. јуна 1973. у Крушевцу под називом „Радник као читалац“.^{366,367} Ипак, у том периоду значај специјалних библиотека у индустрији, као централном месту самосталног производног развоја, није препознат од стране научног

³⁶⁵Dragomir Bondžić, „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945-1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“, *Andragoške studije*, izd. 1 (2010.): 91.

³⁶⁶Žarko D. Protić, ur., „Savetovanje ‚Radnik kao čitalac‘: (Kruševac, 27. i 28. juna 1973)“ (Beograd: Društvo bibliotekara SR Srbije; Gradsko veće Saveza sindikata Beograda, 1974), 87.

³⁶⁷Саветовање „Радник као читалац“, Библиотекар, бр. 3-4 (1973).

сектора (који је научно-истраживачку делатност видео искључиво у институтима) и привредног сектора који је био заинтересован само за поље непосредне производње.

Релативно повољни услови развоја специјалних библиотека у Србији трајали су до почетка 90-тих година 20. века. Ипак, за анализу рада специјалних библиотека у привреди у том периоду није лако наћи податке. У том тренутку службе матичних библиотека још нису направиле јединствен систем стручног надзора и извештавања, тако да се информације могу наћи само повремено у годишњим извештајима и плановима предузећа или информативним билтенима појединих радних организација. Највећи проблем специјалних индустријских библиотека у Србији је била управо концепција развоја која је општинским народним, матичним библиотекама препустила место средишта јединственог библиотечно-информационог система, не увиђајући велике разлике које постоје између јавних и специјалних библиотека, посебно оних које послују у производном сектору.

Место матичне општинске библиотеке у библиотечно-информационом систему је засновано на претпоставци да је образовање библиотекара униформно и да не постоје значајне разлике у смислу стручног рада зависно од типа библиотека. Из те перспективе јавне библиотеке су способне да одговоре на све информационе потребе појединаца и група у локалној заједници и да врше надзор над радом свих типова библиотека на територији своје матичности. Југословенски друштвено-политички систем који је од територијалних јединица као и од радних организација стварао друштвено-политичке заједнице није могао функционално одвојити идеологију од привреде, културе или науке и тежио је да их обједини. Такво схватање се рефлектовало на планске документе као што је *Пројекција развоја библиотекарства СР Србије за период 1971-1980*.

Проблеми у стварању мреже информационо-документалистичких служби у СФР Југославији примећени су већ у самом почетку њиховог стварања. Међутим, узрок тих проблема није виђен као проблем самог система, који није правио разлику између општег народног информисања и стварања државне информационе инфраструктуре за потребе науке и привреде. У *Водичу кроз информационе и документационе јединице у СФР Југославији* наводи се да „све те уочене слабости, као и још неразвијена координација рада, посебно у набавци и прикупљању грађе, наносе штету бржем напретку науке и привреде”.³⁶⁸

Мада су током постојања СФР Југославије постојале специјализоване установе за информационо-документациони рад (нпр. Југословенски центар за научну и техничку

³⁶⁸Melihar Ivanuška, ur., *Vodič kroz informacione i dokumentacione jedinice u SFR Jugoslaviji = Vodnik po informacijskih in dokumentacijskih enotah v SFR Jugoslaviji = Vođiц низ информациските и документациските единици во СФР Југославија = Guide to the information and documentati (Ljubljana: Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije, 1967), 3-4.*

документацију или Институт за научно-техничку документацију и информације) које су вршиле преглед страних издања и издавале билтене принова у области техничко-технолошких наука, њихов значај у систему није био довољно истакнут. Систем је био заснован на претпоставци да је рад библиотечко-информационог стручњака суштински истоветан у јавној, школској, специјалној или националној библиотеци. Истим принципом су изједначене и потребе корисника. Из рачунице су избачени специјализација кадрова и усавршавање, које су могли да врше само стручњаци са знањима потребним за рад у специјалним библиотекама и то не свим подједнако. Обука библиотекара и потребе корисника у Институту за нуклеарне науке или Институту за истраживање радничког покрета у много чему су другачије од специфичности рада у јавним библиотекама. Суштински, у академским институцијама у којима се вршило школовање библиотекара, није могла бити квалитетна обука кадрова за рад у специјалним индустријским библиотекама, јер те различите потребе нису препознате.

До које мере није преиспитивана улога општинских матичних библиотека, потврђује и предлог да се мрежа огранака јавних библиотека шири на организације удруженог рада.³⁶⁹ Пошто су специјалне библиотеке у саставу других организација којима библиотечка делатност није примарна, то битно утиче на њихов положај и услове за рад. Већ је уочен неповољан статусни положај специјалних библиотека које зависе од разумевања организација у чијем су саставу, због чега нису у ситуацији да планирају и обезбеђују нормалан развој. Ова стремљења да се библиотеке наметну радним организацијама под паролом остварења „виших вредности” у смислу културе и просвећивања радника, само су додатно отежавала положај специјалних библиотека, одвраћајући их од основне функције пружања подршке научно-истраживачком раду. Уместо да буду средство за побољшање производње, постајале су само терет својих радних организација. У извештају о стању и проблемима библиотечке делатности у Србији 1982. наводи се: „Још увек није редак случај да у појединим организацијама библиотеку сматрају помоћном службом или сервисом коме треба омогућити тек најужнији опстанак, уместо да у њој виде један од битних чинилаца стручног, научног и технолошког развоја”.³⁷⁰

Са друге стране, на врху система матичних библиотека који је задужен за развој и надзор библиотечко-информационог система Републике Србије од 1960. године се налази Народна библиотека Србије која „обавља матичне функције на територији Републике Србије, пружа стручну помоћ организацијама и институцијама које обављају библиотечко-

³⁶⁹ „Teze za izradu srednjoročnog plana razvoja narodnih biblioteka Srbije za period od 1981-1985. godine“, *Zajednica biblioteka* 8, izd. 2 (1980.): 76.

³⁷⁰ „Izveštaj o stanju i problemima bibliotečke delatnosti u SR Srbiji, sa konstatacijama i zaključcima“, *Zajednica biblioteka* 10, izd. 1 (1982.): 17.

информациону делатност и врши надзор над стручним радом матичних библиотека у Србији”.³⁷¹ Према чл. 2 Статута Народне библиотеке Србије, она је јасно дефинисана као установа културе.³⁷² Међутим, Народна библиотека Србије као национална установа културе има првенствено хуманистички карактер и значај.

Мада је друштвено-политички систем СФР Југославије декларативно стимулисао „стварање снажних истраживачко-развојних језгара и ширу и бржу примену резултата научно-технолошког процеса у привреди и друштву”, на примеру специјалних индустријских библиотека види се суштински проблем социјалистичког самоуправног система који је на марксистичкој линији све закључке некритички изводио из идеолошких премиса. Библиотеке су, као установе културе, прворазредно место за вршење политичког утицаја на омладину и радничку класу. Идеолошки утицај на рад специјалних библиотека у научно-истраживачком систему је нешто што се може приметити и у другим земљама некадашње социјалистичке демократије. У социјалистичким земљама друштвени систем вредности је стварао вештачке баријере и наметао правила која су успоравала и оптерећивала комуникацију, како унутар система, тако и према другим државама. У Немачкој Демократској Републици (Источној Немачкој) тај утицај је био очевидан у тешкоћама да се набави специјална страна литература и омогући приступ базама података.³⁷³

Права улога Народне библиотеке Србије и система матичних библиотека у Социјалистичкој Републици Србији може се схватити тек из низа политичких одлука са највишег државног нивоа, попут Резолуције 9. конгреса Савеза комуниста Југославије: „Материјални, технички и технолошки прогрес може да добије свој пуни хуманистички смисао само ако се веже за токове општег друштвеног прогреса”.³⁷⁴ На другом месту се наводи да: „Култура постаје све важнији чинилац друштвено-производног процеса, хуманизације друштвених односа и свестране афирмације човекове личности”.³⁷⁵ У Резолуцији 9. конгреса СКЈ „не узима себи право на арбитражање и непосредно руковођење културом, већ свој утицај

³⁷¹ Народна библиотека Србије, *Статут Народне библиотеке Србије* (бр. 0101 223/4 од 29. јуна 2018), чл. 17, преузето 18.03.2024, <https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/10/4.pdf>

³⁷² *Статут Народне библиотеке Србије*, чл. 2.

³⁷³ Michael Rieck, „Die Geschichte der wissenschaftlichen Information und Dokumentation in Deutschland unter Berücksichtigung politischer Einflüsse“ (Humboldt-Universität zu Berlin, 2004), 59, <http://eprints.rclis.org/6858/1/MagisterarbeitMichaelRieck.pdf>.

³⁷⁴ Savez komunista Jugoslavije, *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije* (Beograd: Kultura, 1969), 340.

³⁷⁵ *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije*, 344.

остварује јасним идејним ставовима”.³⁷⁶ Ти ставови су путем закона, правилника и уредби у библиотекарству, преко система матичних библиотека директно утицали на рад специјалних библиотека у индустрији. Тиме њихов, као ни развој ИНДОК центара, поред најбољих намера није имао адекватну подршку.

Герт Хофстеде (Gerard Hendrik Hofstede, 1928–2020) прави директну везу између националне културе, културе колектива и организација и сматра да су „обрасци националне културе укорени у системима вредности главних група становништва чиме су стабилизирани током дугих периода у историји”.³⁷⁷ Са друге стране, Младен Лазић истиче антимодернизацијски аспект социјалистичког поретка: „Успеси који су тада постигнути у оквиру једне друштвене делатности (индустријализација) били су праћени настојањем да се искорене и они слабашни зачеци модернизације у другим областима (тржиште, индивидуализам...), који су се претходно били обликовали”.³⁷⁸ Српску културу карактерише висока дистанца моћи и избегавање неизвесности.³⁷⁹ Такође, истраживања организационе структуре српских предузећа су показала висок степен централизације.³⁸⁰ Душан Мојић сматра да се „у културама са израженим избегавањем неизвесности предвидљивост омогућава стабилизацијом улога и процеса у радној структури”.³⁸¹ У спрези ових фактора може се тражити узрок недостатка иницијативе у југословенском социјалистичком систему да се затечене радне улоге и процеси промене. Исти културни образац је, у многим аспектима, наслеђен и након укидања социјалистичких друштвених односа.

Неадекватно нормирање положаја специјалних индустријских библиотека у социјалистичкој Југославији, под утицајем идеолошких критеријума и планских одлука које их нису предвиделе као истраживачку инфраструктуру, имало је за последицу незадовољавајућ третман у оквиру матичних предузећа и неодговарајуће приоритете. То је довело до лоших резултата рада и нефункционалности. Студија случаја, библиотека Концерна САРТИД – Центар НСПИ је, према подацима МБС базе, била међу најбољим специјалним

³⁷⁶Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije, 340.

³⁷⁷Geert Hofstede, *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*, 2nd ed. (Thousand Oaks: Sage Publications, 2001), 1.

³⁷⁸Mladen Lazić, *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*, Biblioteka Posebna izdanja (Beograd: „Filip Višnjić“, 2005), 24-25.

³⁷⁹Mojić, *Kultura i organizacije: uticaj kulturnih pretpostavki, verovanja i vrednosti na organizacione strukture, sisteme i procese*, 185.

³⁸⁰Mojić, 186.

³⁸¹Mojić.

индустријским библиотекама у Србији. Међутим, *Записник о извршеном надзору над стручним радом у специјалној библиотеци Концерна САРТИД – Центар НСПИ* извршен 31. маја 2001. износи реално стање те библиотеке.³⁸²

Према Записнику, иако библиотека располаже релативно довољним простором од 180 м² са 10 читалачких места, плафон библиотеке се обрушио и прокишњава. Мада је предлагано дислоцирање специјалне библиотеке, проблем није решен. Записник наводи да је у Центру НСПИ запослено осам радника, од чега су само четири извршиоци, а руководиоца, инжењер организационих наука „нема положен стручни испит”. Фонд ове специјалне библиотеке чине монографске публикације (4.816), домаћи часописи (112 наслова), страни часописи (345 наслова), докторски (2), магистарски радови (19), истраживачки пројекти (441), извештаји са научно-стручних скупова (192) и остала грађа (1.099).

Међутим, набавка библиотечке грађе у Центру НСПИ је врло слаба. Од 1. јануара до 31. маја 2001. године набављено је само 19 књига и 35 бројева часописа, добијених углавном у рекламне сврхе. У целој 2000. години набављене су 64 публикације, 6 наслова домаћих и 1 наслов страних часописа (што је оцењено као апсолутно недовољно). Претходних година је ситуација била слична (1999 — 15 наслова, 1998 — 83, а 1997 — 31). Претплата на домаће, а нарочито стране часописе, који у стручном погледу доносе најновије информације, такође је потпуно неадекватна. Не води се ни инвентар серијских публикација, већ се евиденција врши на контролним картонима.

Постоје и позитивни аспекти рада, као што је израда алфаветског каталога, постојање предметне картотеке монографских публикација и аутоматизована каталожка обрада монографских и серијских публикација у систему БИБЛИО. Међутим, иако локална база података садржи 3.645 исправних записа, они се не штампају, због баналног разлога – недостатка перфорираних каталожких картона. Уз то, према *Записнику* опада број послатих и преузетих публикација из других библиотека, као и сарадња са сродним библиотекама и институцијама у иностранству. Библиотека врши техничку заштиту фонда, али у њеном саставу више није микрофилмовање, коричење и фотокопирање.

У процесу транзиције који се, посебно након 2001. спроводио у условима неолибералне економске политике која је фаворизовала ефикасност, специјалне индустријске библиотеке нису могле доказати вредност матичним организацијама и највећим делом су угашене у кратком временском периоду. То потврђују записници Регистра библиотека Србије, МБС базе и извршена анкета Матичних служби јавних библиотека. Студија случаја Специјална

³⁸² Записник о извршеном надзору над стручним радом у специјалној библиотеци Концерна САРТИД - Центар НСПИ. Нав. док.

библиотека Центра НСПИ САРТИД 1913 уведена у Централни регистар библиотека Србије под сиглом 1013907/01 престала је са радом 2007. године, а већ 2011. је избрисана из регистра!³⁸³

Након завршеног процеса приватизације матичне службе су имале проблем приступа специјалним библиотекама у приватизованим индустријским предузећима. Пример је чачанска фабрика „Цер” која је располагала веома добром специјалном библиотеком. Библиотека је регистрована 1996. године. Библиотечки фонд је чинило 5.929 монографских публикација које су биле физички и стручно обрађене (инвентарисане и са урађеним лисним ауторским каталогом). У фонду је преовлађивала литература из области машинства и технике (група 6 према УДК таблицама), потпуно у складу са потребама фабрике. Према подацима Регистра библиотека Србије и МБС базе, у фонду се налазио значајан број неопходних серијских публикација и примерака разноврсне техничке документације.

Међутим, након приватизације, фонд специјалне библиотеке је избачен на отворено, а део је завршио у контејнеру. Покушај Матичне службе Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис” из Чачка да ступи у контакт са новим власником и да предузме адекватне и библиотечким прописима предвиђене мере није успео. Фонд је нестао, а библиотека формално избрисана из Регистра библиотека Србије 2017.³⁸⁴

Мада су матичне службе потврдиле да је у вршењу надзора омогућен приступ овлашћеном лицу (100%), мора се истаћи да је одговор доставило само седам служби, од укупно 18 које су узеле учешће. Такође, на питање да ли су поштовани предлози мера дати у записнику који је предузећу достављен након надзора, један одговор је био „не”, само су два одговора била „да” (14,3%), а чак 11 служби (78,6%) није дало одговор. На најважније питање, да ли је матичној библиотеци/служби понуђено преузимање фонда достављено је 10 одговора, од чега 50% „да” и 50% „не”. Пошто су библиотекарски матичних служби према функцији коју обављају компетентни да дају одговор на ово питање, то би значило да је у процесу приватизације, привремено или трајно, изгубљена половина фондова специјалних индустријских библиотека у Србији.

На основу одговора матичних служби, највећи проблем специјалних индустријских библиотека у Србији био је кадар (71,4%) затим простор (42,9%), а само једна служба је навела књижни фонд. Да за мишљење матичара о проблему кадрова има основа, сведочи и податак о недовољној заступљености библиотекара са високом стручном спремом у специјалним

³⁸³ Допис Народне библиотеке Смедерево Одељењу за развој библиотечког система Народне библиотеке Србије бр. 269 од 26. 9. 2011.

³⁸⁴ „Šest hiljada naslova završava na otpadu : tužna sudbina biblioteke fabrike „Cer““, *Čačanske novine*, 2020, 17.

библиотекама у области индустрије и рударства 1988.³⁸⁵ Проблем кадрова се може истаћи као битан чинилац који је условио лошу пословну перформансу специјалних индустријских библиотека у Републици Србији.

Да је улога специјалних индустријских библиотека у научно-технолошком и истраживачком смислу правилно схваћена, подршка њиховом раду је првенствено морала бити усмерена од стране Министарства привреде или Министарства науке и конкретизована у виду посебног система научно-технолошких библиотека, као што је учињено у Савезној Републици Немачкој. Научна заједница у Савезној Републици Немачкој је правовремено постала свесна једног проблема који се најдиректније тиче специјалних библиотека. Нагли пораст научних информација не може се пратити примарно из сектора јавних библиотека јер су оне већином усмерене ка публикацијама из области друштвених и хуманистичких наука, док, са друге стране, због својих специфичности ту улогу не могу у потпуности преузети ни академске библиотеке. За пословни сектор и индустрију потребно је обезбедити актуелне и поуздане информације из најразноврснијих извора, али „велике државне библиотеке, као и универзитетске библиотеке у принципу су библиотечку грађу прикупљале универзално, али су биле усмерене на хуманистичке науке”.³⁸⁶ Овај детаљ много говори о разумевању проблематике специјалних библиотека у Немачкој и спремности друштвених система одлучивања да му приступе на економски и функционално најрационалнији начин.

За разлику од Србије, у којој је свим специјалним библиотекама, без обзира на струковне специфичности, преко система матичних библиотека надређена Народна библиотека Србије која припада сектору културе, у Савезној Републици Немачкој је то другачије решено. Немачке специјалне библиотеке су део посебног децентрализованог система, у коме посебну улогу имају централне специјалне библиотеке. Иницијатива и подршка за стварање система централних специјалних библиотека је потекла од Немачке истраживачке фондације (нем. Deutschen Forschungsgemeinschaft – DFG).

Немачка истраживачка фондација је научна организација која служи науци и промовише истраживања највишег квалитета, у свим њеним облицима и дисциплинама, на универзитетима и другим истраживачким институцијама.³⁸⁷ DFG тренутно има на располагању буџет од 3,9 милијарди евра годишње за финансирање истраживачких пројеката, које добија пре свега од савезне владе (70,4%) и држава (28,7%), али и од фондова ЕУ и

³⁸⁵ Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, *Sistem naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije: studija izvodljivosti*, 77.

³⁸⁶ „Zentrale Fachbibliotheken“, без дат., https://de.wikipedia.org/wiki/Zentrale_Fachbibliotheken.

³⁸⁷ „Was ist die DFG?“, Die Deutsche Forschungsgemeinschaft, 2023., <https://www.dfg.de/de/dfg-profil/ueber-die-dfg/was-ist-die-dfg>.

приватних донација.³⁸⁸ DFG одржава везу са друштвом, политиком и бизнисом, помаже пренос резултата, саветује државне институције и институције које раде у јавном интересу о питањима науке и научне политике.³⁸⁹ Тиме представља институцију од прворазредног значаја за развој немачког националног иновационог система.

Мада је прошао релативно дужи временски период од нестанка СФРЈ, библиотечно-информациони систем Републике Србије је задржао неке карактеристике претходног. Једна од њих је централизација која се у погледу специјалних библиотека у индустрији показала као дисфункционална и није допринела њиховом опстанку. Супротно, библиотечно-информациони систем у Немачкој је децентрализован, али рационалан и функционалан. Убрзо након уједињења Савезне и Демократске Републике Немачке 1990. године, BNB (нем. Bundesvereinigung Deutscher Bibliotheksverbände, Савезно удружење немачких библиотекарских друштава) установљава 10 основних принципа библиотечке политике. Осми принцип налаже да „библиотеке треба да буду способне да раде и одлучују професионално и независно, без политичког или културног утицаја”.³⁹⁰

Неке од типичних карактеристика библиотечног система у Немачкој укључују локализовану структуру и одсуство централног органа за планирање и контролу, као и велики број различитих извора финансирања.³⁹¹ Ова разноликост отвара много могућности за независтан и аутентичан развој који носи и ризик од уситњавања система. Пошто ниједна библиотека не може да оствари свој пуни потенцијал ако је препуштена сама себи, партнерства између библиотека су од огромног значаја, као и стварање установа које пружају функције и услуге са централне тачке, али што је најважније, ова ситуација значи да је снажно заступање интереса од суштинског значаја на националном нивоу.³⁹² Веома важан детаљ је да се у Савезној Републици Немачкој специјалне информације веома цене. Оне имају статус робе и у основи, посматране су као део привредног сектора који се мора афирмисати на тржишту.³⁹³ IuD програми започети 1974. (нем. Information und Dokumentation – IuD-Programm) сматрани

³⁸⁸ „Finanzierung“, Die Deutsche Forschungsgemeinschaft, pristupljeno 18. veljača 2024., <https://www.dfg.de/de/dfg-profil/ueber-die-dfg/was-ist-die-dfg/finanzierung>.

³⁸⁹ „Was ist die DFG?“

³⁹⁰ Claudia Lux, “The German Library System: Structure and New Developments,” *IFLA Journal* 29, no. 2 (June 1, 2003): 113, <https://doi.org/10.1177/034003520302900203>.

³⁹¹ Seefeldt, „Overview of the German library system in 2019 : congress and exhibition“.

³⁹² Seefeldt.

³⁹³ Seefeldt, „Dokumentationseinrichtungen : IuD-Programme zur Förderung von Information und Dokumentation“.

су за допринос економском развоју, а не промоцији науке, стога је њихов фокус првенствено био на области природних наука и инжењерства.³⁹⁴

Резултати ДЕА и корелационе анализе (у поглављу 4.4) у великој мери могу потврдити претходно изнето мишљење. Специјална библиотека САРТИД-а и Техничка библиотека Тисенкруп су студије случаја у којима се могу видети многи аспекти друштвено-политичког, привредно-индустријског, библиотечко-информационог и националног иновационог система Републике Србије и Савезне Републике Немачке. Компанија САРТИД није само типичан транзициони губитник, већ и пример компаније на коју су се обрушили сви наслеђени проблеми СФР Југославије, урушавање српске привреде и индустрије током грађанског рата и санкција, недоследност у планирању, као и неуспех српског модела приватизације. Компанија САРТИД је остала једна од спорне „24 приватизације”, као случај који још није завршен. Са друге стране, Тисенкруп је пример успеха немачког привредног модела који уједно представља глобалног лидера на светском тржишту производње челика. Иако суочен са амбицијама брзорастућих азијских економија, чије индустрије челика су у глобалној офанзиви, вековна историја Тисенкруп говори да је, независно од сентимента, немачки модел привредног и индустријског развоја способан да одговори и на највеће изазове.

Док су биланси успеха компаније САРТИД за период 2000-2005. само делимично доступни и не могу у довољној мери приказати реално стање, сви финансијски извештаји Тисенкруп су детаљни, транспарентни и слободно доступни на сајту компаније. Насупрот томе, Техничка библиотека Тисенкруп не само да има изложене све податке за период од 1999, већ су они изузетно детаљни, комплетни и веродостојни. Резултати ДЕА анализе података специјалне библиотеке САРТИД-а и Техничке библиотеке Тисенкруп су представљени у поглављу 4.4.1 и приказују далеко ефикасније коришћење књижног фонда, а посебно часописа немачке компаније Тисенкруп. Без икакве сумње се може закључити да би Тисенкруп показао бољу перформансу по било ком изабраном критеријуму, чак и да је специјална библиотека САРТИД-а доставила МБС бази податке о коришћењу осталог фонда.

Као потврда изузетно ефектног и ефикасног пословања Техничке библиотеке Тисенкруп, урађена је корелациона анализа у којој су у однос доведени изабрани индикатори стручног библиотечког и финансијског пословања немачке компаније. Може се приметити да ти подаци кореспондирају и према статистичкој методи корелационе анализе и према блиској методи регресионе анализе. Добијене вредности показују веома високу корелацију која се креће: 0.79 (коришћење књига према обиму укупне продаје), 0.85 (коришћење књига према ЕВИТ-у) и 0.83 (коришћење књига према ЕВА). Коришћење часописа према укупној продаји

³⁹⁴Seefeldt.

показује корелациони коефицијент 0.76, према ЕБИТ-у 0.72 и 0.85 према кретању вредности укупних средстава којима Тисенкруп располаже. Коришћење часописа једино према критеријуму EVA показује нешто мањи корелациони коефицијент (0.6), али и даље у опсегу који се сматра релативно високом корелацијом. Регресиона анализа је, као и корелациона, потврдила да повећање, односно смањење коришћења информационе грађе Техничке библиотеке Тисенкрупa врши пословни импакт на нивоу целе компаније. Ови резултати јасно наводе на закључак да је Техничка библиотека активан чинилац економске перформансе Тисенкрупa и да прави импакт на пословни резултат.

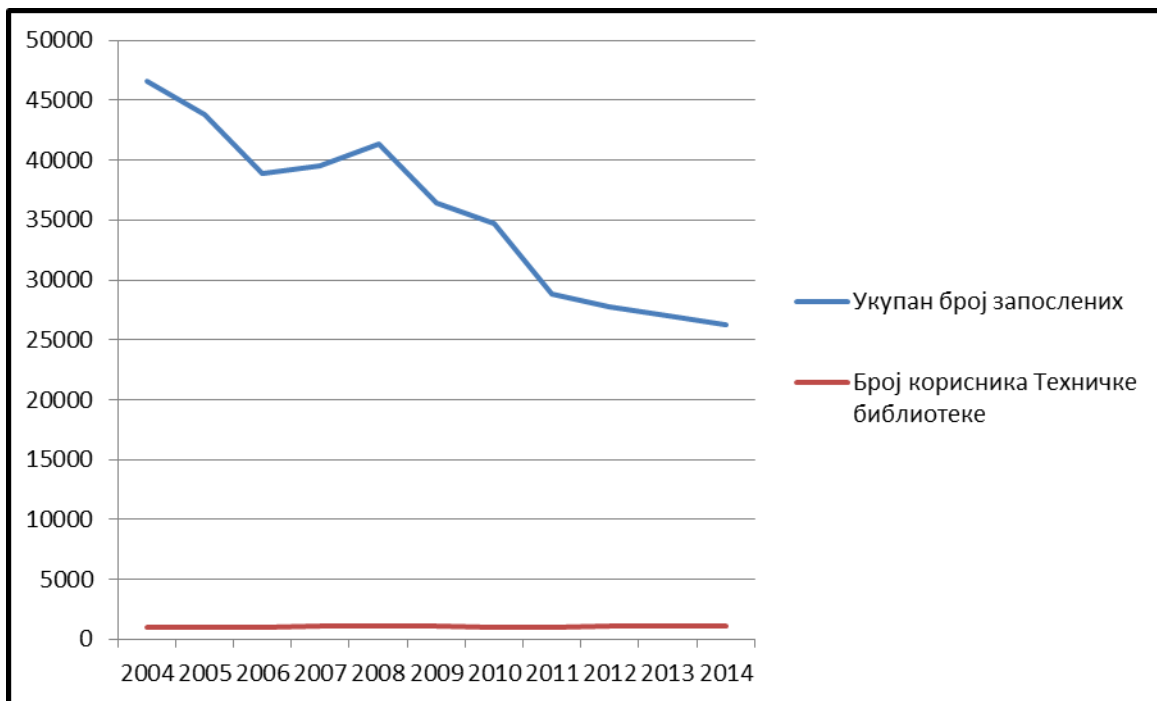
Приметно је да наведени корелациони коефицијенти показују и једну изненађујућу уједначеност, без обзира који се параметри доводе у везу са радом Техничке библиотеке. То значи да постоји одређени склад научно-истраживачких и пословних активности које нису насумичне. Прегледом извештаја DBS базе, добијен је и додатни важан показатељ ефектног и систематичног рада Техничке библиотеке Тисенкрупa. У периоду 2004-2014. број запослених опада, а број корисника библиотеке остаје релативно стабилан и умерено расте. То је важан показатељ да је редукција запослених у компанији Тисенкруп била у радницима, а не у стручним кадровима који врше истраживања, јер су они најчешћи корисници те библиотеке.

Табела 8: Подаци о кретању укупног броја запослених према броју корисника Техничке библиотеке Тисенкрупa

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Укупан број запослених	46630	43777	38840	39559	41311	36416	34711	28843	27761	26961	26231
Број корисника Техничке библиотеке	972	1004	1022	1062	1118	1055	1021	1022	1033	1068	1035

(извор: DBS база)

Табеларно наведени подаци ће се приказати графички на дијаграму бр. 11.

(извор: DBСбаза)

Дијаграм 11: Графички приказ кретања укупног броја запослених према броју корисника Техничке библиотеке Тисенкрупа

Поред статистичке, као квантитативне анализе, могу се извући једнако важни и квалитативни закључци. У извештајима Техничке библиотеке Тисенкрупа библиотечка и документациона грађа је приказана по стручним групама, што показује да је набавка литературе и остале грађе потпуно ускостручна у области машинства и технологије, односно у складу са оним чиме се матична компанија бави. Та чињеница указује да:

1. библиотеку користи висококвалификовано и стручно особље којима је библиотека и намењена,
2. у библиотеци се набавља и користи врста грађе која је потребна за истраживање и развој матичне фирме.

Уредност, прецизност и комплетност извештаја сведочи да у Техничкој библиотеци Тисенкрупа раде стручни и обучени библиотекари, да постоји развијен систем стручних правила која се поштују, као и изузетно ефикасна интерна и екстерна служба надзора над радом библиотеке.

6. ЗАКЉУЧАК

Према подацима добијеним претрагом МБС базе, последња евидентирана специјална библиотека у индустрији Републике Србије је библиотека Научно-технолошког центра НИС – Нафтагас Нови Сад под сиглом 0617207144. Међутим, та библиотека из индустријског сектора екстракције и прераде нафте од 2020. године се води као закључана и није активна. Тиме је период постојања специјалних индустријских библиотека, започет као производ великих планова индустријског развоја Југославије, али настављен под притиском политичких околности, наслеђених проблема, дисконтинуитета и одсуства јасног плана, вероватно завршен.

Према постављеном проблему истраживања прво је утврђено да ли су специјалне библиотеке које су пословале у саставу српских индустријских предузећа биле успешне у остваривању информационе функције. Изложени подаци седам специјалних библиотека типа 07 са подручја централне Србије и Војводине, чији су подаци о раду анализирани у поглављу 4.2 (Библиотека концерн „Хемофарм”, Вршац; Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС - рафинерија нафте, Панчево; Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара”, Панчево; Библиотека ДП Фабрика „Цер”, Чачак; Центар НСПИ „САРТИД 1913”, Смедерево; Библиотека ХИ „Хенкел-Мерима”, Крушевац; Специјална библиотека „Застава аутомобили” а.д., Крагујевац) приказују незадовољавајуће пословање ових библиотека. Њихови фондови су, према подацима из периода 1997-2010. показивали запуштеност, неажурност обнављања и последично лоше коришћење. Преглед статистичких података специјалних библиотека у индустрији Републике Србије који су изложени у поглављу 4.2 додатно су потврдили лошу евиденцију пословања.

Пошто се процес нестанка специјалних индустријских библиотека десио на простору целе државе, поставља се питање да ли је губитак значаја специјалних индустријских библиотека последица фактора из окружења, односно у системима који имају утицај на рад тих библиотека? Да би се утврдило који су чиниоци условили лош пословни учинак специјалних индустријских библиотека, идентификоване су релације специјалних индустријских библиотека и других друштвених система. То су на првом месту друштвено-политички систем (као систем највишег нивоа који окупља све остале), затим привредно-индустријски, библиотечко-информациони и научно-истраживачки и иновациони систем. У раду су коришћењем теорије система одређене релације и процеси које остварују специјалне библиотеке, који могу бити објашњени принципом каузалности.

Према основној хипотези, национални друштвено-политички систем и подређени библиотечко-информациони, научно-истраживачки и привредни системи, узрочно-

последично су повезани, односно аналошки промене у једном систему имају ефекат на надређен или подређен систем. Према датој хипотези идеологија политичког система социјалистичког самоуправљања у СФРЈ је имала утицај на дефинисање улоге специјалних индустријских библиотека у националном научно-истраживачком, библиотечно-информационом и привредно-индустријском систему, а затим у оквиру матичних радних организација. Методологијом истраживања је предвиђено да се из хипотезе дедуктивно изведу последице које се односе на конкретан предмет истраживања, односно специјалне библиотеке у индустрији.

Како је наведено у поглављу 3.1.2, једним од основних разлога урушавања социјалистичког система у свету сматра се неефикасност система производње. Из поменутих Маркових речи о „царству слободе” може се закључити да је највиши циљ социјалистичке државе био да омогући радницима слободе веће од економских принципа. Све социјалистичке државе су у мањој или већој мери прихватиле ту максиму, али историја је показала да је цена била последична неефикасност производње. Овај идеал је у основи потпуно опречан (нео)либералним капиталистичким вредностима, у којима су радници само један улаз производног циклуса.

Социјалистички систем, чак и у најслободнијој, самоуправној форми био је спор и неадаптабилан систем који није поспешивао иновације и предузетништво. Резултати примењених статистичких анализа су упоређени са предвиђеним последицама хипотезе и може се закључити да је она исправно постављена. Идеолошки утицај је условио рад специјалних индустријских библиотека на начин који је последично довео до дисфункционалности.

Анализом извора, првенствено државних закона и подзаконских аката, утврђен је основни начин на који је вршен идеолошки утицај на рад специјалних библиотека у индустрији. Сумирајући све фазе истраживања, може се закључити да је у периоду након Другог светског рата владајућа идеологија самоуправног социјализма у Југославији фаворизовала одређене друштвене вредности, у првом реду културу и писменост радника, у односу на динамичност, иновативност и пословну ефикасност у радним организацијама. Ово стање је најконкретније видљиво баш у погледу специјалних библиотека које су пословале у индустријском сектору. Конкретизација друштвених циљева вршена је законима и подзаконским актима који су правно регулисали библиотечно-информациону делатност.

Друга хипотеза истраживања је да су улога и задаци специјалних индустријских библиотека неадекватно законски нормирани, што је имало за последицу незадовољавајућ третман у оквиру матичних предузећа и неодговарајуће приоритете, доводећи до лоших резултата рада и нефункционалности. Специјалне библиотеке у индустрији су у погледу

стручног надзора биле подређене хијерархијски устројеном систему матичних јавних библиотека које функционално води, организује и уређује Народна библиотека Србије. На више места у раду је поменуто да НБС као установа културе, којој је тежиште рада брига о националној култури, није добро решење за стручни надзор над овим типом библиотека. Савезна Република Немачка је то питање решила системом централних библиотека за посебне научне области.

Међутим, матичне службе јавних библиотека које су директно вршиле надзор над специјалним индустријским библиотекама у подручју своје матичности, из више разлога нису могле адекватно одговорити на поверени задатак. На првом месту, специјалне библиотеке су изузетно специфичне по начинима рада, као и по питању библиотечке грађе и документације коју набављају и чувају. Битан аспект рада специјалних библиотека су, поред библиотечких, и архивистичко-документалистички начини селекције, чувања и претраге информација. За разлику од библиотекара који стручно обрађује и омогућава коришћење издатих публикација, документалиста проналази информације као фрагменте из разних извора, синтетизује их, ствара информативне компилације и врши дистрибуцију. У том смислу специјални библиотекар мора да познаје предметну област да би на првом месту препознао вредне информације. Корисници специјалних библиотека су углавном стручњаци матичне организације којима су потребне информације из подручја којима се матична организација бави.

Мада јавне библиотеке, у којима се налазе центри матичних служби, набављају литературу из свих стручних области, то се не односи на специјалну научну литературу. Један од изазова набавне политике у јавним библиотекама је управо питање, некад нејасне, границе између популарне и специјалне научне литературе. Такође, за рад у специјалним библиотекама су изузетно корисна баш стручна знања из области којом се радна организација бави. Са великом сигурношћу се може закључити да матичне службе јавних библиотека, које су усмерене на мање комплексну библиотечку грађу за стручну обраду и рад са потпуно другим корисницима, нису биле довољно обучене за те послове. Матичне службе јавних библиотека су могле да прикупљају информације за потребе Регистра библиотека Србије и МБС базе и формално евидентирају стање тих библиотека у погледу фонда и материјално-техничких средстава којима те библиотеке располажу, али нису биле оспособљене да пруже критична побољшања у раду. У литератури се може приметити да је услед недостатка обучених библиотечких кадрова у доба интензивног развоја индустрије у Југославији, била потребна помоћ јавних библиотека као привремено решење. Међутим, према језгровитом мишљењу водећег неолибералног економисте Милтона Фридмана „ништа није трајније од привремених државних решења”.

Последично, специјалне библиотеке су имале ограничене могућности да одговоре информационом потребама радне организације у оквиру које су деловале, а то се затим одражавало и на њихов положај у радној организацији. Њихов значај је у радним колективима био недовољно цењен, а њихова улога у производном процесу споредна. Из ових разлога рад специјалних библиотека је или замирао, или био само формалан, или се ослањао на сасвим случајну компетентност библиотекара који су у њима радили. У тако замишљеном систему, специјалне библиотеке су биле више додатак производним фирмама у којима су постојале, формално место за смештај књига и документације, а не централно место развоја производа и усавршавања производних процеса у матичној организацији. Од највеће важности је чињеница да су у југословенском социјалистичком систему врхунске послове научно-истраживачког развоја и иновација обављали искључиво институти, што је у транзиционом периоду оставило последице и на индустрију и на институте.

Ово стање је након урушавања социјалистичког система у СФРЈ и са почетком привредне транзиције створило ситуацију да је уз последице грађанског рата, хиперинфлације и санкција већина специјалних библиотека у индустрији остала у недефинисаном положају, заробљена између сектора привреде, културе, науке, а на извештан начин чак и просвете. Током приватизације друштвених предузећа, специјалне библиотеке су сматране за потпуно сувишан и бескористан ресурс. У највећем броју случајева нови власници бивших друштвених фирми су у најкраћем временском периоду угасили специјалне библиотеке. У неким случајевима те библиотеке су угашене брже него што су матичне службе имале времена да реагују. Већина специјалних фондова у којима се могла наћи вредна документација, извештаји о истраживањима, патенти и остала пословна документација, неповратно је нестала.

Прегледом закона и подзаконских аката који регулишу рад специјалних библиотека у индустрији и предузећа у оквиру којих су пословале, може се закључити да су се те библиотеке, као и та друштвена предузећа, током приватизације нашле између два екстрема. То су били остаци самоуправног система који је хуманистичке вредности претпоставио економској логици, а са друге стране неолиберална економска мисао која је фаворизовала економску ефикасност на штету свих других вредности, укључујући и потребу за аутентичним научно-технолошким развојем. Велики производни субјекти који су се према изнетим подацима након 2001. године нашли у рукама страних или домаћих власника производњу базирају на странијој технологији и патентима. Међутим, уколико држава има намеру да унапреди научно-истраживачки сектор, неопходно је да добро правно и функционално регулише статус информационих центара у индустрији, који су најближи непосредној производњи.

Уласком у 21. век, на месту где се сусрећу два друштвена система: библиотечко-информациони и привредно-индустријски, положај специјалних библиотека и ИНДОК центара у српској индустрији је остао суштински неодређен. Апсурд је да, колико год социјалистички друштвени систем Југославије спровођењем идеолошке агенде помагао да се отварају специјалне библиотеке у индустрији (али са лоше дефинисаном улогом), толико је савремена неолиберална политичко-економска мисао током приватизације „помогла” да буду угашене. Колико самоуправни систем СФР Југославије, преко библиотечко-информационог система, није уважавао специфичности и потребе специјалних библиотека у индустрији, толико ни примена неолибералног модела у приватизацији индустријских предузећа није показала разумевање за њихову егзистенцију.

Међутим, чињеница да су веза специјалних индустријских библиотека са библиотечко-информационим системом биле матичне службе, довољно говори да су руководиоци и библиотекари тих служби били најбоље упућени у реално стање и проблеме ових библиотека. Матичне службе нису имале никакве правне могућности да након приватизације заштите специјалне индустријске библиотеке у подручју своје матичности. Према резултатима упитника може се закључити да је у периоду након извршених приватизација и ликвидација индустријских предузећа у друштвеној својини, неповратно изгубљена најмање половина фондова специјалних библиотека које су пословале у њиховом саставу.

Југословенски социјализам је условио најзначајнији период развоја специјалних индустријских библиотека у Републици Србији, али и „посејао” системске проблеме који се нису могли решити на релацији матичних општинских библиотека и радних организација у којима су постојале. Са друге стране, базична начела неолибералног капитализма, неоптерећена тражењем било каквог смисла изузев економског (и то у тоталитарној форми), нису оставила могућност да српске специјалне библиотеке у индустрији покажу своју праву научно-истраживачку вредност и ставила су тачку на њихово постојање.

Истраживањем је утврђено да је, супротно транзиционим околностима у Републици Србији, библиотечко-информациони систем Савезне Републике Немачке од почетка вођен рационалном стратегијом развоја и ослобођен сувишних идеолошких терета и државних ограничења. Из тог разлога је немачки библиотечко-информациони систем децентрализован, а специјалне библиотеке су суштински одвојене од система јавних библиотека. У библиотечко-информационом систему Савезне Републике Немачке формиран је посебан систем централних библиотека за одређене области научних информација које функционишу као чворишта система научно-техничких информација. Централна специјална библиотека за област немачке индустрије је ТИБ (Technische Informationsbibliothek – Библиотека техничких информација) у ХанOVERу. Тиме у оквиру немачког библиотечко-информационог система

постоји солидна инфраструктура за развој и одржање специјалних библиотека у индустрији, као активан и функционалан чинилац научно-технолошког развоја.

DEA анализа студија случаја које представљају специјална библиотека Центар НСПИ – САРТИД и Техничка библиотека Тисенкруп Челик, потврдила је хипотезе и показала да је немачка библиотека остварила далеко боље пословне резултате од специјалне библиотеке компаније САРТИД у периоду од 2000. до 2005. године. Резултати статистичке анализе пружају реалну слику, не само ефикасности рада посматраних студија случаја, већ синергије свих система са којима специјалне библиотеке у остваривању постављених друштвених функција ступају у релације. У истраживању је на примеру понуђених студија случаја, специјалних библиотека НСПИ САРТИД и Техничке библиотеке Тисенкруп Челика, приказано на који начин су друштвени системи условили пословне резултате специјалних индустријских библиотека.

Југославија и Немачка су развој специјалних библиотека и информационо-документационих (ИНДОК) центара започеле у слично време, 50-тих година 20. века, међутим, док је српска наука истраживања усмерила искључиво на високообразовне институције и институте, у Немачкој су брзо схватили да примењена научна истраживања за индустријске потребе морају бити што ближе производњи, а специјалне библиотеке су у том погледу биле најближи пратилац. Емпиријским истраживањем је утврђено да је библиотека компаније Тисенкруп Челик, као студија случаја у Савезној Републици Немачкој, много ефективнија и ефикаснија у извршавању постављених задатака од студије случаја у Републици Србији, специјалне библиотеке компаније САРТИД а.д. Пошто је Тисенкрупов научно-истраживачки сектор ефикасније и ефективније користио информациону грађу Техничке библиотеке, утолико се може претпоставити да је и коришћење тих информација повећавало продуктивност и конкурентност Тисенкрупa на светском тржишту. Те тврдње потврђују резултати корелационе анализе пословања Техничке библиотеке и биланса успеха Тисенкрупa.

Чини се да су у Немачкој јасно подељене одговорности у погледу друштвених активности у сфери науке: високошколске установе се баве примарно образовањем научних кадрова, институтима су углавном оставили истраживања од већег друштвеног и јавног значаја, која не могу да главнину средстава обезбеде комерцијалним финансирањем, а институти који себе могу да финансирају суштински послују као привредна друштва, без обзира на формалну одредницу. Међутим, основно научно-технолошко истраживање се налази управо у привредном сектору и то специјалним индустријским библиотекама даје посебан значај у немачком националном иновационом систему.

Систем створен у Немачкој се битно разликује од система који је примењен у Србији, далеко је рационалнији и свестан улоге библиотека у научно-истраживачком раду, са конструктивним друштвеним приступом који помаже, а не намеће решења. Супротно, специјалне библиотеке у индустрији СФР Југославије, а потом Србије, никада нису заживеле као функционално место истраживања, јер их наше друштво није ни схватило тако. Библиотеке у индустрији су суштински биле место радничког стандарда и ширења социјалистичке идеологије. Позитивни примери су више производ случајности него системског друштвеног планирања и организовања.

У раду је дат одговор на почетно питање зашто специјалне библиотеке у индустрији нису саставни део научно-иновационог система Републике Србије. Њихова активност је потпуно престала, што може бити показатељ стања научних истраживања. У садашњим околностима потребно је стварање система који ће помоћи обнову корпоративних инфо-центара. Специјалне библиотеке у индустрији су управо пример иновационе инфраструктуре где је могућа конкретна примена трипл хеликс иновационог модела (енг. Triple Helix-ТН), као део националног иновационог система. Поред специјалних индустријских библиотека неопходни делови спирале су Катедра за библиотекарство и информатику Филолошког факултета у Београду (уз друге факултете који имају акредитоване образовне програме за библиотекаре), Центар за истраживање развоја науке и технологије Института „Михајло Пупин” из Београда, као и надлежна Министарства Републике Србије.

У раду је на примеру Техничке библиотеке Тисенкруп Челик емиријски доказано да пословно оријентисана и организована служба техничких информација има позитивне и мерљиве ефекте рада на пословни импакт компаније. Важан параметар моћи и одрживости привредног система види се у способности система да брзо одговори на промене и прилагоди се. Пример Тисенкрупa показује да немачки друштвени, привредни, научно-истраживачки и иновациони систем и након два велика изгубљена рата у 20. веку показује завидну способност друштвене и привредне обнове и зато представља добар пример за земље у развоју.

Неки новији подаци показују да се чак и у Савезној Републици Немачкој полако смањује број специјалних библиотека у индустрији. Међутим, то не значи да корпорацијама више не требају информационе услуге, већ да се променио начин рада и да у процесу дигитализације и умрежавања можда парадигму физичких информационих центара преузимају неке друге форме. Повећање брзине протока података, узајамна каталогизација и мрежни сервиси условљавају смањење потребних стручњака за рад са информационом изворима. Дигитални формати смештаја информација, као и онлајн доступност 24/7, условили су да физички простори више нису есенцијални за рад специјалних библиотека. То не значи да специјалне библиотеке као подршка научно-истраживачком раду у индустрији више нису

потребне, већ да је потребан нови тип организације тих библиотека у складу са техничко-технолошким променама.

Основно истраживачко питање је зашто специјалне библиотеке у индустрији нису прихваћене као део националног научног иновационог система у Републици Србији? Као што је поменуто, у југословенском систему примарно место научно-истраживачког рада били су институти. Српска наука је услед кризе која је наступила након распада бивше СФРЈ преузела многе раније моделе, између осталог и научни систем. Специјалне индустријске библиотеке као правно зависне организационе јединице никада нису добиле статус јединствене иновационе инфраструктуре, што је био неопходан предуслов њиховог положаја и рада. Тиме специјалне библиотеке у индустрији Републике Србије нису добиле прилику да покажу своју пуну вредност у изградњи и развоју националног иновационог система Републике Србије.

Као последица недостатка стратегије развоја, лошег третмана у оквиру организације, привредне нестабилности, постепено је стручна употребљивост специјалних библиотека у индустрији Републике Србије опадала, што је отежала и појава нових видова дисеминације информација (нпр. КоБСОН). Ипак, може се закључити да је најважнији разлог њиховог гашења тај што су престале да служе примарним потребама организације и изгубиле своју функцију у плановима изградње националног иновационог система.

6.1 Научни допринос рада и правци будућих истраживања

Специјалне библиотеке у индустрији Републике Србије као предмет истраживања до сада нису добиле одговарајући значај у домаћој стручној литератури. Међутим, чињеница да употреба најновијих научних сазнања има изузетан утицај на раст укупне индустријске производње развијених земаља посредно даје значај и специјалним библиотекама које представљају основну истраживачку инфраструктуру у индустријским предузећима. У том смислу ово истраживање има научни, стручни и друштвени допринос.

Једна од основних карактеристика савременог библиотекарства је изразити прагматизам. Компетитивна предност је незамислива без релевантних извора информација. У оштрој борби за тржишта корпоративни инфо-центри су неопходни за потребе развоја производа и менаџмента. Научно-технички развој је основни покретач развијених економија и услов животног стандарда. Из те перспективе, специјалне библиотеке у индустрији су најсавршенији део библиотечко-информационог система и пример онога што савремено друштво очекује од библиотека у 21. веку.

Научни допринос овог истраживања представља откривање нових знања у области историје и развоја специјалног библиотекарства у Републици Србији, као и менаџмента

корпоративних информационих центара. Такође, изузетно битан и актуелан аспект предложене теме истраживања односи се на смену парадигме библиотекарства под утицајем научно-техничке револуције која представља интеграцију науке, технологије и производње, односно, управо базичних елемената теорије националног иновационог система.

Стручни допринос се односи на разматрање новог модела организације пословања специјалних индустријских библиотека. У раду на предложеној теми примењен је иновативан методолошки поступак, у виду коришћења DEA методе анализе података специјалних библиотека, као и процене успешности специјалних библиотека испитивањем корелације података о раду и финансијског успеха. Овај поступак пружа значајан допринос унапређењу метода библиотечко-информационе науке у подручју евалуације рада информационих центара у индустрији.

Друштвени допринос истраживања представља аргумент измене и допуне важећих прописа који се односе на рад специјалних индустријских библиотека, промене интерног статуса специјалних библиотека у матичним радним организацијама, као и посредно побољшање научно-истраживачке праксе у индустријским предузећима. Очекивани епистемолошки допринос дисертације је провера постојећих и генерисање нових знања о специјалним библиотекама, што их враћа у фокус стручног интересовања и пружа поуздану основу за нова истраживања. Истраживање има општенаучни значај, као и ужи научни значај у области библиотечко-информационе науке, информационом и индустријском менаџменту.

ПРИЛОЗИ

Време	Питање бр. 1	Питање бр. 2	Питање бр. 3	Питање бр. 4	Питање бр. 5	Питање бр. 6	Питање бр. 7	Питање бр. 8	Питање бр. 9	Питање бр. 10	Питање бр. 11
Одговор 1	25.3.2024	Не	Да	Повремено			Углавном да	Простор , Кадар	Не	Не	Не
Одговор 2	25.3.2024	Да	Не		Да		Немам одговор				
Одговор 3	25.3.2024	Не	Не				Немам одговор			Да	Да
Одговор 4	25.3.2024	Не	Да	Повремено	Да		Углавном да	Простор		Не	Не
Одговор 5	25.3.2024	Не	Да	Ретко		Немам одговор	Да		Немам одговор	Да	Да
Одговор 6	26.3.2024	Не	Да			Немам одговор	Немам одговор				
Одговор 7	26.3.2024	Не	Да			Да	Углавном да		Немам одговор	Делимично	
Одговор 8	26.3.2024	Не	Да			Да	Немам одговор		Немам одговор		
Одговор 9	26.3.2024	Не	Да	Ретко	Да	Немам одговор	Немам одговор	Кадар	Немам одговор		
Одговор 10	26.3.2024	Не	Да			Да	Углавном да	Кадар	Немам одговор	Да	Да
Одговор 11	26.3.2024	Не	Да			Да	Да	Простор Фонд	Немам одговор	Делимично	Не
Одговор 12	26.3.2024	Не	Да			Не	Немам одговор		Немам одговор	Да	Да
Одговор 13	27.3.2024	Не	Да		Да	Да	Углавном да	Кадар	Немам одговор	Не	
Одговор 14	27.3.2024	Не	Да	Повремено	Да	Не	Углавном да		Да	Не	Не
Одговор 15	27.3.2024	Не	Да	Повремено	Да	Не	Углавном да		Да	Не	Не
Одговор 16	27.3.2024	Не	Да			Не	Немам одговор		Немам одговор		
Одговор 17	28.3.2024	Не	Да	Ретко	Да	Не	Немам одговор	Кадар	Немам одговор	Делимично	
Одговор 18	29.3.2024	Не	Да	Ретко		Да	Углавном да		Немам одговор	Делимично	Да

Прилог бр. 1: Одговори упитника о раду специјалних индустријских библиотека у Републици Србији упућеног Матичним службама јавних библиотека одређених за вршење стручног надзора

Извор: Подаци упитника упућеног Матичним општинским јавним библиотекама (2024)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Broj korisnika biblioteke	0	0	0	821	827	832	878	809	766	
Korišćenje - knjige	876	611	217	446	761	493	450	313	224	224
Korišćenje - časopisi	150	79	127	110	108	52	133	203	32	32
Korišćenje - novine	223	140	177	76	63	51	9	1	5	5
Korišćenje - sekundarne publikacije	72	90	7	0	0	0	0	0	0	0
Korišćenje - ostalo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - knjige	5681	5764	5779	4816	5339	5474	5521	5593	5419	5419
Fond - doktorati	2	2	2	2	2	2	2	2	0	0
Fond - magistrature	19	19	19	19	20	22	20	20	0	0
Fond - specijalistički radovi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - diplomski radovi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - domaći časopisi i novine	105	106	106	106	110	112	115	100	0	0
Fond - strani časopisi i novine	344	344	344	344	238	238	238	345	0	0
Fond - sekundarne publikacije	3	3	3	3	3	3	3	3	0	0
Fond - kartografska građa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - AV građa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - Mikro oblici	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - patenti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - standardi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - izveštaji	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fond - istraživački projekti	0	0	0	0	443	450	450	493	487	487
Fond - planovi i crteži	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Obrt knj. fonda	0.15	0.11	0.04	0.09	0.14	0.09	0.08	0.06	0.04	0.04
Прилог бр. 2: Подаци о раду специјалне библиотеке Центар НСПИ - САРТИД 1913 Смедерево										

Извор: МБС база (2024)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Broj radnih sati (nedeljno)	43	43	43	43	43	43	43	43	43	40	40	40	40	40	40
Broj korisnika	787	958	874	935	972	1004	1022	1062	1118	1055	1021	1022	1033	1068	1035
Pozajmica (broj)	7452	7497	6633	6182	5867	5751	5678	6931	6822	4677	5720	6266	5434	4660	3961
Trajna pozajmica			1459	2361	2614	2610	2579	2630	2627	2629	2469	2435	2521	2548	2558
Međubibliotečka pozajmica	11	11	1	0	10			20	25	15	110	214	140	198	227
Nabavka (kupovina, razmena,	756	726	609	613	475	524	512	582	418	266	459	443	502	582	468
Međubibliotečka pozajmica (primanje)	2586	2278	2098	1856	1657	1867	1602	1864	1996	1972	1899	2222	1986	1501	1599
Pretraga informacija i istraživanje	1768	1712	1723	1523	1442	1317	1103	145	154	103	126	132	154	105	119
Cirkulacija časopisa	7238	7920	7570	7970	7640	7730	7490	7980	8150	6860	6380	5910	5910	4710	4470
Selektivna diseminacija informacija	3575	3740	3040	2930	930	960	990	1020	1020	940	920	870	900	880	740
Fond knjige (papir. izdanje)	52482	53290	53734	54148	51710	49145	49191	49788	50252	50337	50479	50479	50176	50805	51434
Digitalni mediji (CD, DVD...)								542	562	610	702	547	384	410	450
Ostala građa (mikročitač, AV, slike...)	10182	10313	10425	10534	10590	10641	10697								
Periodika (broj št. izdanja)	347	358	394	406	388	395	397	399	399	375	372	342	253	275	246
Periodika (broj elektr. izdanja)								29	35	41	51	87	82	69	112
Periodika (nekorisna)	91	91													
Broj ogranaka u sistemu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Osooblje (broj radnih mesta)	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Online pristup (broj mesta)	7	7	7	7	7	7	7								
Bibliotečki softver	BIS-LOK. MS Access	BIS-LOK. MS Access	BIS-LOK. MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino, MS Access	Alephino 5.0, MS-Access
Oblast: inženjering, tehnologija	ja	ja		ja		ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Prioriteti nabavke	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde		Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde			Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde	Eisenhüttenwesen Werkstoffkunde
Прилог бр. 3: Подаци о раду Техничког инфо-центра компаније Thyssen-Krupp-Steel Europe AG од 2000. до 2014. (извод обухваћен истраживањем)															

Извор: DBS база (2024)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Библиотека „Хемофарм“, Вршац	3447	3652	3686	3686	3742	3906	4047	4434	4593	4694	3560	1193	1193	1193
Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС - рафинерија нафте, Панчево	9712	9712	9712	10087	10388	10642	10726	10857	10981	11111	11186	11223	11269	11269
Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара“, Панчево	4236	4236	4236	4248	5458	5458	5458	5458	5458	5458	5458	5458	5458	0
Библиотека Д.П. Фабрика „Цер“, Чачак	5929	5929	4953	5931	5937	5939	5939	2960	2930	2930	2930	2930	2930	2930
Центар НСПИ „САРТИД 1913“, Смедерево	5681	5764	5779	4816	5339	5474	5521	5593	5419	5419	0			
Библиотека ХИ „Мерима“, Крушевац	4275	4361	4369	4329	4363	4372	0							
Специјална библиотека „Застава“ Д.А., Крагујевац	24278	24365	24365	24578	24692	24925	25122	25319	25319	25533	25533	25625	25625	25625

Прилог бр. 4: Број наслова монографских публикација специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Библиотека „Хемофарм“, Вршац				19	19	19	19	19	19	19	19	19	0	0
Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС - рафинерија нафте, Панчево	161	161	165	169	183	183	183	190	191	198	200	201	201	201
Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара“, Панчево		274	0	2	0									
Центар НСПИ „САРТИД 1913“, Смедерево	105	106	106	106	110	112	115	100	0					
Специјална библиотека „Застава“ Д.Д., Крагујевац	150	150	150	158	168	168	168	168	168	173	173	173	173	173

Прилог бр. 5: Фонд домаћих часописа специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Библиотека „Хемофарм“, Вршац				15	15	15	16	16	16	16	16	16	0	0
Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС - рафинерија нафте, Панчево	147	147	147	149	153	153	153	181	181	181	181	181	181	181
Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара“, Панчево				6	0									
Центар НСПИ „САРТИД 1913“, Смедерево	344	344	344	344	345	345	345	345	0					
Специјална библиотека „Застава“ Д.А., Крагујевац	150	150	150	155	160	160	160	160	160	163	163	163	163	163

Прилог бр. 6: Фонд страних часописа специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Библиотека „Хемофарм“, Вршац					187	403	501	368	175	219	197	87	27	0
Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС - рафинерија нафте, Панчево				6120	6709	6903	7012	6987	6235	6473	6350	6374	5127	4980
Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара“, Панчево	2600	2350		270	317	176	12	0						
Библиотека Д.П. Фабрика „Цер“, Чачак			203	203			75	188	0					
Центар НСПИ „САРТИД 1913“, Смедерево	876	611	217	446	761	493	2130	313	224	224	0			
Библиотека ХИ „Мерима“, Крушевац	2735	2050	1106	1531	1554	1468	0							
Специјална библиотека „Застава“ Д.А., Крагујевац	9122	10114	12142	9852	8139	6536	7190	12931	12931	14224	11232	10082	0	

Прилог бр. 7: Коришћење монографских публикација специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Библиотека „Хемофарм“, Вршац						84	94	78	57	75	63	45	0	
Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара“, Панчево	200	180		80	12	27	0							
Центар НСПИ „САРТИД 1913“, Смедерево	150	79	127	110	108	52	133	203	32	0				
Специјална библиотека „Застава“ Д.Д., Крагујевац	26	35	27	130	135	52	61	40	40	44	26	17	0	

Прилог бр. 8: Коришћење домаћих и страних часописа специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
"Хемофарм", Вршац	1294	1294	1294	1294	1599	1526	1697	2308	2257	2187	3318	2030	2005	1931
НИС - Рафинерија нафте Панчево	2256	2155	2155	2187	2245	2065	2041	1958	1807	1738	1678	1678	1449	1408
ХИП "Развој и инжењеринг", "Азотара"	2068	2068	2068	1988	1958	1437	1312	1312	1312	1312	1312	1312	1312	1312
Д. П. Фабрика "Цер", Чачак	394	394	394	372	372	365	218	210	203	203	203	203	203	203
„САРТИД 1913“, Смедерево	10000	9000	8500	8500	8500	8500	8000	8000	8000	8000	0			
ХИ "Мерима", Крушевац	1240	1240	1241	1229	1138	1142	0							
„Застава“ Д.Д., Крагујевац	32391	32391	32391	32391	32391	32391	32391	8291	8291	8291	3879	2851	2851	2851

Прилог бр. 9: Укупан број запослених у индустријским предузећима РС (извор: МБС база)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Библиотека „Хемофарм“, Вршац					440	475	506	530	535	540	549	549	549	549
Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС - рафинерија нафте, Панчево	1951	2017	2017	2190	1540	1547	1551	1512	1472	1469	1455	1464	1180	993
Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара“, Панчево	640	640	625	625	275	154	149	0						
Библиотека Д.П. Фабрика „Цер“, Чачак			54	68	68	72	48	50	46	0				
Центар НСПИ „САРТИД 1913“, Смедерево				821	827	832	878	809	766	0				
Библиотека ХИ „Мерима“, Крушевац	708	789	849	885	916	946	0							
Специјална библиотека „Застава“ Д.А., Крагујевац	877	990	1079	1195	1311	1413	1490	1576	1576	1637	1654	1686	0	

Прилог бр. 10: Број корисника специјалних библиотека индустријских предузећа у РС (извор: МБС база)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
"Хемофарм", Вршац	0,27	0,29	0,31	0,31	0,27	0,31	0,29	0,22	0,23	0,24	0,16	0,27	0,27	0,28
НИС - Рафинерија нафте Панчево	0,86	0,93	1	1	0,68	0,74	0,75	0,77	0,81	0,84	0,86	0,93	0,81	0,70
ХИП "Развој и инжењеринг", ХИП "Азотара", Панчево	0,3	0,3	0,3	0,3	0,14	0,1	0,11	0						
Д. П. Фабрика "Цер", Чачак			0,13	0,18	0,18	0,19	0,22	0,23	0,22	0				
"САРТИД 1913", Смедерево				0,09	0,09	0,09	0,1	0,1	0,09	0				
ХИ "Мерима", Крушевац	0,57	0,63	0,69	0,77	0,8	0,82	0							
"Застава" Д.Д., Крагујевац	0,3	0,3	0,03	0,03	0,04	0,04	0,04	0,19	0,19	0,19	0,42	0,59	0	

Прилог бр. 11: Заступљеност корисника специјалне библиотеке у укупном броју запослених (извор: МБС база)

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Библиотека „Хемофарм“, Вршац					0.42	0.84	0.99	0.69	0.32	0.4	0.35	0.15	0.04	0.02
Библиотека Сектора Развој и инвестиције НИС - рафинерија нафте, Панчево	3.03	2.65	2.7	2.79	4.35	4.46	4.52	4.62	4.23	4.4	4.36	4.35	4.34	5.01
Библиотека ХИП Развој и инжењеринг, ХИП „Азотара“, Панчево	4.06	3.67		0.43	1.15	1.14	0.08	0						
Библиотека Д.П. Фабрика „Цер“, Чачак				2.98			1.56	3.76	4.08	0				
Центар НСПИ „САРТИД 1913“, Смедерево				0.54	0.92	0.59	0.51	0.38	0.29	0				
Библиотека ХИ „Мерима“, Крушевац	3.86	2.59	1.30	1.7	1.69	1.55	0							
Специјална библиотека „Застава“ Д.Д., Крагујевац	10.40	10.21	11.25	8.24	6.2	4.62	4.82	8.20	8.20	8.68	6.79	5.97	0	

Прилог бр. 12: Обрт фонда специјалних библиотека индустријских предузећа у РС 1997-2010. (извор: МБС база)

Прилог бр. 13: Резултати DEA анализе коришћења фонда књига и часописа НСПИ-САРТИД 1913 и Техничке библиотеке Thyssen-Krupp Steel AG 2000-2005.
Извор: калкулација аутора на основу података МБС и DBS базе.

Опис коришћења DEA методе: Циљ употребе излазно-оријентисане, непараметријске, једностепене DEA методе је процена како јединице одлучивања (Центар НСПИ САРТИД и Техничка библиотека Тисенкрупа) користе своје улазне ресурсе (фонд књига и часописа, број запослених библиотекара, број корисника библиотеке) да би генерисали излазне резултате (коришћење књига и коришћење часописа). DEA модели захтевају квантитативне податке о улазима и излазима за сваку DMU укључену у анализу. У конкретном истраживању подаци су прикупљени на основу статистичких извештаја о раду библиотека из МБС и DBS базе података. Израчунавање ефикасности врши се коришћењем софтвера DEAP који користи математичке моделе линеарног програмирања како би се пронашао максималан однос излаза према улазу, узимајући у обзир рестрикције (границу ефикасности). DEA успоставља јасну математичку везу са статистичким подацима, омогућавајући објективно оцењивање ефикасности организација или јединица.

DEA модел идентификује одређену јединицу (односно реер) као максимално ефикасну у коришћењу улазних ресурса и генерисању излазних резултата. Ово значи да реер остварује најбоље могуће резултате или максималну ефикасност у поређењу са другим јединицама које се анализирају, да се налази на граници ефикасности (енг. efficient frontier) и да је "референтна" јединица према којој се остале јединице упоређују. У контексту библиотека, Центар НСПИ САРТИД и Техничке библиотеке Тисенкрупа, ако би једна од њих била оцењена са ефикасношћу од 1.00 (односно 100%), то би значило да та библиотека ефикасније користи фонд књига и часописа, своје запослене и кориснике у циљу пружања информационих услуга у поређењу са другом библиотеком која би имала нижу ефикасност.

Објашњење најважнијих термина:

Напомена: статистички термини које користи софтвер DEAP нису универзално прихваћени и постоји више алтернативних израза и њихових превода на српски језик. Такође, у неким случајевима њихова употреба може варирати зависно од контекста.

EG1-dta.txt - текстуалне датотеке у које су смештени нумерички сетови од три улазне и једне излазне вредности за две DMU (Центар НСПИ-САРТИД 1913 и Техничка библиотека Thyssen-Krupp Steel AG) за врсту анализе (ефикасност коришћења књига или часописа) за сваку годину у распону од 2000. до 2005.

EG1-ins.txt - инструкциони фајл у коме се подешавају параметри за софтверску анализу података који су смештени у фајлу EG1-dta.txt. То су: број DMU, број временских периода, број аутпута, број инпута, оријентација анализе (излазно или улазно оријентисана), модел анализе (CRS или VRS) и врста анализе (једностепена, двостепена, вишестепена или малмквист). У анализи су наведени као „KNJIGE-INS.TXT“ и „CASOPISI-INS.TXT“.

EG1-out.txt - излазна датотека са резултатима DEA анализе. У конкретној анализи изложен је по један излазни фајл за сваки скуп података на годишњем нивоу од 2000. до 2005.

Residual slacks - резидуални слак је разлика између реалних вредности и вредности добијених применом одређеног модела. У практичном смислу представља неискоришћену ефикасност или неискоришћени капацитет чије кориговање може довести до повећања укупне ефикасности мање ефикасне DMU.

EFFICIENCY SUMMARY - резиме добијених резултата анализе.

firm te - резултати анализе ефикасности за сваку унету DMU.

mean - просечна вредност или мера централне тенденције унетих података.

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS - део извештаја у коме је изложено да ли и колико свака DMU може потенцијално повећати или смањити унету вредност излаза пословања да би достигла границу ефикасности.

SUMMARY OF INPUT SLACKS - део извештаја у коме је изложено да ли и колико свака DMU може потенцијално повећати или смањити вредност неког улаза пословања да би достигла границу ефикасности.

SUMMARY OF PEERS - под термином peer (енг. у преводу вршњак) означавају се најефикасније DMU (енг. benchmark) у DEA анализи које се налазе на граници ефикасности, односно чији скор ефикасности износи 100 процената. Свака мање успешна DMU има свој peer као референтну јединицу. У конкретној анализи то је DMU 2.

SUMMARY OF PEER WEIGHTS (lambda weight) - представља део излаза који показује релативни значај референтних DMU за сваку неефикасну DMU. Један неефикасан DMU може имати више референтних јединица, а тежине одражавају њихову релативну важност у процени ефикасности.

PEER COUNT SUMMARY - број колико пута је одређена DMU била peer другим DMU укљученим у DEA анализу.

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS - излазне вредности за сваку DMU које су унете у фајл EG1-dta.txt.

SUMMARY OF INPUT TARGETS - улазне вредности за сваку DMU које су унете у фајл EG1-dta.txt.

FIRM BY FIRM RESULTS: Детаљно изложени улазни и излазни подаци за сваку DMU чија је ефикасност била предмет анализе. У овом одељку се налазе и резултати анализе за кориговање улазних вредности мање ефикасне DMU.

Instruction file = KNJIGE-ins.txt

Data file = 2000.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

```
firm te
  1 0.652
  2 1.000
```

mean 0.826

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

```
firm output:    1
  1          0.000
  2          0.000
```

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input:	1	2	3
1	0.000	5.541	748.781
2	0.000	0.000	0.000
mean	0.000	2.771	374.391

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:
1 2
2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:
(in same order as above)

firm peer weights:
1 0.092
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:
(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:
1 0
2 1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output:	1
1	683.831
2	7452.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input:	1	2	3
1	4816.000	0.459	72.219
2	52482.000	5.000	787.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1
Technical efficiency = 0.652
PROJECTION SUMMARY:

variable		original	radial	slack	projected
		value	movement	movement	value
output	1	446.000	237.831	0.000	683.831
input	1	4816.000	0.000	0.000	4816.000
input	2	6.000	0.000	-5.541	0.459
input	3	821.000	0.000	-748.781	72.219

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	0.092	

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable		original	radial	slack	projected
		value	movement	movement	value
output	1	7452.000	0.000	0.000	7452.000
input	1	52482.000	0.000	0.000	52482.000
input	2	5.000	0.000	0.000	5.000
input	3	787.000	0.000	0.000	787.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	1.000	

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = KNJIGE-ins.txt

Data file = 2001.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm	te
1	1.000
2	1.000

mean 1.000

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm	output:	1
1		0.000
2		0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input:	1	2	3
1	0.000	0.000	0.000
2	0.000	0.000	0.000
mean	0.000	0.000	0.000

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:

1	1
2	2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:
(in same order as above)

firm peer weights:

1	1.000
2	1.000

PEER COUNT SUMMARY:
(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:

1	0
2	0

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1

1	761.000
2	7497.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input:	1	2	3
1	5339.000	4.000	827.000
2	53290.000	5.000	958.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1
Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output	1 761.000	0.000	0.000	761.000
input	1 5339.000	0.000	0.000	5339.000

input	2	4.000	0.000	0.000	4.000
input	3	827.000	0.000	0.000	827.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
1	1.000	

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable		original	radial	slack	projected
		value	movement	movement	value
output	1	7497.000	0.000	0.000	7497.000
input	1	53290.000	0.000	0.000	53290.000
input	2	5.000	0.000	0.000	5.000
input	3	958.000	0.000	0.000	958.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	1.000	

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = KNJIGE-ins.txt

Data file = 2002.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm	te
1	0.730
2	1.000

mean 0.865

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm output:	1
1	0.000
2	0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input:	1	2	3
1	0.000	3.491	742.964
2	0.000	0.000	0.000

mean 0.000 1.745 371.482

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:

1 2
2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:

(in same order as above)

firm peer weights:

1 0.102
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:

(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:

1 0
2 1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1

1 675.718
2 6633.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input: 1 2 3
1 5474.000 0.509 89.036
2 53734.000 5.000 874.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.730

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	493.000	182.718	0.000	675.718
input 1	5474.000	0.000	0.000	5474.000
input 2	4.000	0.000	-3.491	0.509
input 3	832.000	0.000	-742.964	89.036

LISTING OF PEERS:

peer lambda weight

2 0.102

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable		original value	radial movement	slack movement	projected value
output	1	6633.000	0.000	0.000	6633.000
input	1	53734.000	0.000	0.000	53734.000
input	2	5.000	0.000	0.000	5.000
input	3	874.000	0.000	0.000	874.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	1.000	

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = KNJIGE-ins.txt

Data file = 2003.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm	te
1	0.714
2	1.000

mean 0.857

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm output:	1
1	0.000
2	0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input:	1	2	3
1	0.000	2.490	782.666
2	0.000	0.000	0.000

mean 0.000 1.245 391.333

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:

1 2
2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:

(in same order as above)

firm peer weights:

1 0.102
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:

(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:

1 0
2 1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1

1 630.325
2 6182.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input: 1 2 3

1 5521.000 0.510 95.334
2 54148.000 5.000 935.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.714

PROJECTION SUMMARY:

variable	original	radial	slack	projected
	value	movement	movement	value
output 1	450.000	180.325	0.000	630.325
input 1	5521.000	0.000	0.000	5521.000
input 2	3.000	0.000	-2.490	0.510
input 3	878.000	0.000	-782.666	95.334

LISTING OF PEERS:

peer lambda weight
2 0.102

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	6182.000	0.000	0.000	6182.000
input 1	54148.000	0.000	0.000	54148.000
input 2	5.000	0.000	0.000	5.000
input 3	935.000	0.000	0.000	935.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	1.000	

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = KNJIGE-ins.txt

Data file = 2004.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm	te
1	0.493
2	1.000

mean 0.747

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm	output:	1
1		0.000
2		0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm	input:	1	2	3
1		0.000	2.459	703.868
2		0.000	0.000	0.000

mean 0.000 1.230 351.934

SUMMARY OF PEERS:

firm	peers:
1	2
2	2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:

(in same order as above)

firm peer weights:

1 0.108
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:

(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:

1 0
2 1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1

1 634.580
2 5867.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input: 1 2 3

1 5593.000 0.541 105.132
2 51710.000 5.000 972.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.493

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	313.000	321.580	0.000	634.580
input 1	5593.000	0.000	0.000	5593.000
input 2	3.000	0.000	-2.459	0.541
input 3	809.000	0.000	-703.868	105.132

LISTING OF PEERS:

peer lambda weight
2 0.108

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
----------	----------------	-----------------	----------------	-----------------

output	1	5867.000	0.000	0.000	5867.000
input	1	51710.000	0.000	0.000	51710.000
input	2	5.000	0.000	0.000	5.000
input	3	972.000	0.000	0.000	972.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	1.000	

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = KNJIGE-ins.txt

Data file = 2005.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm	te
1	0.353
2	1.000

mean 0.677

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm output:	1
1	0.000
2	0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input:	1	2	3
1	0.000	0.449	655.293
2	0.000	0.000	0.000

mean 0.000 0.224 327.647

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:
1 2
2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:

(in same order as above)

firm peer weights:

1 0.110
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:

(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:

1 0
2 1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1
1 634.137
2 5751.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input: 1 2 3
1 5419.000 0.551 110.707
2 49145.000 5.000 1004.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.353

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	224.000	410.137	0.000	634.137
input 1	5419.000	0.000	0.000	5419.000
input 2	1.000	0.000	-0.449	0.551
input 3	766.000	0.000	-655.293	110.707

LISTING OF PEERS:

peer lambda weight
2 0.110

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	5751.000	0.000	0.000	5751.000
input 1	49145.000	0.000	0.000	49145.000
input 2	5.000	0.000	0.000	5.000
input 3	1004.000	0.000	0.000	1004.000

LISTING OF PEERS:
peer lambda weight
2 1.000

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = CASOPISI-ins.txt
Data file = 2000.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm te
1 0.015
2 1.000

mean 0.507

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm output: 1
1 0.000
2 0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input: 1 2 3
1 88.009 0.784 0.000
2 0.000 0.000 0.000

mean 44.004 0.392 0.000

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:
1 2
2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:
(in same order as above)

firm peer weights:
1 1.043
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:

(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:

1	0
2	1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1

1	7550.696
2	7238.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input: 1 2 3

1	361.991	5.216	821.000
2	347.000	5.000	787.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.015

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	110.000	7440.696	0.000	7550.696
input 1	450.000	0.000	-88.009	361.991
input 2	6.000	0.000	-0.784	5.216
input 3	821.000	0.000	0.000	821.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda weight
2	1.043

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	7238.000	0.000	0.000	7238.000
input 1	347.000	0.000	0.000	347.000
input 2	5.000	0.000	0.000	5.000
input 3	787.000	0.000	0.000	787.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda weight
2	1.000

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = CASOPISI-ins.txt

Data file = 2001.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm te
1 0.017
2 1.000

mean 0.508

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm output: 1
1 0.000
2 0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input: 1 2 3
1 61.600 0.000 60.600
2 0.000 0.000 0.000

mean 30.800 0.000 30.300

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:
1 2
2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:

(in same order as above)

firm peer weights:
1 0.800
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:

(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:

1	0
2	1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output:	1
1	6360.000
2	7950.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input:	1	2	3
1	286.400	4.000	766.400
2	358.000	5.000	958.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.017

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	108.000	6252.000	0.000	6360.000
input 1	348.000	0.000	-61.600	286.400
input 2	4.000	0.000	0.000	4.000
input 3	827.000	0.000	-60.600	766.400

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	0.800	

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	7950.000	0.000	0.000	7950.000
input 1	358.000	0.000	0.000	358.000
input 2	5.000	0.000	0.000	5.000
input 3	958.000	0.000	0.000	958.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	1.000	

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = CASOPISI-ins.txt

Data file = 2002.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm	te
1	0.009
2	1.000

mean 0.504

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm	output:	1
1		0.000
2		0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm	input:	1	2	3
1		34.800	0.000	132.800
2		0.000	0.000	0.000

mean 17.400 0.000 66.400

SUMMARY OF PEERS:

firm	peers:
1	2
2	2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:
(in same order as above)

firm	peer weights:
1	0.800
2	1.000

PEER COUNT SUMMARY:
(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm	peer count:
1	0
2	1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1
1 6056.000
2 7570.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input: 1 2 3
1 315.200 4.000 699.200
2 394.000 5.000 874.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.009

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	52.000	6004.000	0.000	6056.000
input 1	350.000	0.000	-34.800	315.200
input 2	4.000	0.000	0.000	4.000
input 3	832.000	0.000	-132.800	699.200

LISTING OF PEERS:

peer lambda weight
2 0.800

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	7570.000	0.000	0.000	7570.000
input 1	394.000	0.000	0.000	394.000
input 2	5.000	0.000	0.000	5.000
input 3	874.000	0.000	0.000	874.000

LISTING OF PEERS:

peer lambda weight
2 1.000

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = CASOPISI-ins.txt

Data file = 2003.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm te
1 0.028
2 1.000

mean 0.514

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm output: 1
1 0.000
2 0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input: 1 2 3
1 109.400 0.000 317.000
2 0.000 0.000 0.000

mean 54.700 0.000 158.500

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:
1 2
2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:

(in same order as above)

firm peer weights:
1 0.600
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:

(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:
1 0
2 1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1
 1 4782.000
 2 7970.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input: 1 2 3
 1 243.600 3.000 561.000
 2 406.000 5.000 935.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.028

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	133.000	4649.000	0.000	4782.000
input 1	353.000	0.000	-109.400	243.600
input 2	3.000	0.000	0.000	3.000
input 3	878.000	0.000	-317.000	561.000

LISTING OF PEERS:

peer lambda weight
 2 0.600

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	7970.000	0.000	0.000	7970.000
input 1	406.000	0.000	0.000	406.000
input 2	5.000	0.000	0.000	5.000
input 3	935.000	0.000	0.000	935.000

LISTING OF PEERS:

peer lambda weight
 2 1.000

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = CASOPISI-ins.txt

Data file = 2004.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm te
1 0.044
2 1.000

mean 0.522

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm output: 1
1 0.000
2 0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input: 1 2 3
1 212.200 0.000 225.800
2 0.000 0.000 0.000

mean 106.100 0.000 112.900

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:
1 2
2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:
(in same order as above)

firm peer weights:
1 0.600
2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:
(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:
1 0
2 1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1
1 4584.000
2 7640.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input:	1	2	3
1	232.800	3.000	583.200
2	388.000	5.000	972.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.044

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	203.000	4381.000	0.000	4584.000
input 1	445.000	0.000	-212.200	232.800
input 2	3.000	0.000	0.000	3.000
input 3	809.000	0.000	-225.800	583.200

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	0.600	

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable	original value	radial movement	slack movement	projected value
output 1	7640.000	0.000	0.000	7640.000
input 1	388.000	0.000	0.000	388.000
input 2	5.000	0.000	0.000	5.000
input 3	972.000	0.000	0.000	972.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	1.000	

Results from DEAP Version 2.1

Instruction file = CASOPISI-ins.txt

Data file = 2005.txt

Output orientated DEA

Scale assumption: CRS

Single-stage DEA - residual slacks presented

EFFICIENCY SUMMARY:

firm	te
1	0.021

2 1.000

mean 0.510

SUMMARY OF OUTPUT SLACKS:

firm output: 1

1 0.000

2 0.000

mean 0.000

SUMMARY OF INPUT SLACKS:

firm input: 1 2 3

1 366.000 0.000 565.200

2 0.000 0.000 0.000

mean 183.000 0.000 282.600

SUMMARY OF PEERS:

firm peers:

1 2

2 2

SUMMARY OF PEER WEIGHTS:

(in same order as above)

firm peer weights:

1 0.200

2 1.000

PEER COUNT SUMMARY:

(i.e., no. times each firm is a peer for another)

firm peer count:

1 0

2 1

SUMMARY OF OUTPUT TARGETS:

firm output: 1

1 1546.000

2 7730.000

SUMMARY OF INPUT TARGETS:

firm input:	1	2	3
1	79.000	1.000	200.800
2	395.000	5.000	1004.000

FIRM BY FIRM RESULTS:

Results for firm: 1

Technical efficiency = 0.021

PROJECTION SUMMARY:

variable		original	radial	slack	projected
		value	movement	movement	value
output 1	1	32.000	1514.000	0.000	1546.000
input 1	1	445.000	0.000	-366.000	79.000
input 2	2	1.000	0.000	0.000	1.000
input 3	3	766.000	0.000	-565.200	200.800

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	0.200	

Results for firm: 2

Technical efficiency = 1.000

PROJECTION SUMMARY:

variable		original	radial	slack	projected
		value	movement	movement	value
output 1	1	7730.000	0.000	0.000	7730.000
input 1	1	395.000	0.000	0.000	395.000
input 2	2	5.000	0.000	0.000	5.000
input 3	3	1004.000	0.000	0.000	1004.000

LISTING OF PEERS:

peer	lambda	weight
2	1.000	

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

1. Биланси успеха Компаније Сартид за период од 2002. до 2006. године (Агенција за привредне регистре).
2. Допис Библиотеке града Београда Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 2885 (18. 06. 2015).
3. Допис Библиотеке Шабачке Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 138-2 (20. 05. 2011).
4. Допис Матичног одељења Народне библиотеке „Вук Караџић” упућен Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 417 од 9. 08. 2011. Допис Народне библиотеке Смедерево Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 269 (26. 09. 2011).
5. Записник о извршеном надзору над стручним радом у специјалној библиотеци Концерн САРТИД – Центар НСПИ извршен 31. маја 2001. Интерни документи Одељења за матичне послове, образовање, истраживање и развој библиотечко-информационог система Народне библиотеке Србије.
6. Извештај Матичне службе Градске библиотеке у Чачку упућен Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС, делов. бр. 270 (28. 03. 2017).
7. Извештај Матичне службе Народне библиотеке у Нишу упућен Одељењу за истраживање и развој библиотечког система НБС (21. 12. 2011).
8. Подаци DBS базе (<https://www.bibliotheksstatistik.de/>) за Техничку библиотеку одсека Челик Европа компаније Тисенкруп.
9. Подаци МБС базе за Центар НСПИ-САРТИД 1913.
10. Уписни лист у Регистар библиотека Србије Библиотеке ЗП „Борба”, делов. бр. СП – 4588/12-1 од 19. 10. 2003.
11. Уписни лист у Регистар библиотека Србије Специјалне библиотеке „Застава” д.д. Крагујевац бр. 291/1-96 од 27. 02. 1996.
12. Уписни лист у Регистар библиотека Србије Индустрија одеће „Први мај” дд / библиотека, делов бр. 22/10-119 од 21. 3. 1997.
13. Уписни листови Регистра библиотека Србије бр. 230887, 121707, 101397, 119837, 211283, 080917, 190833, 301853, 201713, 190837, 301857, 190837, 211283, 101397, 280393, 211283, 301847, 171647, 301883, 301867, 301883, 221193, 080913, 071457, 020587, 010387, 050283, 0205427, 030677, 011483, 041147, 301847.

Објављени извори:

1. Биланси успеха компаније Тисенкруп за период од 2000. до 2014. године, <https://www.thyssenkrupp.com/de/investoren/berichterstattung-und-publikationen/archiv>.
2. *European Parliament resolution on the European integration process of Serbia* (2011/2886(RSP)). Preuzeto 2. 05. 2024. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-7-2012-0188_EN.pdf.

3. „Закон о архивској грађи и архивској делатности”. *Службени гласник РС* број 6 (2020).
4. „Закон о библиотекама”. *Службени гласник СР Србије* број 48 (1960).
5. „Закон о библиотекама”. *Службени гласник СР Србије* број 15 (1965).
6. „Закон о библиотечкој делатности”. *Службени гласник СР Србије* број 47 (1977).
7. „Закон о библиотечкој делатности”. *Службени гласник РС* број 34 (1994).
8. „Закон о библиотечно-информационој делатности”. *Службени гласник РС* број 52 (2011) и 78/2021).
9. „Закон о друштвеном капиталу”. *Службени лист СФРЈ* број 84 (1989) и 46 (1990).
10. „Закон о иновационој делатности”. *Службени лист РС* број 129 (2021).
11. „Закон о национализацији приватних индустријских предузећа”. *Службени лист ФНРЈ* број 98 (1946) и 35 (1948).
12. „Закон о предузећима”. *Службени лист СФРЈ* број 77 (1988), 40 (1989), 46 (1990) и 61 (1990).
13. „Закон о приватизацији”. *Службени гласник РС* број 38 (2001), 18 (2003), 45 (2005) и 123 (2007).
14. „Закон о привредним друштвима”. *Службени гласник РС* број 125 (2004) и 36 (2011).
15. „Закон о својинској трансформацији”. *Службени гласник РС* број 32 (1997).
16. „Закон о удруженом раду”. *Службени лист СФРЈ* број 53 (1976).
17. International Organization for Standardization. „ISO 2789:2022(en) Information and documentation — International library statistics”. Преузето 22. 04. 2024. <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:2789:ed-6:v1:en>.
18. „Основни закон о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива”. *Службени лист ФНРЈ* број 43 (1950).
19. „Правилник о националним стандардима за обављање библиотечно-информационе делатности”. *Службени гласник РС* број 39 (2013).
20. „Правилник о садржини и начину вођења регистра библиотека”. *Службени гласник РС* број 63 (1994).
21. „Решење о одређивању библиотека које обављају матичне функције у библиотечно-информационој делатности”. *Службени гласник РС* број 122 (2012).
22. *Statistički godišnjak : 1929 : knj. 1*. Београд: Општа државна статистика, 1932.
23. *Statistički godišnjak : 1938-39 : knj. 9*. Београд: Општа државна статистика, 1939.
24. *Statistički godišnjak : 1940 : knj. 10*. Београд: Општа државна статистика, 1941.
25. *Статистички годишњак Н. Р. Србије за 1952. год.* Београд: Завод за статистику и евиденцију Н.Р. Србије, 1953.
26. *Статистички годишњак СР Србије : 1984.* Београд: Републички завод за статистику, 1984.
27. *Статистички годишњак Србије : 1991: год.24.* Београд: Републички завод за статистику, 1991.
28. *Статистички годишњак Републике Србије : 2012.* Београд: Републички завод за статистику, 2012.
29. *Статистички годишњак Републике Србије : 2021.* Београд: Републички завод за статистику, 2021.
30. *Статистички годишњак Републике Србије : 2023.* Београд: Републички завод за статистику, 2023.
31. *Статут Народне библиотеке Србије* (бр. 0101 223/4 од 29. јуна 2018). Преузето 18.03.2024. <https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/10/4.pdf>
32. „Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020. године – Истраживања за иновације”. *Службени гласник РС* број 25 (2016).

33. „Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2021. до 2025. године, Моћ знања”. *Службени гласник РС* број 10 (2021).
34. „Упутство о начину вршења надзора над стручним радом у библиотекама”. *Службени гласник РС* број 7 (2013).
35. „Уредба о Државној централној библиотеци Демократске Федеративне Југославије”. *Службени гласник ДФЈ* број 52 (1945).

Литература

- „50 Jahre Technische Informationsbibliothek : von der bibliothek zum globalen dienstleister“.
Ministerium für Wissenschaft und Kultur, 2009.
<https://www.mwk.niedersachsen.de/startseite/aktuelles/presseinformationen/-18900.html>.
- Aabø, Svanhild. „Libraries and return on investment (ROI): A meta-analysis“. *New Library World* 110, izd. 7/8 (2009.): 311–24.
- Adizes, Ichak. *Corporate Lifecycles : How and Why Corporations Grow and Die and What to Do About It*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Business & Professional Division, 1988.
- Adžić, Aleksandra. „Bibliotečko-informacioni sistem NIBIS – deset godina u službi bibliotekara“. *Infoteka* 14, izd. 2 (2013.): 64–66.
- Ančić, Vojin, i Aleksandra Čavoški, ur. „Sistem“. U *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larousse: [enciklopedija u 5 tomova]. Tom 5, Dopunjeno.*, 2445–3198. Beograd: Mono i Manjana, 2011.
- Andrejić, Rajko V. „Iz istorije i života naših biblioteka: osnivanje, razvoj i rad Biblioteke Instituta za ispitivanje materijala i konstrukcije Narodne Republike Srbije“. *Bibliotekar* 9, izd. 1–2 (1957.): 70–74.
- — —. „Specijalne naučne i tehničke biblioteke“. *Bibliotekar* 13, izd. 4 (1961.): 357–62.
- Aparac-Gazivoda, Tatjana, i Marina Fruk. „Pojam znanstvene biblioteke u tipologiji biblioteka“. U *Deseta skupština Saveza društava bibliotekara Jugoslavije*. Zagreb, 1985.
- Banks, Erik. *The Palgrave Macmillan Dictionary of Finance, Investment and Banking*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. <https://doi.org/10.1057/9780230251212>.
- Barać, Dragan. *Pravo o bibliotekarstvu u Srbiji*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1994.
- Bender, Miroslav, Svetlana Cvetković, Violeta Dikanović, Dragan Đuričić, Miodrag Ivković, Aleg Konečni, Dušan Korunović, i ostali. *Formiranje i pretraživanje baza podataka u sistemu naučnih tehnoloških informacija Srbije*. Uredio Branislav Lazarević. Beograd: Ministarstvo za nauku i tehnologiju Republike Srbije, 1996.
- Bertalanffy, Ludwig von. „An Outline of General System Theory“. *The British Journal for the Philosophy of Science* 1, izd. 2 (1950.): 134–65.
- Bešić, Miloš. *Metologija društvenih nauka*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2019.
- Biener, Klaus, i Edmund Suschke. „Karl Steinbuch – Informatiker der ersten Stunde: Hommage zu seinem 80. Geburtstag“. *RZ-Mitteilungen*, izd. 15 (1997.): 53–54.
- Black, Alistair, i Henry Gabb. „The Value Proposition of the Corporate Library, Past and Present“. *Information & Culture* 51, izd. 2 (2016.): 192–225.
- Bondžić, Dragomir. „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945-1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“. *Andragoške studije*, izd. 1 (2010.): 91–110.
- Bonfeld, Werner. „Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism“. *New Political Economy* 17, izd. 5 (01. studeni 2012.): 633–56.
<https://doi.org/10.1080/13563467.2012.656082>.
- Bordewich, Fergus M. „Yugoslavia since Tito“. *The New York Times*. 13. travanj 1986.
- Božić, Milorad. „Elementi novog privrednog sistema Jugoslavije“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, izd. 30 (1990.): 151–61.

- Busse, Gisela von;, Horst Ernestus, Engelbert Plassmann, i Jürgen Seefeld. *Das Bibliothekswesen der Bundesrepublik Deutschland. Ein Handbuch. 3. 3. völlig.* Wiesbaden: Harrassowitz, 1999.
- Castro, Paola De, i Sandra Salinetti. *Guidelines for the production of scientific and technical reports: how to write and distribute grey literature.* Grey Literature International Steering Committee, 2006.
- Charnes, Abraham, William Wager Cooper, i Edwardo Lao Rhodes. „Measuring the efficiency of decision making units“. *European Journal of Operational Research* 2, izd. 6 (1978.): 429–44.
- Christianson, Elin B. „Special Libraries: Putting Knowledge To Work“. *Library Trends* 25, izd. 1 (1976.): 399–416.
- Čobeljić, Nikola. *Privreda Jugoslavije: rast, struktura i funkcionisanje. Knj. 1.* Kragujevac: Svetlost, 1984.
- Crnobrnja, Mihailo. *Ekonomija tranzicije.* Beograd: Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, 2007.
- Čukić, Laposava. „Programski paket MBS“. *Zajednica biblioteka* 20, izd. 1/2 (1997.): 33–35.
- Dick, Archie Leonard. „Towards establishing an epistemological position for library and information science“. University of Cape Town, 1991.
- „Die Geschichte der TIB: Vom ‚Sputnik Schock‘ zur ‚Deutschen Zentralen Fachbibliothek‘“. Pristupljeno 01. svibanj 2024. <https://www.mwk.niedersachsen.de/startseite/aktuelles/presseinformationen/-18900.html>.
- Die TIB – Leibniz Informationszentrum Technik und Naturwissenschaften und Universitätsbibliothek. „Stiftung“. Pristupljeno 20. ožujak 2024. <https://www.tib.eu/de/die-tib/profil-der-tib/stiftung#c4798>.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945-1952.* Biblioteka Dijalog. Beograd: Rad, 1988.
- Domanovszky, Ákos. „Editor Entries and the Principles of Cataloguing“. U *Foundations of Cataloging: A Sourcebook*, uredio Michael Carpenter i Elaine Svenonius. (Littleton: Libraries Unlimited, 1973.
- Đorđević, Bojan. *Arhivistički pojmovnik.* Beograd: Filološki fakultet; Belpak, 2010.
- — —. „Državna centralna biblioteka Jugoslavije: jedan neuspeo poduhvat“. *Bibliotekar* 59, izd. 2 (2017.): 91–100.
- Doroshenko, Yuri, Irina Somina, i Života Radosavljević. „National innovation systems: the fundamental approaches to definition and evaluation“. *International journal of economics and law* 1, izd. 2 (2011.): 23–30.
- Dragosavac, Branka, i Vesna Arsić. „Iz istorije biblioteke Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije“. *Čitalište* 14, izd. 27 (2015.): 77–82.
- Dražković, Božo, ur. *Deindustrijalizacija u Srbiji: mogućnosti revitalizacije industrijskog sektora.* Beograd: Institut ekonomskih nauka; Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, 2014.
- Drmanac, Mirko. „Ekonomska evaluacija poslovanja specijalnih biblioteka: pristupi i metodološki okviri“. *Čitalište* 22, izd. 42 (2023.): 14–23.
- — —. „Uticaj koncepta socijalne epistemologije na metateoriju bibliotekarstva = Influence of the Concept of Social Epistemology on the Metatheory of Librarianship“. *Sociološki pregled* 57, izd. 4 (2023.): 1448–68.
- Državna revizorska institucija. „Izveštaj o reviziji finansijskih izveštaja i pravilnosti poslovanja Agencije za osiguranje depozita za 2011. godinu“. Beograd, 2011.
- Đukić, Đorđe, i Božo Drašković. *Srbija - od sankcija do neokolonijalne privrede.* 1. izd. Novi Sad: Prometej, 2023.
- Đukić, Đorđe, i Nevenka Stojčević. „Dolar je glavno oružje strateškog rata“. *Pečat*, izd. 816 (28. lipanj 2024.): 22–27.

- Dušanić, Jovan B. *Neoliberalizam: rasprave u Akademiji ekonomskih nauka*. Sv. 3. Biblioteka Srpsko stanovište. Beograd: Catena mundi, 2015.
- Eckstein, Harry. „Case Study and Theory in Political Science“. U *Case Study Method: Key Issues, Key Texts*, uredio Roger Gomm, Martyn Hammersley, i Peter Foster, 119–64. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications Ltd, 2000.
- Edquist, Charles. *Systems of Innovation : Technologies, Institutions and Organizations*. London, New York: Routledge, 2005.
- Enciklopedija samoupravljanja*. Beograd: Savremena administracija; Savremena knjiga; Komunist, 1979.
- Feather, John, i Paul Sturges, ur. *International Encyclopedia of Information and Library Science*. 2nd ed. London: Routledge, 2003.
- Die Deutsche Forschungsgemeinschaft. „Finanzierung“. Pristupljeno 18. veljača 2024. <https://www.dfg.de/de/dfg-profil/ueber-die-dfg/was-ist-die-dfg/finanzierung>.
- Freeman, Chris. „The ‚National System of Innovation‘ in historical perspective“. *Cambridge Journal of Economics* 19, izd. 1 (25. travanj 1995.): 5–24.
- Green, Samuel Sweet. „Personal Relations between Librarians and Readers“. *American Library Journal*, izd. 15 (1993.): 84–85.
- Greene, Mark A., i Dennis Meissner. „More Product, Less Process: Revamping Traditional Archival Processing“. *The American Archivist* 68, izd. Fall / Winter (2005.): 208–63.
- GreyNet International. „Document Types in Grey Literature“, bez dat. <https://www.greynet.org/greysourceindex/documenttypes.html>.
- Grubačić, Kosta. *Enciklopedijski leksikon bibliotekarstva*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1964.
- Gujaničić, Mileta, i Jovan Stojković. „100 GODINA SARTID-a : istorijat proizvodnje gvožđa i čelika u razvoju industrije Srbije“. Pristupljeno 24. travanj 2024. https://industrijskisindikar.org/userfiles/file/Istorija_SARTID-a_1913-2013_.pdf.
- György, Simon Jr. „Ekonomske reforme u Jugoslaviji: jedno viđenje spolja“. *Međunarodni problemi* 55, izd. 1 (2003.): 104–28. <https://doi.org/doi:10.2298/MEDJP0301104S>.
- Hofstede, Geert. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications, 2001.
- Hollanders, Hugo. *European Innovation Scoreboard 2023*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. <https://doi.org/10.2777/119961>.
- Horvat, Branko. *The Yugoslav Economic System : The First Labor-Managed Economy in the Making*. Routledge Revivals. Abingdon, Oxon: Routledge, 2016.
- Hugh Chaplin, Arthur. *Tradition and Principle in Library Cataloguing*. Toronto: University of Toronto, 1966.
- Ivanuška, Melihar, ur. *Vodič kroz informacione i dokumentacione jedinice u SFR Jugoslaviji = Vodnik po informacijskih in dokumentacijskih enotah v SFR Jugoslaviji = Вођиц низ информацискуте и документацискуте единици во СФР Југославија = Guide to the information and documentati*. Ljubljana: Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije, 1967.
- „Izveštaj o stanju i problemima bibliotečke delatnosti u SR Srbiji, sa konstatacijama i zaključcima“. *Zajednica biblioteka* 10, izd. 1 (1982.): 7–25.
- James, Harold. *Krupp : A History of the Legendary German Firm*. Princeton, N.J.: Princeton University Press Princeton & Oxford, 2012.
- Janković, Tatjana. „Zastavina biblioteka - specijalna biblioteka u promenljivom okruženju“. *Bibliotekar* 59, izd. 1 (2017.): 85–97.
- Johnston, Richard. H. „The special library vs. the special collection“. *Special libraries* 15, izd. 6 (1924.): 130–31.
- Jokanović, Vladimir. „Konceptija bibliotečko-informacionog sistema u SFRJ“. *Zajednica biblioteka*

- 14, izd. 1–4 (1986.): 7–12.
- — —. „Mreža biblioteka“. *Zajednica biblioteka* 13, izd. 1/4 (1985.): 23–28.
- Jokanović, Vladimir, Fahrudin Kalender, Emil Popović, i Miloš Stojanović. *Bibliotekarski leksikon*. Beograd: Nolit, 1984.
- „Jugoslovenski standardi za specijalne biblioteke“. *Bibliotekar* 27, izd. 5/6 (1975.): 584–89.
- Kenedi, Pol. *Uspón i pad velikih sila: ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*. Biblioteka Sintezе. Podgorica; Beograd: CID; Službeni list SRJ, 1999.
- Ketelaar, Eric. „Tacit Narratives: The Meanings of Archives“. *Archival Science* 1, izd. June (2001.): 131–41. <https://doi.org/10.1007/BF02435644>.
- Kićović, Miraš. *Istorija Narodne biblioteke u Beogradu*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1960.
- Klajn, Ivan, i Milan Šipka. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. 2. izd. Sv. 1. Biblioteka Rečnici. Novi Sad: Prometej, 2007.
- Knežević, Branko. „Mogući načini procene i merenja referentnih službi“. U *Bibliotekarstvo na kraju veka: zbornik radova*, uredio Dobrivoje Mladenović, 113–31. Bibliotekarsko društvo Srbije, 1997.
- — —. *Specijalno bibliotekarstvo*. Beograd: Trebnik, 2002.
- Knox, William T. „Systems for Technological Information Transfer“. *Science* 181, izd. 4098 (1973.): 415–19.
- Kuhlmeyer, Hans-Jürgen, i Simone Rennert, ur. *Bibliotheken '93 : Strukturen, Aufgaben, Positionen*. Berlin: Bundesvereinigung Deutscher Bibliotheksverbände : Vertrieb, Deutsches Bibliotheksinstitut, 1994.
- Kutlača, Đuro. „SNTPI - Sistem naučnih, tehnoloških i poslovnih informacija Srbije - od koncepta do realnosti“. U *Naučnostručni skup SNTPI : Sistem naučnih, tehnoloških i poslovnih informacija u Srbiji, [Fruška Gora, 12-14. oktobar 2006.]*, uredio Đuro Kutlača, 7–16. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2006.
- Kutlača, Đuro, i Dušica Semenčenko. *Koncept nacionalnog inovacionog sistema*. Institut „Mihajlo Pupin“, 2005.
- — —. „Kritički pregled razvoja odnosa prema istraživačkoj i inovacionoj politici u Jugoslaviji u periodu 1945-1991. = A Critical Review of the Development of the Research and Innovation Policy Practice in Yugoslavia in the Period 1945-1991“. *Sociološki pregled* 52, izd. 4 (2018.): 1456–75. <https://doi.org/doi:10.5937/socpreg52-18672>.
- — —. *Nacionalni inovacioni sistem u Srbiji: prošlost, sadašnjost, budućnost*. Beograd: Institut „Mihajlo Pupin“, Centar za istraživanje razvoja nauke i tehnologije, 2015.
- Lahiri, Ashok Kumar. „Money and Inflation in Yugoslavia“. *IMF Staff papers* 38, izd. 4 (1991.): 751–88. <https://doi.org/10.5089/9781451930801.024>.
- Lamza-Maronić, Maja. „Prezentacija sistema naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije (SNTIJ)“. *Ekonomski vjesnik* 4, izd. 1 (1991.): 153–55.
- Landman, Todd. *Issues and methods in comparative politics: an introduction*. 3rd ed. Abingdon, Oxon: Routledge, 2008.
- Lazarević, Branislav, Đuro Kutlača, Miodrag Ivković, Božidar Radenković, Duško Vitas, i Z. Konstantinović. *Koncepcija razvoja Sistema naučnih i tehnoloških informacija u Republici Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za nauku i tehnologiju Republike Srbije, 1991.
- Lazić, Mladen. *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*. Biblioteka Posebna izdanja. Beograd: „Filip Višnjić“, 2005.
- Leadbeater, Charles, i Andrew Fisher. „Merger a bid to reinforce German Steel?“ *The Business Times*, 15. listopad 1991.
- Lekić, Bogdan. *Arhivistika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006.
- Linn, Mott. „Cost-benefit analysis: A disparagement of its misuse and misexplanation“. *Bottom Line* 22, izd. 3 (2009.): 82–85. <https://doi.org/10.1108/08880450910999640>.

- Losoncz, Alpár, Sonja Bunčić, i Andrea Ivanišević. „Ordoliberal Articulation of Law-Economy Complex“. *Pravni zapisi* 10, izd. 2 (2019.): 358–81. <https://doi.org/10.5937/pravzap0-23830>.
- Luman, Niklas. *Društveni sistemi: osnovi opšte teorije*. Biblioteka Theoria. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- Lundvall, Bengt-Åke, ur. *National Systems of Innovation*. London, New York: Anthem Press, 2010.
- Lux, Claudia. „The German Library System: structure and new developments“. *IFLA Journal* 29, izd. 2 (01. lipanj 2003.): 113–28. <https://doi.org/10.1177/034003520302900203>.
- Machlup, Fritz. „Schumpeter’s Economic Methodology“. *The Review of Economics and Statistics* 33, izd. 2 (02. travanj 1951.): 145–51. <https://doi.org/10.2307/1925877>.
- Marion, Guy E. „The Library as an Adjunct to Industrial Laboratories.“ *The Library Journal* 35 (1910.): 400–404.
- Marx, Karl. *Prilog kritici političke ekonomije*. 3. izd. Biblioteka Marksizam i njegovi izvori. Beograd: Kultura, 1969.
- Matarazzo, James M, i Laurence Prusak. „Valuing corporate libraries: a senior management survey“. *Special libraries* 81 (1990.): 102–10.
- Matejić, Vlastimir, Đuro Kutlača, i Dušica Semenčenko, ur. *Strategija tehnološkog razvoja Jugoslavije do početka XXI veka: naučnoistraživački projekt. Knj. 1, Završni izveštaj*. Beograd: Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, 1989.
- Meyer, Thorsten. *Die zentralen Fachbibliotheken und ihre zukünftige Rolle für die Fachinformation in Deutschland*. Berliner H. Berlin: Institut für Bibliotheksund Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin, 2009. <https://doi.org/10.18452/1986>.
- Mijatović, Boško. „Ekonomске ideje i dela Milana Stojadinovića u prvom periodu rada“. U *Milan Stojadinović: politika u vreme globalnih lomova*, uredio Miša Đurković, 101–23. Beograd: Zavod za udžbenike; Centar za konzervativne studije, 2013.
- Milev, Milena. „Neka pitanja u vezi sa transformacijom specijalnih biblioteka u INDOK centre“. *Bibliotekar* 35, izd. 2–3 (1983.): 81–84.
- Milojković, Mirko, ur. *Od topa do automobila: 1853-1973*. Kragujevac: Zavodi „Crvena Zastava“, 1973.
- Milunović, Dragana. „O nekim mogućnostima primene savremenih istraživačkih metoda društvenih nauka u bibliotekarstvu: merenje povratnog uticaja investicija na društvene promene (SROI), metoda fokus grupe i metoda metaanalize“. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 16, izd. 19 (2017.): 21–36.
- . „Smernice za specijalne biblioteke: domaća praksa i međunarodni kontekst“. U *Standardizacija i kvalitet bibliotečkih usluga: zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije održane u Novom Sadu 4-5. novembra 2010.*, uredio Vesna Injac i Vesna Crnogorac, 181–85. Beograd: Bibliotekarsko društvo Srbije, 2011.
- . „Specijalne biblioteke u Republici Srbiji: stanje u 2003. godini i prioriteti razvoja sa predlogom mera za unapređenje rada“. *Infoteka* 6, izd. 3 (2005.): 209–15.
- Mitrić, Marina. „Baza podataka Mreža biblioteka Srbije“. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 4, izd. 1 (2002.): 127–36.
- . „Specijalne biblioteke u Srbiji: kategorizacija i analiza“. *Infoteka* 10, izd. 1/2 (2009.): 35–49.
- . „Zašto popunjavamo anketu o bibliotečkom poslovanju“. *Školski bibliotekar: onlajn časopis za školske bibliotekare*, izd. 4 (2013.).
- Mojić, Dušan. *Kultura i organizacije: uticaj kulturnih pretpostavki, verovanja i vrednosti na organizacione strukture, sisteme i procese*. Beograd: Čigoja štampa; Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 2010.
- Najafi, Ali, Sara Emamgholipour, Fatemeh Sheikshoei, Razavi Hossein, i Davoud Masoumi. „DEA-based Performance Evaluation of Libraries: A Systematic Mapping study“. *Bibliotecas Revista de la Escuela de Bibliotecología Documentación e Información* 34, izd. 85 (23. studeni 2020.):

- 227–51. <https://doi.org/10.22201/iibi.24488321xe.2020.85.58159>.
- Nikolić, Goran. „Ekonomska politika za vreme vladavine Milana Stojadinovića 1935-1939“. U *Milan Stojadinović: politika u vreme globalnih lomova*, uredio Miša Đurković, 124–41. Beograd: Zavod za udžbenike; Centar za konzervativne studije, 2013.
- Obradović, Marija. *Hronika tranzicijskog groblja: privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989-2012: ekonomsko-istorijska analiza*. Beograd: Nova srpska politička misao; Institut za noviju istoriju Srbije, 2017.
- OECD. „National Innovation Systems“. Paris: OECD, 1997.
- Otlet, Paul. *Traité de documentation : le livre sur le livre, théorie et pratique*. Editions. Bruxelles: Palais Mondial, 1934.
- Panitch, Judith M. „Special Collections in ARL Libraries: Results of the 1998 Survey“. Dupont Circle, NW, 1998.
- Pavlović, Aleksandra. *Snabdevanje naučnim dokumentima u Srbiji*. Beograd: Univerzitet, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, 2012.
- Pejanović, Radovan. *Ogledi iz metodologije društveno-ekonomskih istraživanja*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2014.
- Pejović, Slobodan. „U staro gvožđe?“ NIN, 2001. <https://www.nin.rs/2001-05/10/17890.html>.
- Perunović, Nevenka. *Principi nabavne politike u bibliotekama*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 1997.
- Petrović, Dragan. „Methodological individualism: Criticizing and superseding possibilities“. *Facta universitatis - series: Economics and Organization* 5, izd. 3 (2008.): 185–94.
- Petrović, Miodrag. „Program razvoja sistema naučno-tehničkih informacija u SFRJ do 2000. godine sa planskim elementima do 1990. godine“. U *29. jugoslovenka konferencija ETAN-a*, 21–32, 1985.
- Petrović, Slavica P. *Sistemska mišljenje, sistemske metodologije*. 4. izd. Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta, 2010.
- „Polazne osnove projekcije razvoja bibliotekarstva u SR Srbiji za period 1971-1975. godine“. *Zajednica biblioteka* 1, izd. 3 (1970.): 39–71.
- Protić, Žarko D, ur. „Savetovanje ‚Radnik kao čitalac‘: (Kruševac, 27. i 28. juna 1973)“, 87. Beograd: Društvo bibliotekara SR Srbije; Gradsko veće Saveza sindikata Beograda, 1974.
- Rieck, Michael. „Die Geschichte der wissenschaftlichen Information und Dokumentation in Deutschland unter Berücksichtigung politischer Einflüsse“. Humboldt-Universität zu Berlin, 2004.
- Sachs, Jeffrey, i David Lipton. „How Yugoslavia Can Save Itself?“ The Washington Post, 1989. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1989/12/31/how-yugoslavia-can-save-itself/64cd3d31-cda1-4ab5-b470-4dd4581c07c5/>.
- Savez inženjera i tehničara Jugoslavije. *Sistem naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije: studija izvodljivosti*. Beograd, 1988.
- Savić, Ljubodrag, i Vladimir Mičić. „Uloga industrije u ekonomskom razvoju Srbije“. *Politička revija* 68, izd. 2 (2021.): 131–59. <https://doi.org/10.22182/pr.6822021.6>.
- Schmidt, Ronald M., i Bruno Bauer. „Deutsche Bibliotheksstatistik (DBS): Konzept, Umsetzung und Perspektiven für eine umfassende Datenbasis zum Bibliothekswesen in Deutschland: 10 Fragen von Bruno Bauer an Ronald M. Schmidt, Leiter der DBS“. *GMS Medizin - Bibliothek - Information* 8, izd. 1 (2008.): 1–7.
- Schnell, Ralf, ur. *Leksikon savremene kulture: teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*. Biblioteka Posebna izdanja. Beograd: Plato Books, 2008.
- Sečić, Dora. „Some development problems of library co-operation in the System of Scientific and Technological Information (SSTI) in Yugoslavia“. *Iatul Quarterly* 3, izd. 4 (1989.): 252–60.
- Seefeldt, Jürgen. „Dokumentationseinrichtungen : IuD-Programme zur Förderung von Information

- und Dokumentation“. Bibliotheksportal. Pristupljeno 15. ožujak 2024.
<https://bibliotheksportal.de/informationen/bibliothekslandschaft/dokumentationseinrichtungen/>.
- — —. „Overview of the German library system in 2019 : congress and exhibition“, 2019.
<https://www.goethe.de/ins/vn/en/kul/ges/zbi/21613640.html>.
- „Šest hiljada naslova završava na otpadu : tužna sudbina biblioteke fabrike ‚Cer‘“. *Čačanske novine*. 2020.
- Shera, Jesse Hauk. „Documentation: Its Scope and Limitations“. *The Library Quarterly: Information, Community, Policy* 21, izd. 1 (1951.): 13–26.
- — —. „Special Librarianship and Documentation“. *Library Trends* 1, izd. 2 (1952.): 189–99.
- Shim, Jae K., i Michael Conostas. *Encyclopedic dictionary of international finance and banking*. Boca Raton, London, New York, Washington D.C.: St. Lucie Press, 2001.
- Shim, Wonsik. „Applying DEA Technique to Library Evaluation in Academic Research Libraries“. *Library Trends* 51, izd. 3 (2003.): 312–32.
- SKJ. *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Kultura, 1969.
- Skurla, James A, Jean Jacobson, Josh Jaeschke, i Jenna Jacobson. „Minnesota public libraries’ return on investment : consulting report“. Duluth, MN SE: UMD Labovitz School of Business Economics Duluth, MN, 2011.
- Šljukić, Marica. *Fabrika: industrija u post-socijalističkoj Srbiji*. Edicija Sociologija. Novo Miloševo: Banatski kulturni centar, 2018.
- „Smernice za specijalne biblioteke u Republici Srbiji“. *Bibliotekar* 52, izd. 1/4 (2010.): 219–29.
- Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations- Vol. 1*. Indianapolis: Liberty Fund, 1981.
- SNTIS. *Plan razvoja bibliotečke mreže SNTIS*. Beograd, 1992.
- Solow, Robert M. „A Contribution to the Theory of Economic Growth“. *The Quarterly Journal of Economics* 70, izd. 1 (18. travanj 1956.): 65–94. <https://doi.org/10.2307/1884513>.
- „Srednjoročni plan razvoja bibliotekarstva u SR Srbiji od 1976-1980.“ *Bibliotekar* 28, izd. 5 (1976.): 605–12.
- Stamatović, Desanka. *Čitališta u Srbiji u XIX veku*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1984.
- Stanković, Zorka. „Uloga i značaj osnivanja Zajednice specijalnih biblioteka Srbije“. *Bibliotekar* 31, izd. 1/3 (1979.): 143–53.
- Stevanović, Vesna. „Automatizacija u bibliotekama u Srbiji“. *Beležnica* 7, izd. 13 (2006.): 6–16.
- Summary, SLA Meeting. „What Is a Special Library?“ *Special libraries* 3, izd. 7 (1912.): 145–149.
- Šuvaković, Uroš, i Obrad Stevanović. „NATO agresija na SRJ i njene posledice“. U *Dvadeset godina od NATO agresije na SRJ: povodi i posledice*, uredio Živojin Đurić i Miloš D Jevtić, 76–106. Institut za političke studije, 2019.
- Svenonius, Ilejn. *Intelektualna osnova organizovanja informacija*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije; Clio, 2007.
- Tenopir, Carol. „Building evidence of the value and impact of library and information services: Methods, metrics and ROI“. *Evidence Based Library and Information Practice* 8, izd. 2 (2013.): 270–74. <https://doi.org/10.18438/B8VP59>.
- „Teze za izradu srednjoročnog plana razvoja narodnih biblioteka Srbije za period od 1981-1985. godine“. *Zajednica biblioteka* 8, izd. 2 (1980.): 75–79.
- Statista. „The world’s largest steel companies as of March 2023, based on sales revenue“, 2023.
<https://www.statista.com/statistics/270128/the-largest-steel-companies-worldwide-based-on-revenue/>.
- Encyclopedia Britannica. „Thyssen AG“. Pristupljeno 12. siječanj 2024.
<https://www.britannica.com/money/Thyssen-AG>.
- ThyssenKrupp AG. „Annual report 2022/2023“. Pristupljeno 12. travanj 2024.

- <https://www.thyssenkrupp.com/en/investors/reporting-and-publications>.
- Tomaž Seljak. „Nije samo po sebi razumljivo da imamo COBISS i SICRIS“. *Organizacija znanja* 16, izd. 3 (2011.): 86–89.
- UNESCO. „Unisist: Study Report on the feasibility of a World Science Information System“. Paris, 1971.
- Ward, Benjamin. „The Firm in Illyria: Market Syndicalism“. *The American Economic Review* 48, izd. 4 (30. travanj 1958.): 566–89.
- Die Deutsche Forschungsgemeinschaft. „Was ist die DFG?“, 2023. <https://www.dfg.de/de/dfg-profil/ueber-die-dfg/was-ist-die-dfg>.
- Wiegand, Wayne A., i Donald G. Davis. *Encyclopedia of Library History*. Garland re. New York: Garland Publishing, 1994.
- Williams, Robert V. „The documentation and special libraries movements in the United States, 1910-1960“. *Journal of the American Society for Information Science* 48, izd. 9 (1997.): 775–81. [https://doi.org/https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(199709\)48:9<775::AID-ASI2>3.0.CO;2-O](https://doi.org/https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(199709)48:9<775::AID-ASI2>3.0.CO;2-O).
- Yin, Robert K. *Case Study Research: Design and Methods*. 3rd ed. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications Ltd, 2003.
- Zec, Miodrag, i Ognjen Radonjić. „Ekonomski model socijalističke Jugoslavije: saga o autodestrukciji = The Economic model of socialist Yugoslavia“. *Sociologija* 54, izd. 4 (2012.): 695–720.
- „Zentrale Fachbibliotheken“, bez dat. https://de.wikipedia.org/wiki/Zentrale_Fachbibliotheken.
- Živković, Bogomila. „Jedinstveni bibliotečko-informacioni sistem u Jugoslaviji“. *Bibliotekar* 32, izd. 1/6 (1980.): 68–79.
- . *Služba informacija: skripta za stručni ispit*. Beograd, 1979.

Биографија аутора

Мирко Дрманац (Чачак, 1976) је дипломирани историчар и библиотекар. Дипломирао је на Катедри за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. Запослен је у Научном одељењу Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“ Чачак на пословима пружања библиографско-рефералних и каталошких информација корисницима фонда стручне књиге и референсне збирке. Стручни библиотекарски испит у Народној библиотеци Србије положио је у мају 2006. а звање вишег дипломираног библиотекара стекао је у децембру 2018. Поседује две стручне лиценце за рад у систему за узајамну каталогизацију COBISS.SR (A+Ser).

Објавио је око 30 радова из области библиотечко-информационе науке, историје и културе у категорисаним часописима од којих су најзначајнији *Социолошки преглед*, *Читалиште*, *Библиотекар*, *Глас библиотеке* и *Гласник Народне библиотеке Србије*. Аутор је већег броја чланака у билтену песничке манифестације *Дисово пролеће*, као и прилога и приказа књига у локалним недељним листовима *Чачански глас* и *Чачанске новине*. Излагао је стручне радове на 8. конференцији Националног центра за дигитализацију на тему аудио-видео дигитализације (2009), 9. националној конференцији БИБЛИОНЕТ на тему „Колекције периодике у српским библиотекама“ (2015), 3. научном скупу „Библиотеке и идентитет“ (2021), 18. и 19. међународној конференцији Библиотекарског друштва Србије (2021, 2022).

Био је сарадник у припреми библиографије часописа *Градац: 1974-2004*. (2005), као и коаутор у послу приређивања капиталне монографије *Каталог Легата Миливоја и Божидарке Филиповић* (2016). Аутор је три пројекта који су добили подршку на конкурсима Министарства културе Републике Србије (2012, 2023, 2024), као и два локална пројекта из области културе које је финансијски подржао Град Чачак (2015, 2016). Одржао је више предавања по позиву Факултета техничких наука у Чачку, Регионалног центра за таленте и чачанске Гимназије на тему коришћења информационих ресурса у школском и научно-истраживачком раду. Обављао је дужност координатора и председника Комисије за серијске публикације Библиотекарског друштва Србије (2012-2018).

На позицији је главног и одговорног уредника категорисаног научног часописа за библиотекарство *Глас библиотеке* (M53) од 2021. године. Академске докторске студије Историје и филозофије природних наука и технологије при Универзитету у Београду уписао је 2015. године. Основне области његовог научног и стручног интересовања су национална друштвена и културна историја, као и теорија и пракса библиотекарства.

M23

Утицај концепта социјалне епистемологије на метатеорију библиотекарства = Influence of the Concept of Social Epistemology on the Metatheory of Librarianship / Мирко К. Дрманац. - Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 1467-1468. - Сажетак ; Abstract.
У: Sociološki pregled. - ISSN 0085-6320. - Год. 57, бр. 4 (2023), стр. 1448-1468
doi: <https://dx.doi.org/10.5937/socpreg57-46210>

M51

Економска евалуација пословања специјалних библиотека : приступи и методолошки оквири / Мирко Дрманац. - табеле. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 22-23. - Summary.
У: Читалиште (Штампано изд.). - ISSN 2217-5555. - Год. 22, бр. 42 (мај 2023), стр. 14-23.
doi: <https://dx.doi.org/10.19090/cit.2023.42.14-23>

M53

Стручни библиотекарски часопис *Заједница библиотека 1970-1997* / Мирко Дрманац. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 20. - Сажетак ; Abstract
У: Библиотекар. - ISSN 0006-1816. - Год. 60, бр. 2 (2018), стр. 13-21
doi: <https://doi.org/10.18485/bibliotekar.2018.60.2.2>

M63

Дихотомија библиотечко-информационе науке у посткуновском добу / Мирко Дрманац. - Илустр. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 138. - Сажетак ; Summary.
У: Библиотеке и идентитет. 3 / главни уредник Драгана Сабовљев. - Панчево : Градска библиотека, 2022. - ISBN 978-86-85131-64-6. - Стр. 131-139.
doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6423489>

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Мирко К. Дрманац

Број индекса: 143/2015

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

„Друштвено-историјски аспекти развоја специјалних индустријских библиотека у научно-истраживачком и иновационом систему Републике Србије у периоду социјализма и транзиције“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Мирко К. Дрманац

Број индекса: 143/2015

Студијски програм: Историја и филозофија природних наука и технологије

Наслов рада: „Друштвено-историјски аспекти развоја специјалних индустријских библиотека у научно-истраживачком и иновационом систему Републике Србије у периоду социјализма и транзиције“

Ментори: проф. др Бојан Ђорђевић и проф. др Ђуро Кутлача

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Друштвено-историјски аспекти развоја специјалних индустријских библиотека у научно-истраживачком и иновационом систему Републике Србије у периоду социјализма и транзиције“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство - некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство - некомерцијално - без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство - без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство - делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство - некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство - некомерцијално - без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство - без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство - делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.